

JAKIN

KOLDO ZUAZO
EUSKARAREN EGOERA BONAPARTE-REN GARAIAN

JOXE AZURMENDI
K. SANTAMARIA: ASKATASUNAREN ETA
BAKEAREN BORROKALARIA

LUDGER MEES
EUROPAKO HERRI TXIKIEN ESNATZEA

TXOMIN PEILLEN
KONDAIRAREN ITZULINGURUAK

XABIER ZABALTZA
ZAZPIAK BAT

MARIANO FERRER
EGUNEN GURPILEAN

66

IRAILA-URRIA 1991

JAKIN

66

IRAILA-URRIA 1991

Kultura eta Turismo Sailak diruz lagundutako aldizkaria

AURKIBIDEA

Z	ENBAKI HONETAN	7
G	ALAK	11
	KOLDO ZUAZO	
	EUSKARAREN EGOERA BONAPARTE-REN GARAIAN	
	JOXE AZURMENDI	45
	K. SANTAMARIA: ASKATASUNAREN ETA BAKEAREN BORROKALARIA	
	LUDGER MEES	65
	EUROPAKO HERRI TXIKIEN ESNATZEA	
H	AINBAT ABURU	99
	TXOMIN PEILLEN	
	KONDAIRAREN ITZULINGURUAK	
	XABIER ZABALTZA	105
	ZAZPIAK BAT	
E	GUNEN GURPILEAN	135
	MARIANO FERRER	

SUMMARY

THE SITUATION REGARDING EUSKARA DURING THE ERA OF PRINCE BONAPARTE

KOLDO ZUAZO

To mark the centenary of the death of Louis Lucien Bonaparte (1813-1891), the author studies the situation regarding the Basque language in the 19th century. Apart from analysing, classifying and explaining the boundaries of euskara, Bonaparte promoted the “Basqueology” and, thanks to him and his informants, we are able to know about the usage and vitality of the language in that era.

CARLOS SANTAMARIA: FREEDOM AND PEACE FIGHTER

JOXE AZURMENDI

This, the second article by Joxe Azurmendi on the thoughts of Carlos Santamaria, looks into his philosophy on the two most important areas of personalist philosophy; namely, freedom and peace.

The author’s critical opinions are made clear concerning peace as a pro-

paganda instrument, concerning the cultures of violence, and the Nation State of Revolution, as are his proposals for moral disarmament, education towards coexistence and the building of a Basque-speaking national community.

THE AWAKENING OF THE SMALL COMMUNITIES OF EUROPE

LUDGER MEES

The author applies the theory of the historian from Prague, Miroslav Hroch, to Basque nationalism. The adaptation of this theory (which until now has been confined to the nationalisms of the East) to nationalism in southern Europe has a dual purpose: firstly, take a step for-

ward in researching the history of Basque nationalism from a comparative perspective and, secondly, enrich the international historyography of nationalism. The objective of this article is the study of Basque nationalism up to Franco’s time.

YUGOSLAVIA: THE TURNS OF HISTORY

TXOMIN PEILLEN

The author wishes to show that the Yugoslav conflict is nothing new. The contributing passages derive from a chronicle from 1930 by Jules Chopin in the work "De l'Elbe aux Balkans" and seem to have been written in the Yugoslavia of today. The author also casts a thought to those European minorities who have resisted the relentless pursuit of imperialism, Marxism and liberalism.

THE HISTORY OF THE "ZAZPIAK BAT" (SEVEN IN ONE) NOTION

XABIER ZABALTZA

The author analyses the historical birth, political content and evolution of the differing notions which have been used to express the conception of the Basque territory, such as "seven in one", "four in one", "three in one", etc. It is a revealing essay on the underlying projects of Basque nationalism in each of the studied formulas.

NEWS TODAY

MARIANO FERRER

The journalist Mariano Ferrer comments on the facts and events of August and September that he considers to be worth underlining in this section. The subjects are, among others: abortion, the resignation of the chancellor of the University of the Basque Country, the PNV (Basque Nationalist Party) and the motorway to be build through Leizaran, the coup d'état in the USSR, corruption in the Spanish society, the crisis of the Basque Government, etcetera.

ZENBAKI HONETAN

Eskuetan duzun hau bigarren aldiko 66. zenbakia da eta 1991ko bosgarrena.

Udazken honetan 35 urte sortu zen gure aldizkaria. Hogeitamabost urte horietatik hamar urte aldizkaria debekatua egon arren, 100 zenbakitik gora eman ditugu argitara: 101. zenbakia da honoko hau. Euskal kultur aldizkari batentzat markak haustea delakoan gaude. Eta sortu diogun egiturarekin, eman diogun berrituarekin, harpidedunen leialtasunarekin eta erakundeen laguntzarekin, beste horrenbeste eta gehiago irauteko moduan dugu *Jakin*.

Aurkezten dizugun zenbaki honek ez du gai nagusirik. Aurtengo bi “zenbaki monografiko” eta beste bi “zenbaki zen-tratu”ren ondoren, artikulu soltez osaturiko zenbakia da oraingo hau.

Gaiak sailean euskararen egoera soziolinguistikoaz, filosofiaz eta politikaz ari zaizkigu idazleak.

Bonaparteren garaiko euskararen egoera azaltzen digu Koldo Zuazok. Joxe Azurmendik Karlos Santamariari buruz idazten duen hirugarren —eta azken— artikulu honetan, askatasunaren eta bakearen borrokalari bezala aurkezten digu Karlos Santamaria. Eta Ludger Mees-ek frankismo-aurreko euskal abertzaletasuna interpretatzen du, M. Hroch-en teorien arabera.

Hainbat aburu sailean Txomin Peillen-ek gaurko Jugoslaviar marazo “zaharrak” gogoratzen dizkigu. Eta Xabier Zabaltzak, “zazpiak bat” lemaren aritik Euskal Herria ulertzeko modu ezberdinak arakatzen ditu.

Egunen gurpilean sailean, azkenik, Mariano Ferrer-ek abuztu-irailean gertatu eta esan direnak biltzen ditu, llabur eta zorrotz.

Honenbestez isten dugu aurtengo azkenurreko zenbaki hau.

GALAK

KOLDO ZUAZO

EUSKARAREN EGOERA BONAPARTE-REN GARAIAN

JOXE AZURMENDI

K. SANTAMARIA: ASKATASUNAREN ETA BAKEAREN
BORROKALARIA

LUDGER MEES

EUROPAKO HERRI TXIKIEN ESNATZEA

EUSKARAREN EGOERA BONAPARTE-REN GARAIAN

KOLDO ZUAZO

Louis Lucien Bonaparte (1813-1891) hil zeneko mendur-
rena betetzen da aurten. Dakigunez, euskalkiak aztertu,
sailkatu eta bakoitzaren mugak ezarri zituen Bonaparte
Printzeak. Ia hutsetik abiatuz, berak burututako lana dugu
gaur egungo hizkuntzalariek ere —aldaketa txiki batzuk
gorabehera— ontzat ematen dutena.

Baina Bonaparte, euskararen eta euskalkien barne-egitura
eta *izaeraz* ezezik, berauen *egoeraz* ere arduratu zen. Euska-
raz non hitz egiten zen eta non ez, leku bakoitzean zer-nolako
indar eta bizitasuna zuen, nork erabiltzen zuen eta nork ez,
euskalkien artean zeuden lehia eta osterantzeko gorabeherak,
euskara azkartzeko eta goren mailara jasotzeko eman behar-
reko urratsak... kezka eta buruhauste guzti hauek izan zuten

euren tartea Bonaparteren ihardueran eta alderdi honexeri lotuko natzaio, hain zuzen, saio honetan.

BONAPARTE, EUSKALARITZAREN ETA EUSKALTZALETA-SUNAREN ERAGILE

Giro berri bat sortu zen, zalantzarik gabe, Bonaparteren inguruan. Gorakada handia egin zuten euskarari buruzko ikerketek eta, gorakada hori, Euskal Herrian bertan ezezik, atzerrian ere somatu zen. Euskaldunen artean, gainera, euren hizkuntzaren aldeko jarrera sendoagotu egin zen. Euskara, “baserritar”, “arrote”, “jebo”, “borono”, “artaburu”... eta, oro har, jende xehearen (sasi-)hizkuntzatat zeukatenak, apurka-apurka, aintzakotzat hartzen eta arreta haundiagoz begiratzen hasiko ziren.

Nabarmena, beraz, gertatu zen etena eta erabakiorra Bonapartek horretan izandako eragina.

Euskara bizkortzearen egiten ziren ahalegin haien buru-buruan prestigio handiko Printze bat ikustea ez zen, izan ere, txantxetako gauza. Baina Bonapartek ez zigun bere etorki erregetiarrak ematen zion ospea soil-soilik ekarri. Dirutza ederak ere eralki zituen bere lankideei agindutako itzulpen eta bestelako lanak ordaintzen, lanok argitaratzen, etab. Eta, hori gutxi balitz, euskararen berri izan zuenetik —1846 aldera, berak (Bonaparte: 1876, 1) aitortu zuenez— ia hil arteko guztian, buru-belarri murgildu zen euskararen ikerketetan.

Bonaparte, bigarrenik, ikerketak bultzatzeaz gainera, euskalari eta euskaltzaleak biltzen ere ahalegindu zen. Elkarlana zuzpertzten, alegia. Eginkizun honetan ez zuen, egia esan, berak bakarrik ihardun. Helburu berdintsuekin ari zen 1853az geroztik, urtez urte, Euskal Jaiak antolatzeari ekin zion Antoine d’Abbadie ere. Erakunde publikoek, euren ohizko axolagabekeria eta utzikieriatatik betetzen ez zuten lana, Abbadiek eta Bonapartek hartu zuten beren gain. Maila herritarragoan

eta Iparraldeari lotuago Abbadiek, jende ikasiagoarekin eta Euskal Herri osokoekin arituz Bonapartek.

Oraindik ere osatzeko daukagun Euskararen Historia horretan ezinbesteko erreferentzia ditugu, beraz, Abbadie nahiz Bonaparte. 1850-1876 bitarteko ardatz eta zutabe nagusi. Eta bi hauekin batera, euren inguruan lanean ihardun zutenak, eta honako hauek bereziki: José Antonio Uriarte bizkaitarra, José Ignacio Arana eta Claudio Otaegi giputzak, Jean Duvoisin lapurtarra, Arturo Campión eta Bruno Etxenike nafarrak eta Inchauspe zuberotarra.

EUSKARAREN EREMUA

Bonaparte dugu euskararen eremua eta euskararen mugak zehazten ahalegindu zen lehena. Inoiz, gainera, eremu horre n barruan euskarak zuen bizitasun eta erabileraren berri ere eskaini ohi zigun. Emaizta horiek bere karta ikusgarrian, *Carte des sept provinces basques* (Bonaparte: 1863) delakoan, eta beronen osagarritzat jo daitekeen *Remarques sur plusieurs assertions de M. Abel Hovelacque* (Bonaparte: 1876) txostean plazaratu zituen.

Emaiztok bildu ahal izateko, bost oster (1856, 1857, 1866, 1867 eta 1869an) egin zituen Euskal Herrira, baina, berak zuzen-zuzenean jasotako albisteez gain, baitezpadakoak izan zituen bere laguntzaileei esker eskuratutakoak.

Etxenikek bidali zizkion Araba eta Nafarroa Garaikoak, Uriartek eta beronen adiskideek (Miguel de Oarabeitiak eta José de Larreak) Araba eta Bizkaikoak eta Duvoisinek, azkenik, Iparraldekoak. Lankide hauekin izandako gutunetan ere aurkitu ahalko dugu, horrenbestez, zer ikusi eta zer ikasirik.

Bonaparte eta Etxenikeren arteko gutunak Julio de Urquijo argitaratu zituen *RIEV* aldizkarian (1908-1910). Aldizkari honetan bertan (1928-1931) argitaratu zituen Daranatzek Duvoisinek Printzeari bidalitakoak. Uriartek, Oarabeitiak eta

Larreak idatzitakoak, aldiz, Ruiz de Larrinagak plazaratu zituen *BAP* aldizkarian (1954-1957).

EUSKARA IPARRALDEAN

Duvoisinek Printzeari 1862ko apirilaren 20an idatzitako gutunean (Daranatz:1928,430) zehatz-mehatz adierazita dago euskara eta erdararen arteko muga Iparraldean eta muga horrekin bat dator Bonapartek 1863ko kartan ezarri zuena (ikus *I. karta*).

Hona hemen, Duvoisinin esanen arabera, Lapurdiko azken herri euskaldunen lerroa: Bidarte, Arrangoitze (Arcangues), Basusarri, Hiriburu (Saint-Pierre-d'Irube), Mugerre, Lehuntze (Lahonce), Urketa (Urcoit), Beskoitze (Brisous) eta Bardoze.

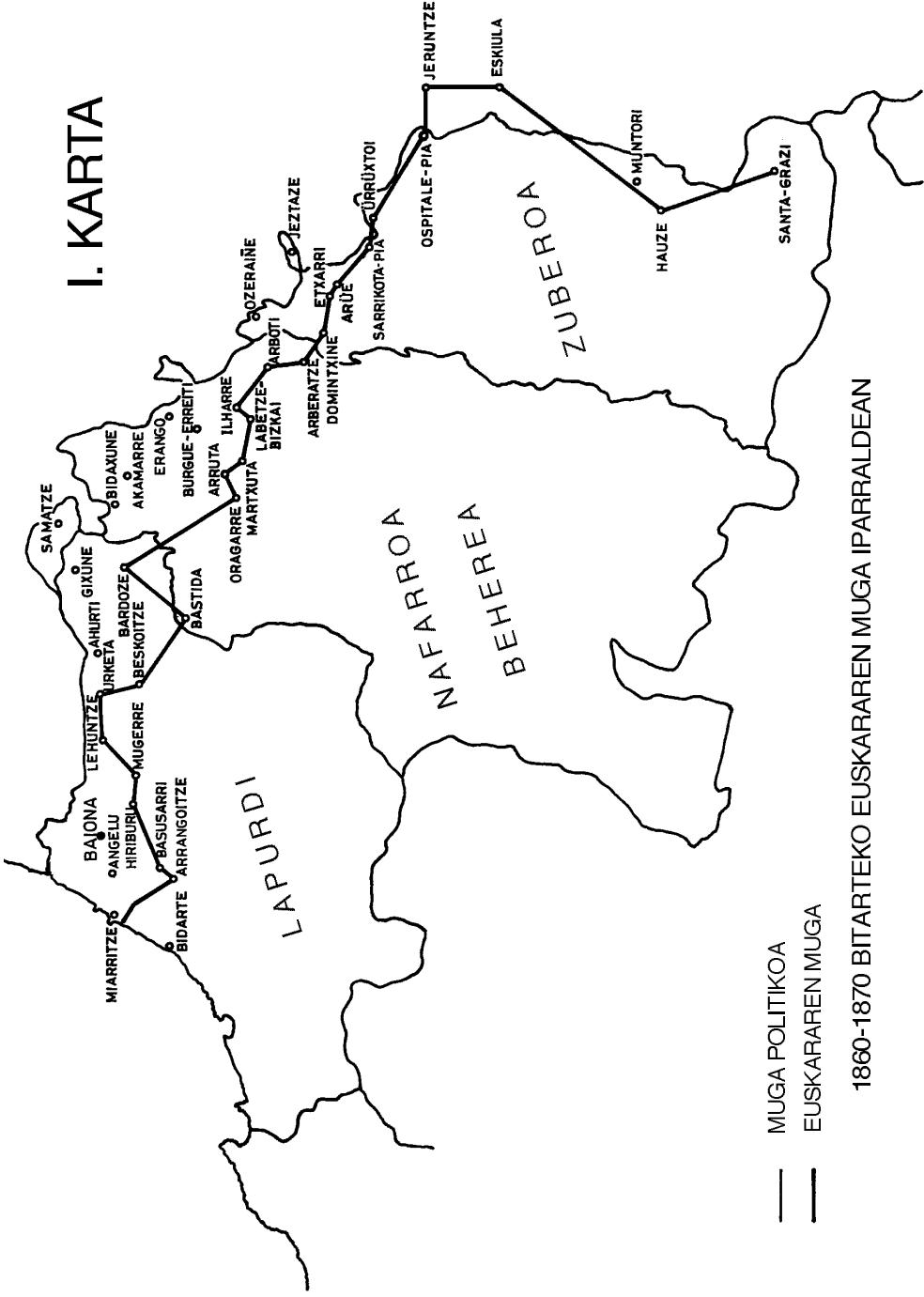
Honako ñabardurok ere egin zituen jarraian: euskaldun asko omen zegoen Angelun (Anglet), nahiz eta gaskoiak izan nagusi bertan. Alderantziz jazotzen omen zen Hiriburun, bertan gaskoi-multzo hazia zegoen arren, euskalduna bait zen gehien-go. Herri bi hauetan oso nabarmen eta ondo bereizirik agertzen omen ziren komunitate biak.

Miarritze, Ahurti (Urt) eta Gixunen (Guiche), oster, txikia omen zen euskaldunen kopurua erdaldunenaren aldean. Ahurtin, esate baterako, 37 familia inguru —herriko plaza aldean bizi zirelarik gehienak— omen ziren euskaraz zekitenak, Duvoisinin 1866ko otsailaren 14eko gutunean (Daranatz: 1928, 476) irakur dezakegunez.

Nafarroa Behereari dagokionez, berriz, hauxe zen azken herri euskaldunen lerroa: Oragarre (Orègue), Arruta (Arraute), Martxuta (Masparraute) Labetze-Bizkai, Ilharre, Arboti (Arbouet) eta Arberatze.

Euskaldun franko bizi zela Bastidan (Labastide-Clairence) azpimarratu zuen Duvoisinek eta, gutxi batzuk izan arren, baita ondoko herri nafarroetan ere: Samatze (Sames), Bidaxune (Bidache), Akamarre (Came), Erango (Arancou) eta Burgue-Erreitin (Bergouey-Viellenave).

I. KARTA

Bonaparteren zalantzak uxatze aldera, gainera, Labetze zeharo herri euskalduna zela baieztatu zuen: “Ce village est habité par des exclusivement basques pur sang; je puis en donner l’assurance à V.A.” (Daranatz: 1928, 431).

Zuberoan, azkenik, hauxe zen, 1862 inguru hartan, azken herri euskaldunen lerroa: Domintxine (Domezain), Etxarri, Arüe, Sarrikota-pia (Charritte-de-Bas), Urrüxtoi (Arrast), Mithikile (Moncayolle), Ospitale-pia (L’Hôpital-St.Blaise), Barkoxe (Barcus), Hauze (Haux) eta Santa-Grazi.

Ozeraiñe (Osserain), Jeztaze (Gestas) eta Muntorin ere bazirela euskaldunak zioen Duvoisinek, nahiz eta kopuru txikia osatzen zuten biarnesen aldean. Jeruntze (Geronce) eta Eski-ula, aldiz, administrazioz Biarnoari zegozkion arren, euskaldun ziren hizkuntzaz.

EUSKARA NAFARROA GARAIAN

Gorago esan bezala, Bonapartek Etxenikerekin izandako gutunetan aurki ditzakegu Nafarroa Garaia buruzko argibideak. 1862an igorritako baten, adibidez, Antsoain ibarreko Berriobeitin (Berrioplano) eta Ezkabarteko Sorauenen bazela oraindik euskaldunik baieztatu zuen Printzeak (Urquijo: 1910, 255). 1863ko kartan, dena dela, zeharo herri euskalduntzat jo zuen Soraueren (ikus *II. karta*).

Oso aberatsa da Etxenikeri 1863ko apirilaren 9an egindako gutuna (Urquijo: 1910, 264). Orba haranaz dihardu bertan. Haran honetantxe zegoen euskara eta gaztelaniaren arteko muga 1860-1870eko garaian, bertako zenbait herri ere orduko guztiz erdaldundurik izan arren. Hauexek omen ziren Orbako herri erdaldunok: Barasoain, Untzue, Puiu (Pueyo), Santsoain, Garinoain, Eriztain eta Orisoain.

Herri euskaldunak, berriz, beste hauek: Bariain, Etxague, Munarritzeta, Artariain, Orizin, Oloritz, Soltxaga, Bezkitz, Santsomain, Benegorri, Makirriain, Amatriain, Olleta, Uzkita, Leotz eta Iratxeta.

Banaketa honetatik 1863ko kartara bada alderik. Barasoain, Untzue, Garinoain eta Orisoain euskal eremu barruan ageri dira, euskararen osasuna guztiz ahula bazen ere bertan. Aitzitik, Soltxaga, Bezkitz, Santsomain, Benegorri, Makirriain, Amatriain, Olleta, Uzkita eta Leotz muga horretatik kanpo gelditu ziren behin betiko.

1864eko abenduaren 31koan (Urquijo: 1910, 283) irakur dezakegunez, Iruñea ondoko Burlata, Antsoain, Atarrabia (Villava), Arre... herrietan bazen oraindik ere euskaldunik, euskara hiltorian zegoen arren. Ameskoak, ostera, zeharo erdaldunduta zeuden.

1866ko agorrilaren 15ekoan (Urquijo: 1910, 294), azkenik, Garesen (Puente la Reina) ere iraungitzeaz zegoela euskara jakinerazi zion Etxenikeri.

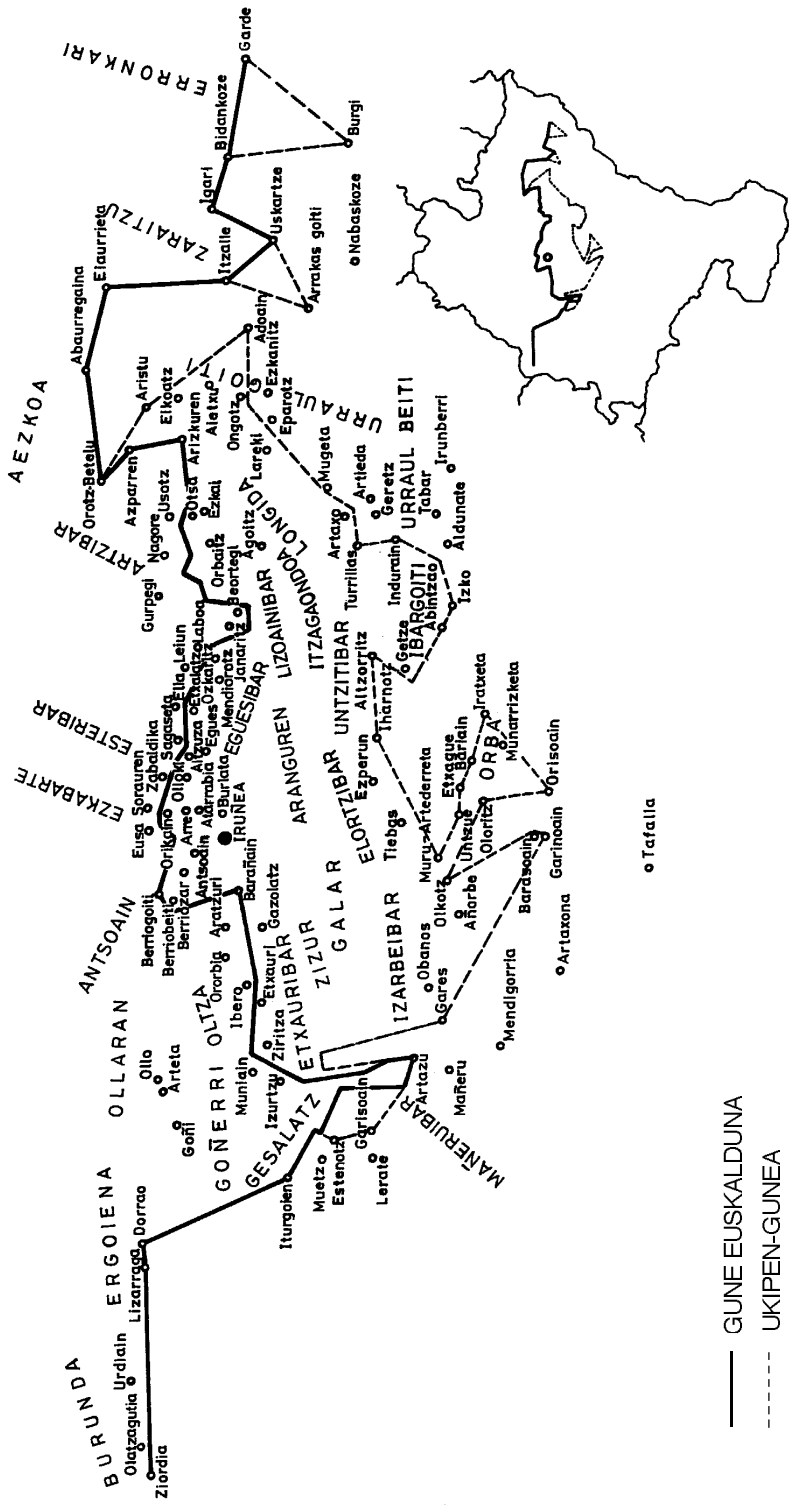
1872an argitaratutako *Etudes sur les trois dialectes basques des vallées d'Aezcoa, de Salazar et de Roncal* lanean hiru haran hauetako hizkuntz egoerari buruzko oharra egin zituen. Herri aetz guztiak omen ziren euskaldun. Zaraitzun, Uskartze (Uscar-rés) zen euskararen eremutik kanpo geratzen zen herri bakarra. Aitzitik, Zaraitzu haranaren hegoaldera dagoen Arrakas goiti (Racas alto) herri euskalduna zen. Zaraitzuko hiriburu den Otsagabian, gaztelaniaz mintzo omen ziren gizonezkoak euren artean eta euskaraz andrazkoekin. Azken hauek euskaraz iharduten omen zuten beti ere.

Gauza bera jazotzen omen zen Erronkarin. Hemen ere gaztelaniaz hitz egiteko joera erakusten omen zuten gizonezkoek, beharbada, lanagatik eta, denboraldi luzeak ematen zituztelako herri erdaldunetan. Bestalde, haranaren hegoaldean dauden Garde eta, bereziki, Burgin oso motela omen zen euskararen erabilera. Adinekoak ziren Burgin euskaraz zekiten bakarrak.

Nafarroa Garaiak 1860-1870 bitartean bizi zuen hizkuntz egoera laburbilduz, hiru eremu nabari dira argi eta garbi. Bada eremu euskaldun bat eta bada eremu erdaldun bat, bien artean euskara eta gaztelania lehian ari diren lurralde bat azaltzen delarik. "Ukipen-gunea" deituko diot hirugarren eremu honi (ikus *II. karta*).

II. KARTA

— GUNE EUSKALDUNA
 - - - UKIPEN-GUNEA

1860-1870 BITARTEKO EUSKARAREN MUGA IPARRALDEAN

E rēmu euskalduna, oro har, Iruñetik iparralderantza dagoe-na dugu.

Ukipen-gunea honako haran hauek osatzen zuten: Gesalatz, Etxauribar, Zizur, Galar, Antsoain, Iruñea eta bere inguruek, Eguesibar, Aranguren, Lizoainibar, Longida, Urraul Goiti, Mañeruibar, Izarbeibar (Valdilzarbe), Elortzibar, Untzitibar, Itzagaondoa, Ibargoiti eta Orbak.

E rēmu erdaldunean bete-betea zeuden dagoeneko: Ameskoak, Deierrri (Yerri), Oibar (Aibar), Urraul Beiti, Romanzado eta Nabaskoze.

EUSKARA ARABAN

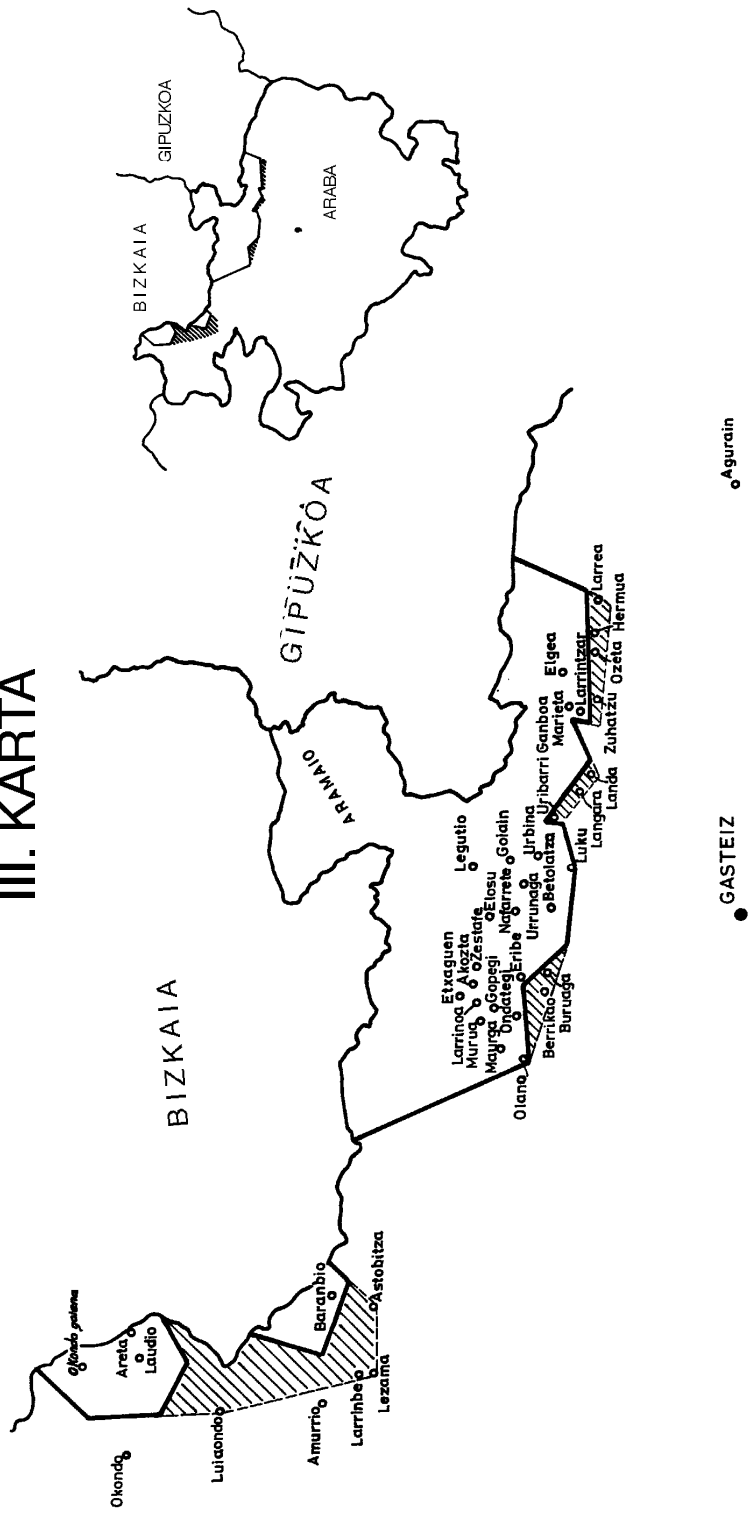
Txikia zen oso Arabako euskal eremua behin 1860-1870 eperaz gero. Gipuzkoa eta Bizkaiko mugetan eusten zitzaion soil-soilik euskarari (ikus *III. karta*).

Arabako argibideak biltzen eta jasotzen ere Etxenike nafarak ihardun zuen eta Bonapartek berarekin izandako gutunetan bada herrialde horretako albisterik. 1862ko apirilaren 26koari esker, adibidez, Okondo (Oquendo) osoko auzo euskaldun bakarra Okondogoiena (San Román) zela jakin deza-kegu (Urquijo: 1910, 247).

Etxenikeren bidez (Urquijo: 1910, 254), orobat, jakin zuen Luku, Uribarri Ganboa, Landa, Zuhatsu (Zuazo), Langara-Ganboa eta Luiaondon gaztelania zela nagusi, euskaraz zekienik ere —adinekoak batipat— bazegoen arren.

Arabako mendebaleko berriak Oarabeitiak eta Larreak bildu zituzten. 1862ko ekainaren 12an Oarabeitiak egindako gutunean (R. de Larrinaga: 1957, 431), Baranbio oso erdaldunduta zegoela adierazi zion. Amurrioko udalerrian dagoen Astobitzan ere itzalita omen zegoen euskara. Altube aldeko basoetara ikazkin joandako bizkaitar eta giputzak, eta, Astobitzako andrazkoekin ezkondu ondoren, bertan bizi izaten gelditutakoak, omen ziren euskara atxekitzen zuten bakarrak (R. de Larrinaga: 1957, 433)

III. KARTA

- MUGA POLITIKOA
- 1860-1870 BITARTEKO EUSKARAREN MUGA ARABAN
- ////// UKIPEN-GUNEA

Antzeko albisteak bidali zizkion Larreak ere. Beronen esanetan (R. de Larrinaga: 1957, 434-435), adinekoak baizik ez ziren Luiando, Lezama eta Okondogoiengan euskaraz berba egiteko gai.

EUSKARA BIZKAIAN

J.A.Uriarte izan zen Bizkaiko hizkuntz egoeraz arduratu zena. Guztiz aberatsa da, esate baterako, 1864eko maiatzaren 16an Printzeari egin zion gutuna (R. de Larrinaga: 1957, 403-404). Barakaldo eta Bilbo inguruko hainbat xehetasun idoro dezakegu bertan.

Barakaldoko Mespellerreka (El Regato) eta Retuerto auzoak zeharo erdaldun omen ziren. Aldiz, Beurko, Burtzeña, Irauregi eta Landaburun euskalduna omen zen gehiengoa, gazteriaren artean hizkuntz aldaketa oso aurreraturik zegoen arren. San Vicente auzoan ere gaztelania omen zen nagusi, euskaldun asko bizi bazen ere bertan.

Argibide guzti hauek egiaztatu egin zituen Uriartek, Barakaldora bertara joan ostean, 1866ko apirilaren 23an Printzeari idatzitako gutunean (R. de Larrinaga: 1957, 419).

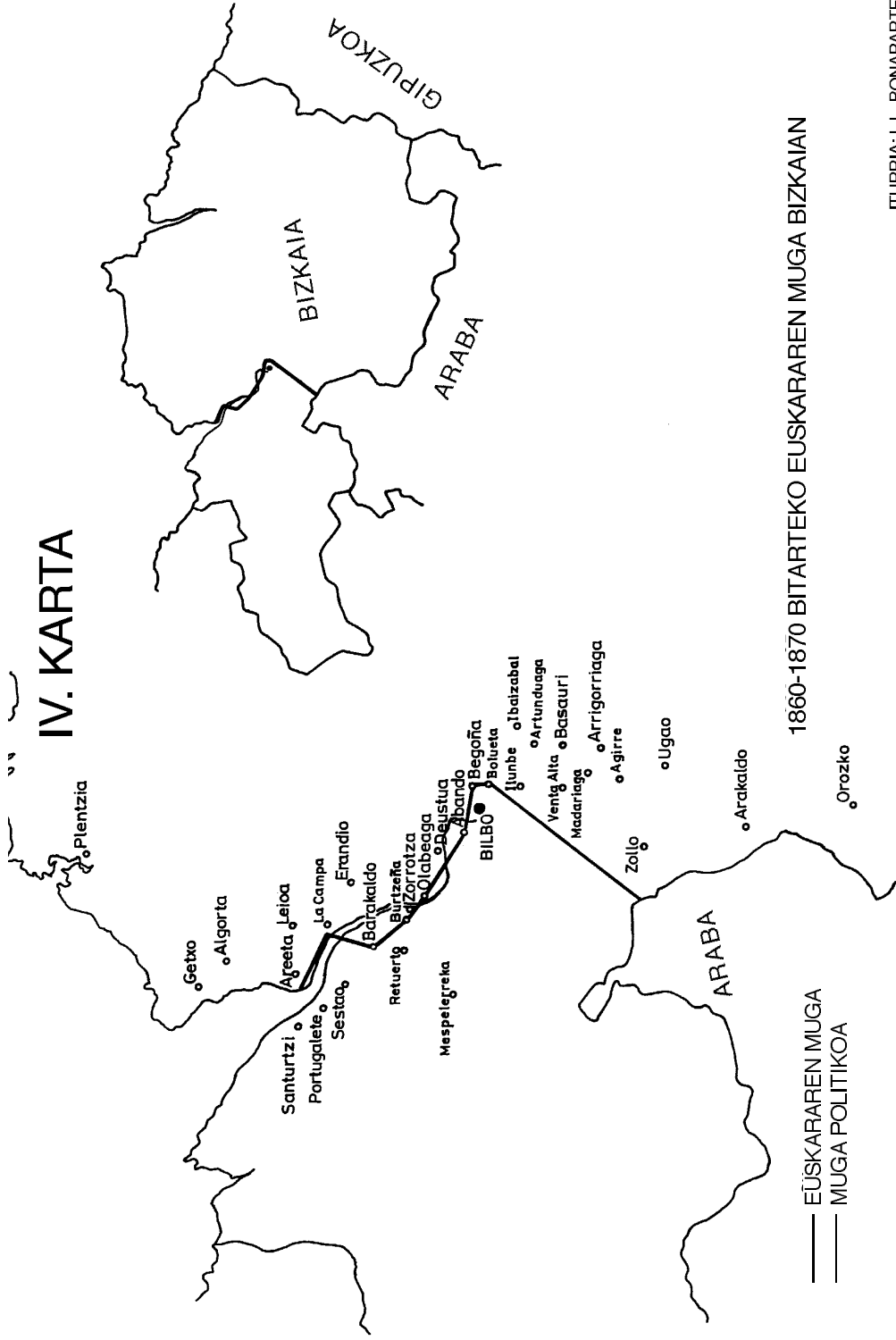
Herri euskaldunak ziren era berean, Bilbo ondoko Olabeaga, Deustua eta Zorrotza, nahiz eta gaztelania goraka zetorren abiada bizian. Ibaizabalen (Nerbioi ibaiaren) eskuinaldera, euskaldun zirauten, halaber, La Campa auzo erandiotarrak eta Areetak (Las Arenas).

Arrigorriagari dagokionez, Bilbo ondoko auzoak omen ziren soil-soilik erdaldun, hau da, Atxuri eta Bilbao la Vieja. Euskaldun huts ziren gainerakoak: Bolueta, Venta Alta, Madariaga, Agirre, Artunduaga, Ilunbe eta Ibaizabal.

1866ko abenduaren 22koan (R. de Larrinaga: 1957, 422) Plentzian ere hilaginean zegoela euskara jakinerazi zion; adineko jendeak izan ezik, erdaraz baizik ez zekitelako bertakoek.

Bizkaiko egoera laburbilduz, Ibaizabalen zegoen euskararen muga (ikus *IV. karta*). Ibaiaren ezkeraldera gaztelania zen

IV. KARTA

nagusi, euskararen erabilera Barakaldoraino hedatzen zela. Ibaiaren eskuinaldera Plentzia zen gune erdalduna. Bilbon ere, azkenik, gaztelania azaltzen zen gailen, bere eragina aldamenetako herrietara zabaltzen zelarik.

PRESTIGIODUN EUSKALKIAK

- Euskalkiak ez daude denak —ezta hurrik eman ere!— maila berean. Bonapartek berak ongi bereiztu zituen “literatur euskalki” zirenak “landugabeak” zirenetarik. Lehen multzoan honako 4 hauek sartu zituen: bizkaiera, gipuzkera, lapurtera eta zuberera. Lau euskalki hauetan bazen hainbat liburu eta izkribu. Zein estuago, zein nasaigo, araututa ere bazeuden.

Larramendik urratu zuen bidea. Bere gramatikari (1729) eta hiztegiari (1745) esker, arau zehatzak ezarri zitzaizkion gipuzkerari. Hauen ondoren etorri ziren Cardaberazen *Eusqueraren berri onac* (1761) eta Lardizabalen gramatika (1856).

1836an argitaratu zen zubereraren lehen gramatika, Abbadiek eta Chahok egina. Geroago iritsi ziren Archurena (1852) eta Inchausperena (1858). Lehen hiztegia, berriz, 1856koa da, Chahok egina hau ere.

Añibarrok egin zituen bizkaiera arautzeko lehen ahaleginak, baina, dakigunez, haren gramatika zein hiztegia ez ziren argitara eman. J.M. Zavalaren gramatika (1848) da, horrenbestez, bizkaieraren lehena.

Okerragoa da oraindik lapurterari jazo zitzaiona. Euskalki hau arautzeko ahaleginak ugariak eta aspaldikoak diren arren, izkribuetako batek ere ez zuen inprimatzerik lortu burutu zen garaian, ondorioz haietako zenbait betiko galduak ditugularik. Ahalegin horien lekuko dira Pouvreauren gramatika eta hiztegi-lanak, Urterenak, Sarako Etxeberrirenak, etab. Hortaz, Ithurriren gramatika (1894) da lapurtera arautze aldera plazaratutako lehena.

Nafarroa Beherean zein Nafarroa Garaian ez da, ordea, antzeko ahalegin eta buruhausterik nabari. Nafarroa Beherean

izan zen XVII. mendean gramatika eta hiztegi bat taxutu zituen gizon kezkatu bat, Bidegarai, baina nonbait bertako agintari politikoek bestelako kezka zituztenez gero, ez zioten liburuok arduratzeko eskatzen zuen diru-laguntza eman eta betiko galdu ziren.

Gauzak horrela, ez da batere harrizkoa Bonaparte Printzeak Nafarroako hizkerak bigarren mailan utzi eta lehentasun eta nagusitasun osoa lau literatur euskalkiei eman izana.

- Lau literatur euskalkien artean ere, baina, bada batetik besterako alderik (honi buruzko xehetasunak Zuazo: 1987 lanean aurki daitezke).

Mendeetan gora eginez, lapurtera izan genuen denen gaintik nabarmendu zena. Lapurdik XVI-XVII. mendean bizi zuen hazkunde ekonomikoak erraztu zuen, jakina, bilakaera hori. Baina Utrecht-eko Hitzarmenaren ondorioz (1713), gainbehera etorri zen Lapurdiko ekonomia eta, harekin batera, lapurteraren nagusitasuna.

Hasieran Iparraldera mugatu zen bere eragina. Berand u-ago, 1836az geroztik zuberera literatur euskalki bihurtzearekin batera, Lapurdi eta Nafarroa Beherera murriztu zen eta, azkenik, XIX. mendean bertan abian jarri eta XX. honetan (1944) gauzatu den “nafar-lapurtera literarioa” izeneko hizkuntz ereduak egin dion lehiarekin, erabat galdu eta baztertuta gelditu da behialako lapurtera handi hura.

1950az geroztik, atzera ere lapurtera zahar hura zuzpertz nahian aritu izan da idazle banaka bat eta horretan dihardute gaur egun ere. Asmoak asmo, eta batez ere Euskal Herriak bizi duen egoera sozioekonomikoa aintzakotzat harturik, oso zail dirudi hildakoa berpiztea. Are zailagoa, gainera, heriotze hori berezkoa ezezik, lapurtarrek eurek ere, eta euskaldun guztiek oro har, begi onez edo, ikusi dutenean.

Lapurdik 1713 arte izandako maila gorena Bizkaiak eta Gipuzkoak bereganatu zuten XVIII. mende erdialderantz. Baina euskara onaren eredu Donostialdekoa, Beterrikoa, bihurtu zen. Ez Bilbokoak, bertako hiztunek euskara alde batera utzi eta gaztelaniaren aldeko jarrera erakutsi zutelako. Honetantxe datzala dirudi sakoneko eta benetako arrazoia eta arrazoi

horixe aipatu zuen, aipatu ere, J.A.Mogelek bere *Peru Abarcá*-n, Bilboko euskara “tertium quid” bat (erdieuskara eta erdigaztelania) zela esan zuenean. Eta horixe izan zen, nonbait, bere lehen liburua (*Eracasteac*, 1800) Beterriko gipuzkeraz idaztera bultzatu zuen arrazoietako bat.

Bonaparte ere jabetu zen lapurtera eta gipuzkeraren nagusitasunaz, baina, arrazoi soziolinguistikoetan oinarrituz, gipuzkera hobetsi zuen. Arrazoi soziolinguistikoetan diot, eta ez soilik linguistikoetan. Alde honetatik ondotxo ere bazekien (Bonaparte: 1876, 5-6. Ikus orain Zuazo: 1987, 933) lapurtera zaharra zein bizkaiera edo zuberera aberatsagoak zirela gipuzkera baino. Gipuzkera, ostera, Euskal Herriaren erdian izanik, erdibidean zegoen bi muturretako euskaldunentzat, bazegoen Gipuzkoan burgesia euskaldun bat, bazegoen —beste inon baino biziago, gainera— euskararenganako atxekimendua eta gipuzkerak bazuen bereganaturik ohorezko leku bat Euskal Herri osoan eta Hegoaldean batipat.

Hori dela eta, 1862an argitaratu zuen *Langue basque et langues finnoises* liburuxkan, adibideak eta jartzeko, gipuzkeran oinarritu zela esan zuen, euskalki hauxe zelako hain zuzen ere “le plus important de la langue basque” (Bonaparte: 1862, 20).

Aitorpen bera egin zion Etxenikeri 1862ko otsailaren 19ko gutunean (Urquijo: 1910, 238. Neuk euskaratua ematen dut):

Argi dago lau literatur euskalkiak gainerako hirurak baino inportanteagoak direla eta, lau haien artean ere badirela bi, gipuzkera eta lapurtera, euskararen benetako ordezkarietat har daitezkeenak: bata Espainian eta Frantzia beste. Espainiako edo Frantziako diren kontutan izan gabe, euskara bere osotasunean hartuko bagenu eta era zientifiko batez bi euskalki hauetarik zein ote den euskararen ordezkari nagusi eta bakarra erabaki beharko balitz, ordea, ohore hori gipuzkerari dagokiola frogatu ahalko nukeela uste dut Europako hizkuntzalarien aurrean.

Bonaparteren lankideek ere ontzat eman zuten erizpide hau eta ez zuten gipuzkeraren lehentasuna zalantzan jarri. Duvoisin

da, beharbada, salbuespen bakarra. 1860ko ekainaren 27an Printzeari egin gutunean (Daranatz: 1928, 61), bere aburuz euskalki guztiak zirela maila bereko adierazi zion: “Je ne vois pas qu’aucun dialecte, ni ici, ni en Espagne, soit fondé à s’attribuer une prééminence notable et incontestable”.

Urteek aurrera egin ahala, ordea, Duvoisinin hasierako ikuspegia ere aldatuz joan zen. Ez zen, horregatio, gipuzkeraren nagusitasuna onartzera behin ere heldu. Gipuzkera Hegoaldean eta lapurtera Iparraldean ziren, bere iritzian, hizkuntz e redu nagusi biak eta baten bati lehentasuna eman behar izatekotan, lapurterari legokiokeela ohore hori uste zuen. Horixe adierazi zion 1869ko otsailean Georges Phillips Viennako jau-regi-kontseilari eta unibertsitate-dekanoari (Daranatz: 1929, 165. Neuk euskaratua ematen dut):

Mintzo gaitezen orain zuri, jauna, komeni zaizun euskalkiaz. Espainian gipuzkera da literatur euskalkitzat jotzen dena, nahiz eta berau izan gramatikarik ahulena duena. Frantzian lapurtera da nagusi; liburuak, salbuespenen bat gorabehera, lapurteraz daude denak.

Jarraian (166. or.), baina, zera erantsi zuen: “Lapurtera nonnahi ulertzen da bestalde, gainerako euskalkiak baino erraxkiago”.

- Baina Bonaparte urrunago joan zen bere aukera eta hobespenetan. Euskalki eta azpieuskalki bakoitzaren barruan ere, hizkera jakin bat hartu zuen eredutzat eta hura gomendatu bere lankide eta laguntzaileei. Batzuetan, mendez mende zetorren tradizioan oinarrituta zeuden aukera hauek, hala nola gipuzkerari dagokionean. Beterriko hizkera izan da gipuzkeraz idazteari ekin zaion une beretik eredutzat hobetsi dena (ikus honetaz Zuazo: 1987, 935-936).

Beterriko hizkera horretantxe, eta ez gertuago zeuzkan Urola edo Goierrikoetan, idatzi zuen Mogelek gorago aipatu den liburua. Sortzez eta hizkuntzaz goierritarra zen Lardizabalek ere Beterrikoan idatzi zuen bere *Testamentu zarreco condaira edo historia* (1855).

Gauzak horrela, bidezkoa zirudien Bonapartek ere gipuzkerarako itzulpenak Beterriko hizkeran egiteko agindu izana Uriarteri. Zehatzak eta erabatekoak ziren, gainera, agindu horiek, Uriartek Printzeari 1857ko ekainaren 25ean nahiz urte bereko uztailaren 2an egin gutunetan ikus dezakegunez (R. de Larrinaga: 1954, 245 hh nahiz Zuazo: 1987, 936).

Badakigu, gainera, nora jo zuen Uriartek Beterriko hizkera ikastera: Urnieta, Andoain, Usurbil eta, bereziki, Hernanira (R. de Larrinaga: 1954, 253). Herri hauetan egiten zen, nonbait, beterrierarik garbiena.

Printzeak berak ere J.I. Aranari 1884eko agorrilaren 22an idatzitako gutunean (Altuna: 1985, 340), Donostia eta Errenterian hasi eta Astigarraga, Hernani, Andoain bitarteko hizkera aipatu zion Beterrikoaren eredutzat.

Bizkaieraz den bezainbatean, badakigu euskalki hau idatzizko zereginetan erabiltzen hasi zen une beretik bi bide ezberdin urratu zirela (ikus Zuazo: 1987, 936 hh). Bizkaiko ekialdeko hizkeretan (Markina-Durango) oinarritu ziren batzuk eta erdialdekoetan (Arratia harana) besteak. Lehenbiziko multzoan Mogeldarrak, Fr. Bartolome, Astarloa... aipa genitzake, bigarrenaren buru Añibarro zen bitartean.

Esan dezadan bide batez bikoiztasun hau ere Bizkaian hiriburu euskaldun bat (Bilbo) ez izatearen ondorioztat jotzen dudala nik neuk. Lapurdin Donibane-Lohizunek eta Gipuzkoan Donostiak bete zuten eginkizuna, ezin izan zuen Bizkaian Bilbok bete, hain zuzen ere erdaldundurik zegoelako orduko. Hiriburu baten erreferentzia ez izateak, idazle bakoitza bere herri edo eskualdeko hizkeraz baliatzea ekarri zuen.

Gerro, jakina, idazle on edo ontzako zeudenek aukeratutako ereduari jarraituko zitzaizkion ondorengoak. Horrela uler daiteke, adibidez, Markinako hizkerak bereganatu zuen arrakasta, beraren oihartzuna Bizkaiko mendebaleko muturrean dagoen Plentziaraino ere hedatu zelarik. Horixe da behinik behin Uriartek 1866ko abenduaren 22an Printzeari jakitera eman ziona: “En Plencia se predica en bascuence de Marquina por Astarloa, o el P.Fr. Bartolomé; todos los curas son forasteros” (R. de Larrinaga: 1957, 422).

Bonapartek ere Markinako hizkera hautatu zuen bizkaieraren eredutzat. Berau izendatu zuen 1862an (Urquijo: 1910, 237) “literatur bizkaiera” eta berau artamendatu zion Uriarteri bere itzulpenetarako (R. de Larrinaga: 1954, 237).

Uriartek, sortzez Arrigorriagakoa izan arren Markinan zenbait urtez bizi izandakoa ere bazenez, zuzen bete zuen Printzearen nahia, baina ez du ematen erizpide horrekin guztiz bat zetorrenik. 1860ko maiatzaren 29an, esate baterako, Bulda bat bizkaieratu behar zuela eta, bere benetako gogoia zein zen azaldu zion (R. de Larrinaga: 1957, 221):

Quisiera saber en cuál de los subdialectos de Vizcaya debe hacerse, y S.A. mejor que nadie podrá resolver. Yo me inclino a hacerla sin eufonías, con la *j* suave, usando para esto la *y* griega; el plural general vizcaino *dodaz* y no *ditut*, y con la *a* final por artículo; en una palabra, en Arratiano con *a* final.

Lapurterari dagokionez, ez zuen Bonapartek ezein hizkera besteren gainetik ezarri. Eta hori harritzekoa ere bada, lapurteraren sorrera beretik “Kostatarra” (Donibane-Lohizune aldekoa) izan delako nagusitasuna bereganatu duena (ikus Zuazo: 1987, 934-935).

Printzeak hizkera jakinik artamendatu ez bazuen ere, Duvoisinek hari eginiko gutunen artean bada nagusitasun horren berri ematen digun bat (Daranatz: 1930, 91. Neuk euskaratua ematen dut):

Egia garbia dena da Donibane-Lohizunen Lapurdiko beste zein-nahi lekutan baino askozaz hobeto mintzatzen dela. Guk geuk ez dugu sobera maite Espainiatik hartu dituzten *n* eta *l* bustien [*ñ* eta *ll*, alegia] ugaritasuna, baina, hala eta guztiz ere, beste anitz gauzatan haien azpitik gaudela aitortu behar dugu gainontzeko lapurtarrok.

Gipuzkera, bizkaiera eta lapurtera alde batera utzirik, gainera euskalkietan ez zegoen hizkera jakin baten aldeko tradizioz eta Bonapartek, horrelakoetan, bere kabuz egin zituen hautuak.

Zubereraz den bezainbatean, Atharratzeko hizkerari eman zion lehentasuna.

Behenafarrerari dagokionez, Garazikoa hartu zuen ekialdeko behenafarreraren eredutzat eta Baigorrikoa, berriz, mende-balekoarentzat.

Hegoaldeko goinafarrerarentzat, Agoizkoa (Aoiz) proposatu zuen hasiera baten, nahiz eta beranduago Egueskoa hobestea erabaki.

Iparraldeko goinafarrerarekin ere izan zituen bere zalan-tzak. Hasieran Elizondoko hizkerari eman zion ohore hori, baina gero Ultzamakoa jarri zuen denen buruzagi.

Euskalki honen barruan, gainera, bestelako aukerak ere egin zituen, eta, Baztango ordezkariatzat Elizondokoa hautatu zuen bezalaxe, Bortzirietarako (Cinco Villas) Berakoa, Ultzamarako Lizasokoa, Burundarako Bakaikukoa, Aezkoarako Garaldakoa, Arakilerako Uhartekoa, Araitz haranerako Intzakoa eta Gipuzkoako goinafarrerarako Irungoa, izendatu zituen.

Bonapartek egindako aukera hauek erabakiorrak gertatu dira euskararen gozotiko bilakaeran. Bonapartek berak zeukan ospeari eta Euskalaritzari eman zion bultzada ikaragarriari esker, handitu eta areagotu egin zen euskalki eta hizkera hauek lehendik ere bazeukaten prestigioa, horrek dakartzan ondorio soziolinguistiko guztiekin.

HIZKERA GAITZETSIAK

Eta ondorio soziolinguistiko horietako bat, zenbait hiztunen baitan euren hizkerarenganako sor daitezkeen lotsa eta gaitzespen jarrerak dira hain zuzen. Hizkera bata erakargarri bilakatzen den heinean, arbuiagarri eta gorrotagarri bihur daiteke bestea.

Bizkaieraren eremuan dira nabarmenen era honetako jarrerak. Aspaldikoak dira eta sustrai sakonak dituzte euren hizkerarenganako lotsa eta gaitzespenek (ikus Zuazo: 1987, 939

hh). Bonaparte eta beraren lankideen izkribuetan ere jaso ahal izan ditugu jarrera hauei buruzko adierazpenak. Uriarte, esate baterako, administrazioaren aldetik gipuzkoarrak baina hizkuntzaz bizkaieradunak diren Deba arroko herrietako hizkuntz egoeraz mintzatu zitzaion Printzeari 1859ko maiatzaren 14ean (R. de Larrinaga: 1954, 279):

Sucede en todas estas poblaciones que miran con desdén al bascuence de Vizcaya y son muy apasionados al dialecto del Beterri: los sermones y pláticas se predicán en ese dialecto de Beterri, y muchísimas personas hacen estudio de este dialecto, por cuyo motivo hacen una mezcla; pero todavía no han podido *gipuzcoanizar* al vulgo.

Bergara dugu Deba arroko herri horietako bat. Han ere, nonbait, bizkaieraz mintzo omen zen herri xehea, jende handiki eta ikasia Beterriko gipuzkera erabiltzen saiatzen zen bitartean. Horixe da behinik behin Bonapartek Etxenikeri 1863ko urtarrilaren 11n egindako gutunean irakur dezakeguna (Urquijo: 1910, 257. Neuk euskaratua ematen dut):

Bergarako “bizkaiera”, eta ez “gipuzkera”, diodanean, ondotoxo ere badakit sailkapen hau ez dela giputz garbi izaten ahalegintzen diren Bergarako jauntxoan oso gogoko. Ondotoxo ere badakit, halaber, bertako apaiz ikasiaren sermoiak eta, sarritan, pertsona ongi hezien lagunarteko elkarrizketak eurak, gipuzkeraz ezezik, Beterriko hizkerarik arazenean ere egin ohi direla. Baina horrek ez du, hala ere, nire erizpidea ezertan aldatzen. Bergararrek bizkaitarrak eta euren euskalkia gogoko izan ala ez, garbi dago Bergarako hizkera, Antzuolaraino hedatzen dena (gipuzkeraz, alderdi honetatik, Urretxun eta Zumarragan hasten da hitz egiten), garbi dago, nioen, Bergarako herriar xehe eta nekazariak darabilten hizkera ekialdeko bizkaierari dagokiola.

Ohar berbera egin zion 1866ko abenduaren 15ean idatzitakoan (Urquijo: 1910, 295):

Badakit, jakin, bergarar ikasiek, batez ere Elizan, gipuzkerarik garbiena erabiltzen dutela eta ez herri xeheak erabili ohi duen bizkaiera.

Beterriko gipuzkerak bizkaiera ordezkatzeko zuenaren albiste gehiago ere baditugu. Leintz Gatzagan (Salinas de Léniz), esaterako, hizkera horretan egiten omen ziren elizkizunak, Uriartek Printzeari 1859ko urtarrilaren 4ean egin gutunean aitortu zionez (R. de Larrinaga: 1954, 276): “Predicamos en el dialecto guipuzcoano de Beterri, pues están acostumbrados a este dialecto en el púpito”.

Gipuzkeraren nagusitasun horrek literaturan ere izango zuen, jakina, bere oihartzuna eta, Ibaseta olerkari markinarraz ziharduela, honako iruzkin hau egin zuen Uriartek (R. de Larrinaga: 1954, 293-294): “Los más de los poetas de Marquina, excepto los Mogueles y Astarloas, tienen el gusto, o la manía, de intercalar algo el guipuzcoano”.

EUSKARA NORMALIZAZIO-BIDEAN

EUSKARAREN ZABALKUNDE AHALEGINAK

1853an antolatu zituen Abbadiek lehenbiziko Euskal Jaiak. Maila apalegiko jaiak zirela esan izan du gure egunotako zenbaitek, baina garbi dago gauzak bere testuinguru egokian kokatu behar ditugula nahitaez.

Eta Euskal Jaiak maila apalegiko baziren, Iparraldeko maila ere apalegia zelako ziren halako. Bertako ekonomiaren zutabeak gainbehera zetozen. Egoera beltz hari ezin aurre eginez, Ameriketako bidea hartu zuen makina bat gaztek. Huztuz zihoan Iparraldea eta horixe izan zen, hain zuzen, Abbadiek lehen Euskal Jaietako olerkigai proposatu zuena: “Les regrets d’un basque en partance pour Montevideo” (Montevideora abiatzen den euskaldunaren samina).

Egoera beltz horretan kokatu behar dira, beraz, Abbadiek antolatutako Euskal Jaiak eta, mugak muga, ezin esan

emaitza onuragarririk ekarri ez zutenik. Alde batetik, itzaliz zihuan euskalduntasuna berpizten lagundu zuten. Bestetik, euskaltzaleak biltzeko eta han-hemen, inolako lotura eta batasunik gabe, sortzen ziren ekintzak uztartzeko eta bideratzeko ere balio izan zuten. Helburu bateratzaile hori, hirugarrenik, Euskal Herri osora zabaldu nahi izan zen, 1853ko irailaren 6an Urruñan eratutako Euskal Jaietako deialdian argi eta garbi aldarrikatzen zenez (neuk euskaratua ematen dut. Jatorrizko hizkuntzan Haritschelhar: 1970, 449):

Mendiz handiko euskaldunei ere lehiaketa nazional honetan parte hartzeko deia luzatzen diegu. Bihotzez, ohituraz eta tradizioz bat egirik, Pirinioetako alde bietako bizilagunek beste ezer baino maiteago duten Herri honen gazi-gozaok kanta eta zabal ditzaten norgehiagoka zintzoan.

Bonapartek eta bere lankideek ere izan zuten, jakina, ekintza hauekiko loturarik. Duvoisinek, esate baterako, antolaketa zereginetan bere laguntasuna emateaz gain, aldizkari bat sortzeko asmoa ere agertu zuen. Literatur lanekin batera, ortografi eta gramatika-auziak plazaratuko zituen hilabetekaria, alegia (Daranatz: 1928, 64-65). Euskararen Akademia sortu beharraz ere mintzatu zen Duvoisin (Daranatz: 1928, 449), hiztegi bat osatu eta euskal izkribu zaharrak argitara eman zitezten.

Hegoaldeari dagokionez, II. karlistada amaitzearekin batera (1876) gauzatu ziren euskara babesteko eta bultzatzeko lehen ekintza antolatuak. Aldizkariak sortzea eta haien inguruan indarrak biltzea izan zen lehen urratsa. Bilboko “Sociedad Euskal-erria” elkarteak atondutako *La Unión Vasco-navarra* izan zen aurrena (1876). 1878an eratu zen Iruñean “Nafarroaco Euscarazco Elkargoa” eta berak ekin zion *Revista Euskara* argitaratzeari. Gasteizen *Revista de las Provincias Euskaras* plazaratu zen (1878) eta Donostian *Euskal-erria* (1880).

“Nafarroaco Euscarazco Elkargoa” izan zen, hain zuzen, 1879an Euskal Jaiak Hegoaldean antolatu zituena eta ekintza horretatik etor zitezkeen ondorioez hauxe iragarri zion

Duvoisinek Campión-i (Daranatz: 1930, 349. Neuk euskaratua ematen dut):

Propaganda nazionalerako bitarteko ezin hobeak dira. Bata-sunak kemena eman ohi du eta horixe da guk, Frantziako euskaldunok, geure Espainiako anaien artean ikusi nahiko genukeena.

Antzera mintzatu zitzaion Manterola donostiarrari eta *Euskal-erria* aldizkariaren sortzaile eta zuzendariari (Daranatz: 1930, 361-362. Neuk euskaratua ematen dut):

Badirudi Espainiako euskaldunak ez direla literatur lehiaketek daukaten esanguraz jabetu. Hizkuntzaren eta Herriarenganako maitasuna ardatz dela herrialdeak bilduz, gure arteko zatiketak gaindituko dituzte lehiaketa hauek. Batasuna lortzea, horra gure helburua. Gauza guztien gainetik izan gaitezen Euskaldun.

Euskaldunen eta Euskal Herriaren batasuna aldarrikatzen zuen, hortaz, Duvoisinek eta batasun horren ardatz hizkuntza ezartzen: “Eskara izan bedi zuen biltoki, zuen batgarri”, esango zion Dámaso Legaz Nafarroaco Euscarazco Elkargoko kideari (Daranatz: 1930, 362).

Era berean, urte batzuk geroago Sabino Aranak biribilduko zituen tesi politikoei aurrea hartuz, euskaldunek Espainiarekiko menpekotasuna astindu beharraz eta euren nortasunari eutsi beharraz mintzatu zitzaion Arrese Beitia olerkari bizkaitarrari (Daranatz: 1930, 364): “Eskaldunak, Eskaldunak, etzarete ez Kastillar, ez Aragones, ez Andaluziar; zaudete fidel Eskaldun izenari”.

Argiago ere adieraziko zizkion bere iritziak Arrese Beitia berari 1879ko irailaren 26an egin gutunean (Daranatz: 1930, 366):

Gauza ageria da, eta guk bazterretik gaudezinek garbiki ikusten duguna, zuen zorigaichtasuna ethorri dela zeren asko utzi dituztuen herriko egitekoak eta sarthu zaretan Espainiakoetan.

Zer zinuten ikusteko Espainiako nahaskerietan? Eskaldunek behar zuten Eskaldun gelditu eta ez bertzerik.(...)

(...) Eskaldunak izaten badira guziak bat, eta ez bi aldetara jarriak, Eskaldun leyal eta ez erdarazale, fueroak itzuliko zaizkitzue. Bertzela, adio, adio behin bethirako.

ORTOGRAFIA BATERATZEKO AHALEGINAK

Irakurri berri ditugun Duvoisinin aipuotan nabari denez, harreman estuan daude nazio-kontzientziaren garapena eta euskararen zabalkunde ahaleginen sorrera. Euskara Euskal Herriaren eta euskal nortasunaren zutabetzat jotzen zen gero z eta indar biziagoz, orduko hausten hasia zen “Euskal Herria = Euskararen herria” berreraiki asmoz.

Osatu beharreko Euskal Herri berriaren ardaztat hizkuntza hartzeak, ordea, hizkuntza hori ere berritzea eta egokitzea eskatzen zuen nahitaez. Ortografi arauak zehaztea izan zen lehenbiziko urratsa (honi buruzko xehetasunak Zuazo: 1988, 225 hh).

Artean ere eginak ziren zenbait saio ildo honetan, denak ere Iparraldean, Martin Duhalderen *Meditacioneac* liburua izan zen bide-urratzaile (1808). Ondoren etorri ziren Darrigol (1827), Abbadie (1836), egile ezezaguneko —Jaurreche apaiza ziurrenera— *Andre-dena Mariaren ilhabethea* liburua (1838), Chaho (1845 eta ondorengo urteetan), Salaberry (1856), Inchauspe (1858)...

Iparraldeko arauemaileok euskarak frantsesarekiko zeukan menpekotasuna eten nahi zuten, haren ordeztu euskararen beraren egitura eta izaerarekin egoki zetorren sistema eraikiz.

Hegoaldekoak (Mogel, Añibarro, Lardizabal...), ostera, gatzelaniaren eredu jarraitzaile sutsu azaltzen ziren, Iparraldeko berrikuntzak gaitzetsiz eta arbuiatuz. Aizkibel azkoitiarra izan zen salbuespen bakarra, baina, tamalez, beraren lanak ez dira oraintsu arte argitaratu.

Erabakiorra gertatu zen honetan ere Bonaparteren eragina eta halaxe epaitu zuen Duvoisinek (Daranatz: 1931, 332-333. Neuk euskaratua ematen dut):

Louis-Lucien Printzea gure inguruotara etorri zen arte, bakoitzak bere erara idazten zuen. Ezberdintasunak ez ziren hala ere handiak eta erraza zen batasuna lortzea. Horixe da Printzeak egin zuena, filologo handia ere bazenez. Harrez gero ortografia egokia ukan dugu eta berehala onartu zuten idazleek.

Euskal Jaiak izan ziren ortografia berria hedatzeko tresna, poesi lehiaketetara aurkezten ziren ia lan guztiek arau horiek betetzen bait zituzten.

Duvoisinek ere adore handiz ihardun zuen ortografia berria zabaldu nahian. Euskal Herri osorako ortografia bakarra eta berbera aldarrikatzen zuen berak: euskal ortografia nazionala (Daranatz: 1928, 452). Orduan ere, baina, *h*-a zen Hegoaldeko eta Iparraldeko euskaldunak banatzen zituen auzia. Biribila eta erabatekoa izan zen Duvoisinin erizpidea Arzak donostiarrari zuzendutako gutunean (Daranatz: 1931, 333. Neuk euskaratua ematen dut):

Onartezina da aspirazioa baztertu nahia (...). Ez luke ezer konponduko eta Frantziako euskalkiekiko haustura ekarriko luke. Ez bait dugu sekula ere onartuko zentzugabeko sasiortografiarik eta ez bait dugu onartuko gure izkribuak alda ditzaten. Eskubide hori ez diogu inori ere onartuko.

Duvoisinin arrazoia ukatu gabe, egia da, bestalde, *h*-aren erabileran ere egin direla zenbait gehiegikeria. Hitzei itxura “jatorragoa”, “Iparraldeko ikutua”, eman asmoz, behar ez diren lekuetan jarri izan dira *h*-ak inoiz. Esan nahi dudanaren adibide polita daukagu Inchauspe zuberotarrak Printzeari idatzitako gutun batean (Irigoyen: 1957, 183). Frantsesezko “homard” hitzak zubereraz euskal ordainik ez zuela eta, gipuzkeratik hartzea erabaki zuela diotso, *otarraña* erabiltzea alegia, baina *h* erantsiz eta *otharraina* bihurtuz. Garbiro azaldu zion, gainera, zerk bultzatu zuen horretara (neuk euskaratua

ematen dut): “ebakera aspiratuak zuberotar kutsu handiagoa ematen ziola iruditzen zitzaidalako”.

Ezbairik gabe, era honetako erabakiek ortografia “nazionaletik” aldendu eta urrundu baizik ez gaituzte egiten, txokokeria eta jarrera probintzianoak sakonduz eta areagotuz.

EUSKALKIAK BATERATZEKO AHALEGINAK

XIX. mendean zehar ez da euskalkiak bateratzeko eta euskara *standard*-a egituratzeko grina biziagirik nabari. Aizkibel dugu oraingoan ere salbuespena, euskaldun guztiondako hizkuntz eredu bakarra aldarrikatzen bait zuen berak (ikus Zuazo: 1988, 211-213).

1876az geroztik aldatu ziren gauzak. Orduantxe erne eta zabaldu zen helburu hori bete ahal izateko ezinbestekoa zen nazio-kontzientzia. Orduantxe azaleratu zen Hegoaldean ortografia bateratzeko kezka eta orduantxe, halaber, euskalkien batasuna bideratzeko nahia.

Euskalkien aniztasunak sortzen zituen arazo eta buruhaus-teak, baina, denen gogoan zeuden lehenagotik ere eta, nor bere erara, izan zen korapiloa askatu nahian ihardun zuenik. Gorago aipatu denez, lau literatur euskalkiei eustearen aldekoa zen Bonaparte, nahiz eta gipuzkerari eman lehentasun eta nagusitasun osoa.

Irtenbide okerragorik ere plazaratu zen, ordea, hala nola Haraneder eta Harrieten artean egokitutako Testamentu Berriaren itzulpenean erakusten dena. Euskalki guztietako ondusunak biltzen eta jasotzen ahalegindu ziren bi itzultzaileok. Euskara aberatsagoa egitea zen, nonbait, euren helburua. Gure egunotan ere badu irtenbide honek jarraitzailerik, adibiderik ezagunena José Basterretxeak 1962an proposaturiko “euskara osotua” izeneko eredua delarik.

Helburuak helburu, elkarrekin ezin ezkon daitezkeen osagaiak nahasteak (esaldi honetan bezala: *martitzenean sobera belu jin ninduzun etxera*) kutsu artifizialegia eman ohi dio

hizkuntzari eta, ondorioz, ez alde batekoak ez bestekoak ez dituzte asebate era honetako ereduak. Honetantxe datza gutxi gorabehera Duvoisinek Printzeari egin zion iruzkinaren muina (Daranatz: 1928, 459. Neuk euskaratua ematen dut):

Ez nau batere harritzen Haranederrena omen den itzulpena, baina berez Maurice Harriet apaizaren izena eraman beharko lukeena, zure gogoko ez izanak. Egileak euskalki guziak nahi ukan ditu nahasi. Euskaldunon izaera soziopolitikoak baztertu egin behar ditu gisa horretako asmoak.

Dena dela, hau baino arriskugarriago gerta zitezkeen jokabideak ikusten ditugu Bonaparteren beraren lankideen ihardueran. Nonbait ere euskalkien mugak ahalik eta argien zehaztu nahiak urrunegi eraman zituen inoiz euren eginkizunean. Halako euskalki edo azpieuskalkia albokoare ngandik ongi nabarmentzearren, beraren berezitasun eta apartekotasunak azpimarratzeari ekin zioten itsu-itsuan. Bestela esanda: euskalkiak *batzen* zituzten ezaugarriari ezik, *banatzen* zituztenei eman zitzaien maiz lehentasuna.

Joera hauen ondorioak ezin kaltegarriagoak suertatu dira, jakina. Euskararen zatiketa eragiten zuten hizkuntzaz kanpoko indarrei (Euskal Herriaren zatiketa administratiboa, euskararen ofizialtasunik eza, etab.) hizkuntza barrukoak gehitzen zitzaizkien orain eta, horrenbestez, geroz eta arrotzago bilakatzen euskaldun batzuei besteen hizkera eta euskalkiak.

Hizkuntza barruko indar sakabanatzaile hauen berri izateko, nahikoa dugu Uriartek 1857ko agorrilaren lehenean Bonaparteri idatzitako gutuna irakurtzea (R. de Larrinaga: 1954, 248). Gipuzkerara egin behar zuen itzulpenean hartutako erabakiez mintzo zitzaion bertan:

Empleo los términos: *vicitu*, *izandu*, *aundia* y otros muchos por distinguirlos del vizcaíno, aunque podría decirse: *vici*, *izan*, *andia*.

Baicican, *gandican*, uso generalmente por diferenciar del vizcaíno y dar aire guipuzcoano.

Aguertutzen, *agueritu*, *dirade*, por distinguir del vizcaíno. *Baraur*, *baraur*, *barur*: uso los últimos por diferenciar del vizcaíno.

Beraz, *izan* nahiz *izandu*, *gandik* nahiz *gandikan*, *dira* nahiz *dirade*.. gipuzkeraz erabiltzen ziren arren, bigarrenei eman zien Uriartek nagusitasuna, lehenak gipuzkeraz ezezik bizkaieraz ere erabiltzen zirelako eta bigarrenak, ostera, gipuzkeraz bakarrik.

Bestetan ere agertu zituen antzeko iritziak (ikus, esate baterako, 1857ko agorrilaren 17ko gutuna) eta bitxiagorik ere bai inoiz (R. de Larrinaga: 1954, 253):

Como en la traducción que estoy haciendo, una de las bases que puse era, que había de ser enteramente distinta del vizcaíno, he usado de palabras que pocas veces hace uso la gente vulgar.

Jarrera hauek ekarri dituzten ondorioak neurtzeko, nahikoa gengine geure inguruko hizkuntzei begiratu bat ematea. Katalan herriena dugu adibiderik gardenena. Hizkuntz multzo bakarra osatzen zuten antzina katalan herriek. Pixkanaka-pixkanaka, hautsiz eta zatituz joan zen batasun hori. Valentziarrak izan ziren euren hizkuntza “katalana” barik, “valentziera” zela aldarrikatzen lehenak. Balearetara hedatu zen gero jarrera bera. Han ere eginahalak egin zituzten euren katalantasuna gezurtatzeko eta, aurrerantzean, non *mallorquí*, non *menorquí*, non *eivissenc*... izendatu zituzten euren hizkerak. Alferrikoa izango zen hizkuntzalariek aho batez “hizkuntza” guzti haiek katalanaren “dialekto” huts zirela esatea eta frogatzea.

Euskal Herrian bertan ere izan dugu arrisku hori. Bizkaitarrek ekin zioten XX. mende honen hasieran euren euskalkiaren apartekotasuna azpimarratzeari eta laster azaldu zen han ere (Arriandiaga, Uhlenbeck, Gorostiaga...) Euskal Herrian bi etnia (euskaldunen arbasoena eta bizkaitarren arbasoena) eta bi hizkuntza (euskara eta bizkaiera) izan zirela esatera ausartu zenik.

Horrela sortu zen *hiperbizkaiera* deitu ohi den “hizkuntza” berria (honi buruzko xehetasunetarako ikus bereziki Lakarra: 1986, Laka: 1986-1987 eta Zuazo: 1989a) eta, neurri apalagoan

izan arren, Zuberoan ere egin dira bide honetan zenbait urrats (ikus Zuazo: 1989b).

Urratsak urrats, Euskal Herrian ez da hizkuntzaren zatike-ta burutu, baina utzi ditu, horregatio, bere aztarnak. Horixe litzateke, adibidez, euskararen batasunerako proposamenek — eta ez “euskara batua”k bakarrik— Bizkaian aurkitu dituzten oztopoen arrazoietako bat.

Geure harira itzuliz, baina, kontraesanean ere badirudite Uriartek egindako aukerak eta gutun berean joera probintziano eta txokozaleen aurka egin zituen salaketak, hauxe bait zioen hitzez hitz (R. de Larrinaga: 1954, 252):

En bascuence no es posible escribir a gusto de todos. No sólo cada dialecto, sino hasta cada merindad, tiene sus modismos y términos favoritos, que prefieren a otros, aunque conozcan que son mejores los que usan otros. Por ejemplo en Beterri no les acomoda *ordea* y dicen que [no] es término guipuzcoano; pero yo me he convencido que es un capricho infundado de los de Beterri; que todos los autores le usan más o menos; todas las Gramáticas le ponen entre las adversativas y así lo he adoptado. Por eso lo que conviene es establecer las bases, y luego escribir en bascuence bueno e inteligible, tomando lo bueno de cualquiera y lo malo de nadie.

Euskalki eta probintzien arteko tirabira, auzi-mauzi, ezinikusi eta jarrera *chauvinistak* salatu zituen, orobat, 1863ko maiatzaren 22an Printzeari idatzitako gutunean (R. de Larrinaga: 1957, 450). Gipuzkoako Foru Aldundiak antolatutako sariketa batera aurkezteko zuen asmoaren berri eman zion bertan. San Juanen Ebanjelioa euskaratzean zetzan norgehiagoka eta bazuen Uriartek gipuzkoarra ez zen inori saririk emango ez zioten susmoa. Are gutxiago irabazlea bizkaitarra bazen:

Los guipuzcoanos no son amigos de dar premios y dinero a los forasteros, y menos a los vizcaínos, que nos desprecian como bascongados; que sería un deshonor para Guipúzcoa el que un vizcaíno llevase el premio de una traducción hecha en guipuzcoano (...). Sé que se trabaja en Guipúzcoa para hacer ellos algunas traducciones y no ser yo el premiado.

EUSKARAREN APOLOGIA

Aspaldikoak dira euskararen erabilera eta indarra eragozteko eta ahultzeko neurriak. Euskararen erabilera zigortzekoak izan dira batzuetan neurriok. Baina hauekin batera, eta hauen osagarri, osterantzekoak ere erabili dira erasorako.

Euskararen berezko gaitasun eza izan da salaketa horietako bat. Euskara ez omen da gizarte honetako baldintza berriei aurre egiteko gai. Ez omen du horretarako hitz ez bitarteko egokirik. Urria eta zehaztasunik gabea omen da bere hiztegia, hertsia eta malgutasunik gabea bere sintaxia nola bere morfologia. Gizarte primitibo batek sortua eta gizarte moderno baterako desegokia. Guzti hau, azken batean, euskarak bere bizitze-zikloa bete duenaren adierazle argia baizik ez omen da.

Espainiarrak izan badira ere mota honetako salaketak gogokoen izan dituztenak, Julien Vinson frantziarra nabarmendu zen aztertzen ari garen epean. Goian aipatutako gaitz guztiak leporatu zizkion honek ere euskarari. Hizkuntzalari eta idazle euskaldunen jakituria urria salatu zuen bereziki Vinsonek, horren arrazoitzat euskaldun izatea bera joaz. Euskara bertan behera utzi eta erdara beharko genuen, beraz, erabili, baldin eta gizaki jakintsu, zentzudun eta adimen zorrotzeko izan nahiko bagenuen.

Gogor ihardetsi zien Bonapartek —eta berdin Duvoisinek e re— eraso hauei. Batez ere Bonaparte: 1877 lanean (ikus halaber Gómez: 1989, 380 hh) ahalegindu zen euskararen dohain eta aberastasunak agerian jartzen, nahiz eta ez zen konturatu arazoaren benetako muina horretan barik estrategia asimilazionistetan zegoela.

ZAHARRAK BERRI

1850-1876 bitarteko epeaz ihardun dugu eta badu epe horrek gaur egungoarekiko kidetasunik. Orduan bezala, atzeraka

doa egun ere euskara. Baina, orduan bezala, bada egun ere bilakaera hori geldiarazteko bitartekorik. Orduan bezala, batasuna eta elkarlana sendotu behar dira egun ere eta, lehen-lehenik, hain sakabanaturik gauden euskaldunok (= euskal hiztunok) batu eta elkarlanean hasi beharko dugu. Banatzen gaituzten auzi-mauziak (politikoak, ideologikoak...) alde batera utzi eta batzen gaituenari (euskarari) atxeki eta gogor eutsi.

Alde honetatik garbi dago lehengo lepotik izan beharko dugula aurrerantzean ere burua. Hau da, euskarak egiten gaituela Herri honetako, Euskal Herriko, partaide. Agerian jarri beharra dago behin-betiko, zorioneko “elebitasun” horren azpian dagoen gezurra. Elebidun ziren Bonaparteren garaian Zizur, Aranguren, Mañeruibar, Orba, Barakaldo eta beste hainbat lurralde eta, mende t’erdi iragan ondoren, elebitasun horren “onurak” neurtzeko moduan gaude dagoeneko.

Baina mahai gainean dugun buruhauste nagusi eta lehen-bailehen zuzendu beharrekoa euskara/erdara arteko lehia hori bada ere, ez da haatik daukagun bakarra.

Badira 25 urte inguru “euskara batua” abian jarri zela eta honen onurak ere neur ditzakegu dagoeneko. Salbuespenak salbuespen, gutxi dira —eta geroz eta gutxiago, gainera— eredu *standard* horren beharra zalantzan jartzen dutenak. Irakaskuntza, komunikabideak, etab. euskaraz nahi baditugu, ezinbestekoa dugu horrelako hizkera bat. Euskara batuak, bestalde, Euskal Herri osoko euskaldunak ere batu gaitu eta baitezpadako baldintza genuen hori Herria berreraikitzen hasteko.

Baina euskara batuak arrakasta lortu badu, oinarri ziurretan jaso delako ere bada. Bonapartek eta Duvoisinek ziotenez, gipuzkera eta lapurtera dira aspaldidanik nabarmendu diren euskalkiak. Bidezkoa zirudien, beraz, mendez mendeko tradizio horretaz baliatzea eta, egin ere, halaxe egin zuen Euskaltzaindiak. Aurrera begira izango da, jakina, zer zuzendu, zer osatu eta zer hobetu, baina ezin esan behintzat ibilbidearen nondik-norakoa urratuta ez dagoenik.

Ezin, ordea, beste horrenbeste esan euskalkien erabilerari dagokionez. Euskara batua sortu zeneko sasoi (1963-1973)

atzean utzi dugularik, badirudi euskalkien arazoari irtenbide egokia aurkitzeko ordua iritsi zaigula. Hemen ere ibilbideare n nondik-norako nagusiak ezarri beharko ditugu aurretiaz.

Alde batetik, euskararen batasuna arriskuan jartzen duten joerak saihestu beharko ditugu. Eta ez bakarrik iragan garai-etan sortu ziren hiperbizkaiera edo hiperzuberera bezalakoak, baina baita oraintsuago indartu diren hiperhegoaldekoa (euskara + gaztelania) nahiz hiperriparraldekoa (euskara + frantsesa). Lotsagarria baita Hegoaldeko zenbaiten euskara ulertzeko gaztelaniaz ere jakin behar izatea eta Iparraldeko beste zenbaitena ulertzeko frantsesez ere jakin behar izatea.

Beste aldetik, berriz, euskalkiak erabiltzeko konplexuak gainditzera jo behar dugu. Batez ere zenbait hiztunek euren euskalkienganako dituzten lotsa eta gaitzespen-jarrerak baztertzea da nahitaez eman beharreko urratsa.

Etorkizunari begira, beraz, zein esparrutan euskara *stana darda* eta zeinetan euskalkiak erabili ote daitezkeen finkatzean legoke eztabaida.

ARGIBIDE BIBLIOGRAFIKOAK

ALTUNA, P., 1985: "Bonapartek eta Aita Aranak elkarri egin kartak", *Fontes Linguae Vasconum XVII*, 305-341.

BONAPARTE, L.L., 1862: *Langue basque et langues finnoises*, Londres.

BONAPARTE, L.L., 1863: *Carte des sept provinces basques, montrant la délimitation actuelle de l'euskara et sa division en dialectes, sous-dialectes et variétés*, Londres.

BONAPARTE, L.L., 1872: *Etudes sur les trois dialectes basques des vallées d'Aezcoa, de Salazar et de Roncal, tels qu'ils sont parlés à Arribe, à Jaurrieta et à Vidangoz*, Londres.

BONAPARTE, L.L., 1876: "Remarques sur plusieurs assertions de M. Abel Hovelacque concernant la langue basque", *Revue de Philologie et d'Ethnographie* (II), Paris.

- BONAPARTE, L.L., 1877: *Remarques sur certaines notes, certaines observations et certaines corrections, dont M.J. Vinson a accompagné l'essai sur la langue basque par F. Ribáry*, Londres.
- DARANATZ J.B., 1928-1931: "Correspondance du Capitain Duvoisin", *RIEV* XIX, 58-70, 425-333, 449-492; XX, 152-181, XXI, 70-97, 334-368; XXII, 44-73, 310-337.
- GOMEZ, R., 1989: "Bonaparte Printzearen inguruko hizkuntz eztabaidak", *Anuario "Julio de Urquijo"* XXIII-2, 355-392.
- HARITSCHELHAR J., 1970: *L'oeuvre poétique de Pierre Topet Etchahun*, Euskaltzaindia, *Euskera* XIV-XV.
- IRIGOYEN, A., 1957: "Cartas de Inchauspe al Príncipe L.L. Bonaparte", *Euskera* I, 171-260.
- LAKA, I., 1986-1987: "Hiperbizkaieraren historiaz", *Anuario "Julio de Urquijo"* XX-3, 705-754; XXI-1, 13-40; XXI-2, 409-424; XXI-3, 727-811.
- LAKARRA, J.A., 1986: "Bizkaiera zaharra euskalkien artean", *Anuario "Julio de Urquijo"* XX-3, 639-681.
- RUIZ DE LARRINAGA, J., 1954-1957: "Cartas del P.Uriarte al Príncipe L.L. Bonaparte", *Boletín de los Amigos del País* X, 231-302; XIII, 220-239, 330-348, 429-452, 397-443.
- URQUIJO, J., 1908-1910: "Cartas escritas por el Príncipe L.L. Bonaparte a algunos de sus colaboradores", *RIEV* II, 215-221, 655-659; IV, 233-297.
- ZUAZO, K., 1987: "Euskaldunek euskalkienganako izan dituzten jarrez", *Anuario "Julio de Urquijo"* XXI-3, 927-950.
- ZUAZO, K., 1988: *Euskararen batasuna. Iker-5*, Euskaltzaindia.
- ZUAZO, K., 1989a: "Euskara ote da bizkaiera?", *RIEV* XXXIV-1, 75-90.
- ZUAZO, K., 1989b: "Zubereraren sailkapenerako", *Anuario "Julio de Urquijo"* XXIII-2, 609-650.

OHARRA: neure esker ona adierazi nahi diet beti ere adiskide eta oraingo honetan, gainera,

lankide izan ditudan Iñaki Camino, Jean-Louis Davant, Andoni Elordui eta Xabier Erizeri.

behar da gizartean. Ziztu hori berba edo hitz apropos aukerako batzuek aseguratzen dute. Hitzak, mitoak bezala funtzionatu behar du: pentsamendua eta arrazoiketa ordezkatzuz, ez haren lekua hustuz, baina betez, ebidentziaz betez hain zuzen, baina inkontzienteki eta mekanikoki. Hitzok “autoritatea” dute.

Egun batean periodista batzuk “ETAk X hil du” esatetik “ETA banda terroristak X doilorki asasinatu du” esatera pasaziren. Ez zen izan aldaketa inuzente bat. Behin eta berriro eta berrimesan duzunean, entzun eta entzun duzunean, esateak eta entzuteak, hizkerak, errealitatea bera aldatu egiten du. “Inocente, pues, quien crea que el lenguaje es inocente” (K. Santamaria).

“Demokrazia” da, Santamariak dioenez, interesatzen den edozein sentidutan erabiltzen eta manipulatzeko diren berba horietako bat, berez esan gura duenaren justu kontrakoa sinifikatzera maiz ekarria. Orain interesatzenago zaiguna bakea da: “Le mot paix est, paradoxalement (...) une arme de propagande” (“A la recherche d’une notion de paix”, in: *Justice dans le monde* II/1, 1960, 6).

Berba prestigiozkoak izaten dira sozialki berbok eta borroka ideologikoan arma zorrotzak: “Las ideologías se incrustan en las palabras y por medio de éstas son incrustadas en las cabezas de los ciudadanos. Una batalla semántica, más o menos invisible, acompaña siempre a toda batalla ideológica” (*El Ciervo*, 1976ko azaroak 15, 8). Gerra psikologiko edo propagandistikoan, garaipena hein handi batean taktika linguistikokoak erabakitzen ditu. Ez egiak (edukinak, arrazoiak), baizik berbak, formak.

BAKEAK ETA BAKEAK DAGO

Bakea eta gerra ezin litezke jada bi kontzeptu sinple kontrajarri legez ulertu. Bistan da, bakoitzak bere buruarentzat halaxe egin nahi izaten du: “nik bakea zaintzen dut”, gerrarekin zalea beti bestea izaten da. Baina hori gerra psikologikoaren partetxo bat gehiago da. Sinplifikazioak ere armak dira.

Sinplifikazio horren arabera bakea “gerrarik eza” lege definitu ahal izango litzateke. Maiz egiten da horrelaxe (Santamariak Larousse-ko adibidea ematen du). Halere XX. mendeko aurrerapen teknologikoekin eta Estatu bizitzako antolamenduarekin ezinezkoa bihurtu da sinplifikazio hori. Errealitatea nahastu egin dela bakearen eta gerraren artean, gehiegi zabaldu da kontzientzietan (armamentu-lasterketaz, etab.), kontzientzia horrek ere bere islada zenbait mintzamoldetan utzi bait du: horrela XIX. mendearen bururantz “bake armatua”ren esaera zabaldu zen, orduko itxurazko bakean zinez gerraz obsesionatutako egoera zegoela adierazteko. “Bakea” gertaketa militarretarako epeari eta erasotzeko parada egokien arnastudio-denborari deritzo giro horretan. Berdintsu, II. Mundu Gerra ostean, oraintsu arte, “gerra hotza”z mintzatu gara, agian gerra berro-beroa ez, baina bakerik ere ez zen parada adierazteko.

Bakea ez da “ez-gerra” soila.

Handik hara bakearen kontzeptu desberdinak kabitzen dira: San Agustindarra, marxista, etab., guretzat interesgarria izan bait liteke pazifismo erradikal “gandhiano”ari Santamariak egin dion kritika (esan beharrik ere ez daukat, nik uste, materialismo dialektikoarekin eta, bat ez datorrena: baina beharbada beste kritika hori gutxiago espero zen Santamariagandik).

Propioki ez da kritika bat, egia esan: aitortza hutsa da, oraindik ez gaudela idealen munduan.

Ongi da: gerra den bitarteko itsu, irrazional, inhumano horren bidez deus onik eta zuzenik ez omen dago gizadiari lotzerik eta eraikitzerik, ez Estatu arteko gerraz, ez gerrila iraultzailez. Tolerantzia, errespetuz, adeitasunez, bakezko erresistentziaz bakarrik eraiki omen liteke bakezko mundu berria. Ederki. Praxian, osteratzen du Santamariak, printzipio horiek ez digute ezer laguntzen, horiekin gauza eder asko egin bait liteke, bakarrik politikarik ez.

“Il est top évident que le danger de guerre *ne pouvant pas être supprimé dans l'état actuel des choses* et que les hommes politiques *sont obligés* de prendre des décisions en fonction de cette réalité indiscutable. Si, par un miracle inouï, les objecteurs

de conscience arrivaient un de ces jours à “convertir” les dirigeants et les chefs d’Etat les plus importants du monde, ces politiciens se sentiraient immédiatement impuissants pour appliquer loyalement les principes de la “non-violence” dans leur action politique et, à l’extrême, ils seraient obligés de quitter leurs postes et de se laisser remplacer par d’autres chefs plus bellicistes. Voilà jusqu’à quel point la violence entraîne les hommes et les peuples là où ils ne voudraient pas aller.

Malheureusement, à mesure que les positions se durcissent, les défenseurs de la guerre ont tendance à considérer celle-ci comme un absolu nécessaire, en raison de la déchéance de la nature humaine, des lois sociologiques quasi physiques, du réalisme politique, etc. Et c’est dans cette obsession “d’absoluité” que je vois le plus grand mal.

J’ose penser qu’en raison de notre vocation évangélique il est de notre devoir de chrétiens de mettre en jeu tous les moyens moralement accessibles pour remplacer le contexte où nous vivons —dans lequel la guerre est, pour ainsi dire, “nécessaire”— par un autre où la guerre, sans exception, serait considérée par tous comme “illégitime”. L’idée de cette transformation n’est pas entièrement disparate par rapport à la réalité: l’absurdité de la guerre n’a jamais été aussi évidente qu’aujourd’hui, et elle est ressentie de plus en plus comme telle” (*Comment former une conscience de l’unité du monde*).

Pazifismoa, idealekin adina errealitatearekin konprometitua dagoenarentzat, oso erraz, tentazio bat izan liteke. Sinplifikazio batean errefuxiatzeko tentazioa: gudaginetako baten trintxeran errefuxiatzen zarela, erreparatu gabe.

Bakea termino ekiboko bilakatua dagoenez, azaldu beharra dago, bakeaz nahi omen dena, positiboki zer den testuinguru bakoitzean.

BAKEZALE BORROKALARIA

Aurretik aitortuz, ez daukadala oraindik aski aztertua gaia, uste dut gutxienez bi arrazoiengatik aldentzen dela Santamaria pazifismo erabateko edo —esan dezagun gaizki samar—

“gandhiano”tik. Bat: historian ez dagoela bakea eta bakearen bormoka isolatzerik eta isolamenduan absolutizatzerik (“bizitza sakratua da” edo antzeko sloganekin). Bi: bitarteko historikoen anbiguotasunaren bere doktrinagatik (doktrina hori funtsean aurrekoan aipatu bait genuen, luzatu beharrik ez dago hemen).

Bat: bakeak, gerra bezalaxe eta batera, beste biolentziak behar ditu oro ukatu (injustiziak, etab.). Apunteetan ihardun orde, pasarte bat originalean aldatzea izango dugu hoberena berriro:

«Aujourd’hui nous savons qu’à côté de la violence physique, et mille fois plus dangereuse que celle-ci, il existe une violence psychologique qui s’empare des volontés des hommes en maniant habilement leurs instincts et leurs réactions élémentaires.

Nous connaissons l’existence d’un certain nombre de techniques de persuasion, de propagande politique irrésistible, de dirigisme de l’opinion publique, de techniques psychologiques, par lesquelles on arrive à fabriquer, dans certaines sociétés, une espèce d’unité absolument fausse. Il faut dire que ces méthodes n’ont rien à voir avec la vraie paix.

C’est la même paix que celle des canons et des cimetières, dans laquelle on ne gagne jamais la volonté de l’adversaire par la raison et par la générosité: on arrive seulement à le tuer ou, ce qui est encore pire, à détruire en lui la qualité de personne humaine.

Paix et liberté sont donc, dans la mentalité moderne, deux idées qui vont de pair. Sans liberté politique et sociale, sans liberté économique, on ne peut parler de paix ni pour l’homme ni pour la société.

Si on examine l’Histoire on verra que beaucoup des prétendues situations de paix, qui ont succédé aux guerres, n’ont pas signifié autre chose que l’étouffement, la destruction, parfois définitive et totale, du vaincu. C’est ainsi que des civilisations entières ont disparu.

Aujourd’hui, on n’emploie pas, en général, les méthodes d’annihilation physique, comme celle de Rome à l’égard de Carthage, quoique il y ait des cas analogues, par ex. les tueries de Juifs par Hitler. Mais l’intégration culturelle, l’assimilation psychologique, le génocide, sont souvent, à l’ordre du jour et on les présente même comme des méthodes de pacification.

Quand il s'agit de parler de paix, il faut dénoncer toutes ces formes "d'implantation de la concorde"» (*A la recherche d'une notion de paix*).

(Ez dirudi 1960ko testu hau Euskal Herrian pentsatu gabe idatzi ahal izan denik: har bedi orain gogoan, gero euskal arazoaz espreskiago iharduterakoan guk bestelako testu eta gai batzuei erreparatuko diegu eta).

Bakea bilatzea, "ez-gerra" baino lan zailagoa dugu. Mundu berri bat eraikitzeko eginbidea da, gure gain hartzen duguna, bakea nahi dugunean. Hau da, mundu hau lehengoan uztekotan, alferrik da "ez-gerra"rik nahi izatea. Mundu *honek* berezkoa du biolentzia eta gerra.

Honekin ez da pesimismoa predikatzen ("que está lejos de mi modo de ser y de pensar"), baizik errealismoa. Errazkeriak arbuiatzen dira, bakea lortzea lan erraza ez beste dena delako.

Bigarren, indargintza edo biolentziaz deus positiborik ez dela inoiz iristen, etab., diskurtsu pazifistaz, Santamaria ez dela sinestunegia, askotan agertu du. "Maquiavelo —idatzi zuen *El Ciervo*-n Franco hil eta berehala—, el gran Maquiavelo, dijo que 'los profetas armados triunfan y que los profetas desarmados son derrotados'. Como buen cristiano no-violento esta afirmación me pareció siempre una atrocidad y hoy, sigue p a reciéndomelo... pero no tanto. El mundo es más complicado de lo que nos imaginábamos los jóvenes cristianos del 34 [hau ez dakit Santander-eko Maritain-en konferentzietan alusioaren bat ote den, orduan agertu bait zuen hark lehen formulazioan "humanismo integral"aren ideia]. La experiencia del pueblo vasco —ETAren borroka indarginari aludituz, nik uste— es, por una parte, desoladora y, por otra, reconfortante".

Herria 2000 Elizak (28, 1980ko hazilla, 12-13) Santamariaren hitzaldi publiko batetik aitorpen ezin garbiago hau jasotzen du: "Debo decir que soy completamente contrario a la actual violencia armada en el País Vasco [ETA]. Lo soy ante todo por motivos religiosos y éticos, y también, en segundo lugar, por motivos políticos que no trataré aquí (...). Ahora bien no dejo de ser lo suficientemente realista para reconocer que en el

mundo actual las ideas puras de rechazo total a la violencia armada y de la guerra no son inmediatamente aplicables, ni lo serán acaso hasta dentro de cientos de años, o quizá nunca. Estimo por esta razón, sin renunciar por eso a mi fe pacifista, que no se puede negar a los Estados y a los pueblos el derecho a tomar las armas cuando se ven aplastados o amenazados”. Ongi ulertzeko: indargintza armatua ez da inoiz “ontzat ematen” (zer ote da hori?), ezpada *toleratu* bakarrik egiten da onenean ere, espreski “por la necesidad de vivir en el mundo”.

Ez dagokigu hemen indargintzaren auzian gehiago sakontzea, baina ez zait iruditzen lekuz kanpo egongo denik, Maritainen gogoeta batzuk (“La question des moyens”) aipatzea *Humanisme intégral*-etik. Hain zuzen hor dakusagu Maritain ere Gandhi-rengandik lekutzen.

Gerra edo indargintza moralki zilegizkorik badagoela, doktrina katoliko tradizionala da. Gai zaila da hori. Tragikoa. Gerreraren moraltasuna halere salbatu duten moralistek “oeuvre de miséricorde” egin dutela, esaten du Maritain-ek, “ils nous permettent de vivre ici-bas”.

“La pire angoisse pour le chrétien est précisément de savoir qu’il peut y avoir justice à employer des moyens horribles”. Kontzientzia kristauarentzat ikaragarria da, indargintzan, gerran, terro rean justiziarik eta zuzenik egon litekeela Jainkoaren asmoan onartu behar izatea (“la moralité du contexte”). Gaizkiaren misterioa. Historian diharduela, alabaina, ez daki zeren tresna den eta bere ekintzaren ondorioak zeintzuk izan litezkeen urruntasuneko inplikazioetan. “Zikintzeko” beldurra guztiz normala da kristauarentzat eta halere fariseikoa da: ez dago historia ez-zikinik. “L’histoire est impure et nocturne —dio Maritain-ek oso sentikorki—, elle est l’histoire du mal mêlé au bien et plus fréquent que le bien, l’histoire d’une humanité malheureuse en marche vers une très mystérieuse délivrance, et des progrès vers le bien qui s’y font à travers le mal et ces mauvais moyens”. Historia horretan dauka kristauak bizi eta ihardun beharra. Indargintza, guztiz partikularki, “même juste, est de tous les moyens humains celui qui entraîne le contexte historique le plus chargé de douleur et de

peché, et qu'elle a toujours comporté, même juste, l'éventualité de ces nécessités horribles et de ces moyens horribles (...) dont la justice même est ténébreuse”.

IZPIRTUETAKO DESARMEA

Indar gntza zinez gaintzeko, mundu berri bat behar da jasotzen ahalegindu, non ez dezan izan lekurik eta sentidurik. Xede horrek lan eta borroka-konpromezu tinko bat eskatzen dio unero bakezaleari, oraintxe bertan hasita, fronte guztietan. Santamariak hainbat aldiz idatzi du desarmeaz, arrisku atomikoaz, blokeen militarismoaz, etab., beharbada norbaitek arazo handiegia direla horiek berarentzat pentsa bait lezake. Horregatik edozeini eta guzti-guztiori osoki doazkigun bi puntura mugatuko gara.

Aur rnekoa guztiok eta bakoitzak egin beharreko gure izpirtuetakoko desarmea da, desarme moralak (“El desarme de las conciencias”, ik. *Pacem in Terris*en Iruzkina, BAC, 1963, 426-447).

Indarkeria m kulturetan bizi gara: txikizko teknikak ikertu, amak produzitu, populazioa etengabeko gerra-psikosian gal-gal eduki beharra daukaten Estatuetan. Gerraren beldurra, alde batetik, oraingo arma tipoekin eta, itxurazkoa da: hainbat arma pilatuz, halako gerra-aparatu militarra muntatuz (materiala nahiz gizonezkoa), gerraren arriskua geuk handitzen dugu egunero-egunero. “El peligro de la guerra-sorpresa, la guerra por accidente o error, es una realidad (...). Los puros medios tienden, en efecto, a erigirse en causas o en fines de las acciones humanas”. Estatuak eta indar politikoeak, zenbat *ahal* dudak, hainbat *nahi* izateko joera politikoa hartzen dizute. Sorgin-kurubil batean, finean, eskubideak babesteko armek, sortu egiten dituzte beren eskubideak. Indarra zuzenbide bihurtzen da, gerra zuzenbidearen arma. Beste aldetik, Estatu modemoak, hots, biolentziaren monopolioak, nolabait zaindu eta kultibatu egiten du gerraren psikosia, bere natura terrorista justifikatzeko.

(Estatua beti terrorista da). Beldurra, Estatuak, kultibatu egin behar du, bera den beldurgarria ezkutatzeko eta hiritar ikeratuen babesle agertzeko. “El miedo y la psicosis de guerra no son generalmente algo espontáneo (...). Al contrario, en la mayor parte de los casos deben ser considerados como el resultado de una acción concertada, perfectamente dirigida a ese fin”. Kalamatrika diaboliko bat. “La propaganda bélica penetra en el subconsciente de los hombres y agita en ese oscuro dominio impulsos y fuerzas subterráneas que escapan casi al control de la voluntad individual. De esa manera se puede llegar a crear una opinión pública patológica, que no es el resultado de un proceso sociológico libre y normal, sino “un producto de laboratorio basado en el conocimiento psico-sociológico de las multitudes y, sobre todo, en la aplicación deliberada de todos los recursos directos del cosmos psicológico: Pavlov, Tchakholine, Freud y Jung son ampliamente utilizados en este dominio” (Pío XII). La guerra psicológica se realiza, pues, a costa de la dignidad y del derecho a la inviolabilidad de la persona humana. Esta es sacudida en su más profunda intimidad y llevada a un estado de enajenación moral que deja en ella huellas profundas y casi imborrables”.

Horixe da gure kultura: kultura hori lehertarazi egin behar da. Gizarte hori, Estatu-kontzeptu hori. Denok lan egin genezake horretan.

Bigarren, aurreko bat horrekintxe batean, hezkuntza eta autohezkuntza lana dago. Duela gutxitxo arte, hasten da Santamaria, hiritarraren hezkuntzan Estatua-Aberria-Nazioa trilogiak koroatzen zuen haren mundu politiko guztia. “Nazioartekoa” ez zegoen haren esku. Estatu subiranoen zeregina zen hori, teknikoen egitekoa gehienbat (diplomatikoena, bake-denboran; militarrena, gerrakoan), ez jende arruntarena. Jende xumea nazioan egoten zen (Estatuan alegia), apenas kanpora atera gabe; nazioarteko harremanak ez ziren izaten jandearen artean, baina Estatuen artean. Hori bukatzen ari da, jarraitzen du (1964): mugak berak ez dira lehenago bezain itxiak; maila ekonomiko eta kulturalaren goititzeak ere nazioartekoa bakoitzaren bizitzan esentzial bihurtu du edozeinentzat (musikan, zientzian, kiroltan, etab.). Nazioartekoa jarraikorki

gure guztion bizimoduetan barnatzen ari da, gure gustuak, zaletasunak, higuindurak moldatuz, xedatuz. “Hezkuntza internazional” bat inposatzen da, beraz: “las culturas, las patrias, como las ideas, como las mismas creencias religiosas, deben convivir en campo abierto”.

Postura zahar gotor askoren apurketa suposatzen du eta ez da izango samurra. Gure gizartea ez dago prestaturik. Beste hamaika arlotan bezala, internazionalizazioak honetan ere alderdi teknologiko materialetan aurrea hartu dio alderdi kultural izpiritualetakoari. Hezkuntza berri batek “hezitzaileak heziz” berrastea eskatuko luke. Estatuak itxi-itxi Estatuarentzat hezitzen zuen hiritarra, irekitasunerako behar da hezi orain. Leherterazi egin behar da, denon artean, hezkuntza tradizionalaren ikusbitarte itxia, bakezko eta anaitasunezko eskola berri bat jasotzeko mundu osoari zabalik.

HISTORIA BERRIKASI, BERREGIN

Estatuak Estatuarentzat hezi duenean, gerrarako hezi du hiritarra, ez bakerako. Historia —Estatuarena, hiritarrarena— ia beti eta ia bakarrik bataila-zerrenda bat zen. Batailak ziren gizonaren ohoreak eta desohoreak, harrokeriarako eta nazioaren festetarako arrazoiak eta desarrazoiak. Herri batak bestea konkistatzea eta umiliatzea eta zanpatzea ospatu egiten zen, edo errebantxaren eta mendeku patriotikoaren ideia mailukatzen zen buru-bihotzetan betialdiko arerio nazionalaren aurka.

Historiaren irakaskuntz modu hori adibide bat besterik ez da (“aun la enseñanza de la Prehistoria... puede ser una ocasión para introducir ya en el alma del joven el virus racista”), hezkuntza nola bakearen kaltetan perberti litekeen. Peter Hill-en salaketa aipatzen du: “Orain arte irakaskuntzan egia historikoa harrokeria nazionalaren interesei opaldu izan zaie ez gutxitan, eta maiz historia deformatu egin da emozio patriotikoen alde. Askotan umeei inpresioa eman zaie, nazioen artean, harremanek beti, munduan barrena, gerra inplikatzan

dutela nahitaez, zeharka bederen. Txobinismoak historia nazionalismoaren zerbitzuan ipini du eta historiako eskuliburuak, ezinbesteko orokarpenekin eta sinplifikazioekin, helburu horretarako tresna bortitzak bihurtu ditu”.

Zer esanik ez: gerra-kontu gutxiago eta kulturako gehiago, etab., kontraproposatzen du Santamariak (Kant-en ideia zahar bat berea eginez). Herriak banatu baino elkartu, bata-beste triskatu baino elkar aberastu dituzten gorabeherak, behar ditu hezkuntzak azpimarratu. Besteak beste, mintzairak ikastearen inportantzia nabarmentzen du (“hizkuntza arrotz bat ikasten hastea norbere aurreritzi tradizionalen zirkulu itxitik ateratzen hastea da”; hizkuntzak ikasi behar dira «no sólo como vehículos utilitarios, sino como medios lo más indicados para penetrar y llegar al alma de las otras culturas»).

Guzti honetaz, tenore beretsuan eginak eta ideia berdintsuekin, bi ihardunaldi dauzka Santamariak. Bat “Comment former une conscience de l’unité du monde”, Pax Christi Internazionalako Idazkari bezala sinatua; bestea “Problemática española de la educación frente a la convivencia internacional”, XXII Semana Social de España (1964). Ohargarria zera bait da: frantsesezkoan ez bezala, gaztelaniazkoan gaia poliki-poliki nazio-arazora labantzen da!

Honelaxe: historia berrikasi egin behar da: Estatu nazionalistaren zerbitzuan lotu ordez, elkartasun internazionalistaren zerbitzuan ipiniz (bakearen zerbitzuan). Orobat: Estatu abstraktuaren zerbitzura makurtu ordez, Estatuan bildu diren herri edo nazio historikoen zerbitzuan garatuz... Horretarako bidea irekitasun-kontzeptutik hartu du Santamariak; irekitasun faltsu baten kritikatik.

(Ezagunki, espainolistak beti “irekiak” izan dira eta aber-tzaleak beti “itxiak”).

Esaten genuen moduan, irekita egon behar da bestelakoari, arrotzari. Baina erreparatu dut —dio Santamariak— bere buruari oso irekia deritzon jende eta herri asko, harropuzki bere errealitatean gaztelu-zuloratuta bizitzen dela, bere muga politiko, linguistikoko, kulturaletik harantzaxeagoko tutik ulertzeko ezteus, zer esanik ez sentitzeko edo baloratzeko.

Badago, mundu handian bizi eta jende itxi askoa: itxikeria ez da auzo edo basotarraren pribilegioa. Bestetik, “zibilizazio handiko” jende baten txoriburukeriago dena ere badago, irekitasuna baino. “Es asombrosa... la superficialidad cultural que caracteriza a ciertos tipos de cosmopolitismo”. Irekitasuna ez da axalkeria ere, errogabezia.

Baina Estatu eta masa-gizarte modernoaren problema bat axalkeria horixe bait da: hiritar bateratu, berdindu, errogabetu, zenbaki bihurtua!

Santamaria baitan euskal nazioaren defentsa ez da filosofia nazionalista batetik egin, betiko filosofia pertsonalistatik baino. Ikuspide filosofiko berberaren kapitulu desberdinak baizik ez dira, masa-gizarte modernoa kritikatzera eraman gintuena, balio moralen krisi orokorrean alternatiba bat bilarazten diona pertsonaren inguruan, humanismo berri batean amets eragiten diona zibilizazio teknologikoan salbazio bila, bakearen apostolu bihurtu duena, hiritarraren irudi liberala adina XX. mendeko enpeinu kolektibistak irakatsi diona deblauki gaitzesten, Estatuaren eta progreso historikoaren eta gizartearen kontzeptu abstraktuen lekuan komunitate historikoak (“aberri haragizkoak”) eta beren kultura errebindikatuz agerterazten diguna teoriar bezala praxian frankismoaren erdian.

«Todos piensan que hay que combatir el individualismo y los diversos egoísmos de grupo que destruyen nuestra convivencia. Pero este esfuerzo de autoeducación exige una doble condición. En primer término, no debe consistir en unificar o planificar, en el sentido peyorativo que admite esta palabra; es decir, no debe pretender asolar o apisonar el suelo humano, la tierra grasa en que nos movemos, hasta hacer de él un simple pavimento. Fue Rousseau precisamente quien quiso reducir la sociedad a una simple yuxtaposición de ciudadanos, de modo que el Estado no tuviese que dialogar más que con individuos desconectados o aislados. En opinión de Rousseau esta desconexión era esencial para la democracia y debía ser llevada al máximo posible, lo cual conduce a la centralización revolucionaria y bonapartista. Al contrario, la tradición española y la razón política más clarividente exigirían la conservación y vivificación de los grupos étnicos e históricos naturales en los cuales radica la verdadera fuerza de un pueblo. Pues bien:

una vez que los pueblos españoles hubiesen aprendido a respetarse entre sí, a respetar sus diversidades de todas clases y la diversidad de sus situaciones culturales y sociales, dentro de un sistema de convivencia y de fraternidad auténticas y no de integración sistemática, estaríamos en mejores condiciones para acometer la gran tarea de la convivencia internacional.

(...)

La educación para la convivencia internacional no debe, de ningún modo, destruir los sentimientos patrióticos. Exige, al contrario, que éstos sean revivificados y reencarnados hasta que el sentimiento de la patria, gran familia en el seno de la Humanidad, recobre toda su jugosa profundidad, perdida en los últimos tiempos.

Que todos puedan comprender y repetir la idea bella de Péguy:

Feliz aquel que muere por
ciudades carnales,
porque ellas son el cuerpo de
la ciudad de Dios.

Con tal de que esta muerte sea más la del hombre que, día a día, sacrifica su propia vida al servicio del bien común, que la del que está dispuesto a entregarla con un gesto fugaz de heroísmo sin continuidad posible. Pero para que ésto pueda decirse con verdad hará falta que las patrias recobren su carnalidad y su intimidad, perdidas desde que las modernas corrientes deshumanizadoras, y en particular el jacobinismo francés, quisieron convertir la patria en una abstracción, identificándola con el Estado en el culto al pueblo soberano. Porque hay un tipo de educación patriótica 'anti', rechazable, en la que el patriotismo no existe sino en función y como antítesis de un enemigo real o inventado. Un patriotismo que necesita fronteras, guerras y antípodas ideológicas para poder subsistir.

En el plan de la convivencia internacional no se debe recaer en el mismo error roussonianos que antes hemos apuntado. Un Estado gigante universal compuesto de individuos-moléculas completamente desvinculados, desarraigados de sus comunidades naturales, de sus patrias carnales, no tendría nada de deseable desde un punto de vista cristiano, ni siquiera desde un punto de vista medianamente humano y razonable».

Halere, nazio-arazoaz tratamendurik sistematikoena "La estructura política del Estado" saioa du, nik dakidala, Santa-

mariak (in: *Iglesia viva* 71/72, 1977, 449-475). Berrito esan: hemen ez gara Santamariaren pentsamenduaren azterketa ahigarririk egiten ari. Eskerronezko oroipen apur bat da eskaini genezakeen dena, ez ikerketa bat.

EUSKADI BERREGIN: KOMUNITATE NAZIONAL EUSKALDUNA EGIN

Gure gogoeta edo eztabaida politiko anitzen sentidua, bameenean, kulturala izaten da. Hori daukagu Santamariarekin ere, nik uste, askotan.

Haren filosofia orokorrari eiteagatik batipat. Abiagunea bezala helburua beti pertsona da, ez erdiespen politikoak.

Euskal Herriari dagokiola, esan nahi du, Euskadi independentea baino garrantzizkoagoa, Santamariarentzat, Euskadi euskalduna litzatekeela. Euskal Herriaren nortasun etnikoa da, harenganako ardura politiko berezi bat justifikatzen duena: nortasun horren muina euskara da.

Santamariaren “programa” abertzalea, beraz, gizadi guztia berregiteko proiektuan, honelatsu laburbil liteke gutxi gorabehera: historia berrikasi, berregin: Euskadi euskalduna berregin.

IRAULTZAKO ESTATU-NAZIOAREN KRITIKA

Nazioaren kontzeptua ekibokoa da. R. Lafont-ekin (*Sur la France*, 1968) historikoki “nazio lehentiarra” eta “nazio bigarrentiarra” bereizten ditu. Berrito, ez da arazo terminologiko “inuzentea”, teknikoa. “Por el contrario, las luchas semánticas son, casi siempre, un reflejo o un fenómeno complementario de las luchas ideológicas”.

Iraultza Frantsesak “Erregea-Estatua” bikotearen ordeztan “Nazioa-Estatua”rena kontsokratu zuen, autoritatearen prin-

tzipioa (zuzenbidearen, eskubidearen) beti aurreneko terminoari datzekiola. Nazioaren izenean justifikatzen da orain dena, lehen Erregearenean bezala. Fikzio bat, nahi baduzu: hori duzu, nolana ere, teoria demokratiko modernoaren oinarria. Hau da, Herria = Nazioa = Estatu (fikziozko) berdinetaz operatzen da. Errealitatea beste kontu bat da. “En los Estados modernos se habla constantemente de la nación; teóricamente todo se hace en nombre de ella. Pero esta teoría, en el fondo, es pura teoría, sin repercusión práctica alguna. Los verdaderos centros de decisión están muy lejos del pueblo”.

Demokratismoak Santamaria ez du liluratu: ez da hain erraza engainatzen.

Zuzenkiago gure gaia demokratismo liberal edo burgesaren bigarren kritikak jotzen du. Santamariak bipilki: “Subsumir la nación en el Estado, confundirla con él, es el principio de todo totalitarismo”.

Estatua estriktoki nazio bigarrentiarra edo nazio “ideologikoa” soilik bait da gehienez ere. (Interesatu egiten zaio nazioaren kontzeptu bakar bezala bera geratzea: ia desagert-eraztea lortu du bestea, lehentiarra). Izan ere ez dira nahastu behar komunitate nazionala, gorputz politikoa eta Estatu, azaltzen digu Santamariak (Maritain-en eskutik). Komunitate nazionala “es el pueblo o conjunto de pueblos que viven dentro del ámbito territorial del Estado”. Herri bat Estatu batean edo Estatu desberdinen artean puskatuta egon liteke (euskaldunon nazioa puskatuta dago bi Estatutan). Bere errealitatea, edonola ere, Estatu baino lehenagokoa du, bere erro propioak ditu, Estatuagandik menpegabeak. “La existencia de una comunidad nacional se funda en la de un conjunto de raíces comunes de la colectividad, raíces que pudiéramos llamar *naturales* o *bio-culturales*: lenguas, razas, costumbres, apego al territorio, formas primarias de cultura, etc. (...). En cambio el Estado se funda en relaciones o nexos que, pese a su enorme importancia en la vida humana, no tienen categoría racial, es decir, no penetran tan profundamente en el individuo como aquellas raíces. Las relaciones que forman el Estado son fundamentalmente ideológicas, jurídicas, políticas son, pues,

superestructurales. Las raíces de la comunidad nacional, en cambio, son etnológicas y antropológicas”. Komunitate nazional bakoitzak bere tankera etnologiko, soziologiko eta politiko elemental propioa bait du, “el problema de la estructura de un Estado no puede ser planteado en abstracto, al margen de la realidad nacional y de las formas políticas primarias que existen en un pueblo o comunidad de pueblos con anterioridad al Estado”.

Jarraikizuna garbia da: “Decir que los Estados tienen que adaptarse en su organización a esa realidad plural es como afirmar que el traje —las estructuras constitucionales— debe adaptarse al cuerpo —la realidad etnológica”. Jarrai erazten ez duena Santamariak, “nazionalitateen printzipioa” ohi deritzona da, kontzeptu horietatik.

(Soinaren eta soinekoaren irudi polita, Gironako Joan Palafox Apezpikuari hartu dio Santamariak, XVIII. mendeko zentralismo ilustratuaren borroketatik).

NAZIO-ARAZOAREN GOGOETA PERTSONALISTA

Komunitate nazional bat (nazioa) nortasun kolektibo bat da bere ezaugarriekin, kontzientziarekin, historiarekin. Nazioa jende-tipo partikular baten erroa da, pertsonalitate baten moldatzailea, hots, “pertsonalitate” bat bera ere funtsean. “Nacionalidad es, pues, la personalidad de un pueblo. Sustantivamente hablando, nacionalidad es un pueblo con personalidad, es decir, un pueblo con conciencia de identidad; con capacidad de ser él mismo [*norbera izatea*, San Tomasen hitzetan “per se esse” eta “per se agere” alegia, pertsonaren definizioko kontzeptua da, Ni-neu bat edukitzea da: cfr. *J. Maritain y la polémica del Bien Común*, 1955, 73 ss], y que presenta ante los demás pueblos una exigencia de libertad. Unidos estos datos subjetivos a los caracteres objetivos de lengua, cultura, etc., queda completa la idea de nacionalidad”.

Gizadian batetik banakotasuna bezala eta bestetik pertsona, herrian bere autonomia batetik eta herriarteko solidaritasuna bestetik dauzkagu.

Alegia: “Dicho sea en términos de proporción matemática: la idea de persona es al individuo humano lo que la idea de nacionalidad es a una etnia o pueblo. Hay entre estos dos conceptos un evidente paralelismo. Los regímenes que tratan a los ciudadanos como meros individuos —no como personas libres— practican el mismo género de injusticia al tratar a los pueblos como entes administrativos sin personalidad autónoma propia”.

PERTSONEN ETA HERRIEN MENPEGABEZIARANTZ, BATASUNERANTZ

Autonomia, h.d., norbere buruaren araubide eta lege izatea, *nomos*, “funtsean horixe da, herriaren nortasunaren ezagutza”. Santamariarentzat, Estatuak nortasun hori (edo horiek) aitortu behar izatea, ordenu naturala errespetatzea besterik ez da (“el Estado centralista es un enemigo de la naturaleza”). Are, eta horregatixe ere, gaur egun, Estatu modernoarekin premia ekologiko larri bat kontsidera litezke politikan autonomia herriarrak (nazionalak). Eta, orokorki, eskubide pertsonalak bezalaxe, eskubide *auto/nomiko* nazionala printzipio demokratiko arrunt ukiezina da. “Los derechos de las nacionalidades a su libertad y desarrollo no son sino una prolongación de los derechos del hombre, y como tales deben ser proclamados de forma inconfundible”.

Autonomia edo berjabetasuna, menpegabezia nazionala, horrela garbi eta tinko printzipio bezainbatean aitortu eta gero, Santamariak ez du uste, printzipio horrek gero nazio bakoitzarentzat bere Estatu propioa galdegiten duela, signifikatzen duenik. “Nazionalitateen printzipioa” ohi deritzo horri eta Santamariak historiko zein politikoki desegokitzen jotzen du .

Historikoki badirudi printzipio hori horrela, nazio zapalduak beren borrokan askatasunerako baino, Estatu inperialistek beren intrigetarako asmatua izan dela (Napoleon III.ak, Errusia tsaristak) . European azpisuge gisa interbenitzeko estakuru, batez ere Inperio Austro-Hungariar nazio aniztunean saltsa sortzeko. Edonola ere printzipio hori, Santamariaren gardiz, ez gaurko errealitatearen alturan dago, ez solidaritas u n-printzipio orokorrarekin akort, ezta nazioen beren interesekin konformitatean ere. Horren lekuan berak, “inventar”, p roposatzen du, “formas políticas originales más conformes con un auténtido internacionalismo en correspondencia con el actual desarrollo de la técnica”. (Santamaria baitan teknikaren kontsiderazio handia agertzen da berriro).

Oinarri-oinarrian daukagun Santamariaren gogoeta da, gaur egun Estatuak jada, soluzioak baino, berak direla soluzio eske dauden problemak, teknologiaren garapen modernoarekin. “Así el progreso técnico está en el origen de estas dos corrientes que parecen contradictorias entre sí: el movimiento de supranacionalización, que exige la creación de entes políticos cada vez más extensos, y el movimiento de defensa de la personalidad de los pueblos, que exige la constitución de poderes políticos efectivos de ámbito cada vez más pequeño”. Mugimendu bikoitz horrek eskatzen eta eragiten duen birmoldaketa horretan, behar dute nazioek beren menpegabeziatzko, baina solidaritasunezko lekua egin.

Santamariak berak federazioaren edo konfederazioaren ideiarekin sinpatizatzen duela, behin baino gehiagotan erakutsi du. Ardurazkoa apika, gehiago, berak “el nuevo principio de las nacionalidades” bataiatu zuena, izan liteke hemen: “toda nacionalidad tiene derecho a vivir y desarrollarse dentro del Estado, adecuándose si es preciso a formas federales y, en el caso de que este marco sea insuficiente [nazio erdibituen kasuetan pentsatzen du, zalantza gabe: Ipar Euskadi, Hego Euskadi, horiek arazo ‘internazional’ guztiz bereziak sortzen dituzte eta], dentro de comunidades más amplias que los Estados y que éstos mismos deben ayudar a construir, bajo fórmulas nuevas”.

Hau ere prozesuan ikusi behar da. Krisiaren kontzeptuarekin loturan. Hau da, iragan astun bat krisian dago. Mundu

berri bat erne nahita ageri da: eredu berriak asmatu beharra dago. Federalismoa bide bat izan liteke. Independentzia ere izan liteke bide bat, baina Santamariari ez zaio soluzio egokia iruditzen: gutxienez zaharkitua da, beharbada sekula ez da izan oso baliagarria. Euskadi bezalako nazio txiki erdibitu batentzat, zein izango litzateke antolamendu hoberena bizitzeko, irauteko, bere nortasuna libertate osoan emendatzeko?

Dena dela garbi uzten du Santamariak formulak bilatu beharrean gaudela, ez dauzkagula errezetak eginda: “hoy por hoy deberemos, pues, contentarnos con fórmulas todavía imperfectas”. Eta bukatzen du: “Como decimos los vascos: *gero gerokoa*”.

EUROPAKO HERRI TXIKIEN ESNATZEA

Ikuspegi konparatibo batean oinarritutako zenbait gogoeta Euskadiko nazionalismoari buruz

LUDGER MEES

Ekialdeko Europako nazionalismoen pizkundera dela eta, politikariak eta soziologoak ez ezik, historialariok ere nazionalismoari arreta handiago ematen hasiak gara.¹ Izan ere, “perestroika”k ahalbideratutako eta mugimendu nazionalistek aldarrikatutako eskakizunek ekialdeko ohizko ordenu politikoa eta territoriala hankaz gora jar dezakete —eta jarri dute dagoeneko zenbait tokitan— horrekin batera, Europa osoko berrantolaketa politikoa eraginez. Errealitate nazionalista berriak, eta bereziki aipatutako desegonkortasunak sortutako arazoak, anitzak dira eta gaur egun ez dago etorkizunak zer ekarriko digun asmatzeko gai den politikaririk, ezta soziologo edo historialaririk ere.

Historiografiari dagokionez, aktualitate politiko honek nazionalismoarekiko interesa birpiztu egin du eta gai honi buruzko

kongresuak eta argitarapenak ugaldtu egin dira azken urteotan.² Nazionalismoari buruzko historiografia berri honen joera deigarri bat azpimarratu nahi nuke. Hainbat leku desberdinetan mugimendu nazionalistak aldi berean piztu direla ikusirik, mugimendu hauetako baten ezaugarriak eta berezitasunak aztertzea baino, historialariek mugimendu guztien arteko konparaketa egitea dute helburu, hots, mugimendu nazionalisten berdintasun eta desberdintasunak aztertuz, xehetasun guztien gainera nazionalismoaren tipologia bat aurkitzen saiatzen dira. Saialdi empiriko eta teoriko hauen esparruan fruiturik oparoenak eman dituztenak ez dira, ordea, teoria berriak izan, hauek ez bait dira egun batetik bestera askatzen, urte batzuk argitaraturik daramatzaten zenbait lanen berrirakurketa eta garapena baizik. Hauen artean, aipamen berezia merezi dutenak Miroslav Hroch historialari txekoslovakiarrak egindakoak dira. Izan ere, Hroch-ek buruturiko lana azken bolada honetan oso alde desberdinetatik goraiatua izan da. Bai marxismoaren tradizioetik datorren itzal handiko Hobsbawm ikerlari ingelesa, nahiz liberalismoaren iturrian edandako Juan Pablo Fusi, biak bat datoz, adibidez, Hroch-en lanak orain arte nazionalismoaz egindako onenetarikotzat jotzean.³

Hroch-ek XIX. mendeko herri txikien “esnatze” nazionala Ekialdeko Europan izan du aztergai bere artikulu baten izenburuak adierazten duen bezala.⁴ Empirismoa eta teoria batuz, historialari txekiarra bere ikerketetan hiru galdera hauei erantzuten saiatzen da:

1. Ba al dago loturarik herri txikietako mugimendu nazionalisten garapenaren eta beraien gizarteak bizi duen garai edo epe historikoaren artean? Epe historikoak hauexek lirateke: iraultza burgesa, iraultza industrialak eta langile-mugimenduen antolaketa.

2. Ba al dago herri desberdinetako mugimendu nazionalistek beren garapenean ematen duten amankomuneko pausurik “esnatze” nazionalistik masa-mugimendura daraman bide historikoan? Hau da, bereiz al daiteke etapa edo fase zehatzik?

3. Nolakoa da mugimendu nazionalista horien egitura soziala?

H roch-ek aztertutako nazionalismoak —salbuespen batzuk izan ezik— Europako ekialdean eta erdialdean kokatzen badira ere, berak ateratako ondorio teorikoak mendebalde eta hegoaldeko Europan ere baliogarriak izan daitezkeela erakutsi du azken urteotako historiografiak. Horixe bera da ondorengo gogoeten helburua: Pragako historialariaren teoria Hego Europako nazionalismo batera —Euskadiko nazionalismora hain zuzen ere— hurbiltzea alegia. Horrela, bi gauza lortu nahiko genituzke. Alde batetik, ikuspegi konparatibo berri batetik abiatuz, Euskadiko nazionalismoaren historiaren ikerketan aurrerapausu bat ematea eta bide batez, bestetik, nazionalismoari buruzko nazioarteko historiografia aberastea.⁵ Horretarako ondorengo lerroak hiru atal nagusitan banatuko ditugu. Lehendabizikoan Hroch-ek mugimendu nazionalisten garapen historikoari egindako periodizazioa Euskal Herriaren kasuan ere baliogarria ote den aztertuko dugu. Ondoren, Euskadiko nazionalismoaren ezaugarri ekonomiko, politiko eta kulturak aztertuko dira. Hirugarrenik, bertako mugimendu nazionalistaren oinarri sozialak argitzen saiatuko gara. Bukaceran, gogoeta hauen emaitzak laburbiltzen eta oraindik erantzunik gabe gelditzen diren zenbait galdera azaltzen ahaleginduko gara. Azkenik esan, frankismoaren aurreko nazionalismoari buruz soilik arituko garela, gure ustez 1876-1937 bitartean jarri bait ziren gaurko nazionalismoaren arrakastaren oinarriak.

MUGIMENDU NAZIONALISTAREN “ESNATZEA” ETA GARAPENA

Hainbat mugimendu nazionalistaren historia aztertu ondoren, Hroch historialari txekiarrak honako ondorio hau atera du: mugimendu nazionalista arrakastatsu guztiek, nahiz eta batzuetan oso desberdinak izan, beraien garapen historikoan hiru epe ezagutzen dituzte. Lehenengo epea nazio txikien “esnatze kulturala” litzateke, bertan abertzale kementsuez osaturiko gutxiengo intelektual batek bere herriko historia, hizkuntza eta ohituren azterketari ekiten dio. “A Epea”ri

“B Epea”k darraio, Hroch-en hitzetan. Bigarren garai horretan nazionalismo kulturala politiko bihurtzen da. Aldi berean, hasierako intelektualak ez ezik, beste talde sozial batzuk ere hasten dira nazionalismora hurbiltzen. Azkenik, periodizazioaren hirugarren pausuak (“C Epea”) mugimendu nazionalistaren hedapena eta indartzea dakar, nazionalismoa “masa-fenomeno” bihurtuz.

Euskadiko nazionalismoaren garapen historikoari dagokionez, Hroch-ek ekialdeko nazionalismoetan aurkitutako hiru epe hauek Euskadin ere bereiz daitezke; halere, haren eredu teorikoari zenbait zuzenketa egin beharko litzaioke.

EUSKADIKO NAZIONALISMOAREN “A EPEA”: 1876-1890

Espainiako Iraultza Burgesaren hutsunerik garrantzitsuenetarikoa “estatu nazionala”ren eraikuntzaren porrota izan zen, nahiz eta helburu hau Karlos III.aren politikari ilustratuen eta Cadiz-eko Konstituzioaren garaitik programa liberalean guztiz finkaturik egon, Frantziako liberalismoaren tradizioan egon zen bezalaxe. Beste herrietan estatuaren barneko kohesioa ahalbideratu zuten tresnak eta erakundeak XIX. mendeko Espainian denbora luzez beren hastapenetan baino ez ziren egon. Inguramendu honetan, adibide gisa, hezkuntza publikoa aipatu beharra dago. Nahiz eta Cadiz-eko Gorteek diru publikoaz ordaindu beharreko hezkuntza publikoa —teorian behintzat— ziurtatu, eta eskubide hori 1821ean hezkuntzaren lehendabiziko erreglamendu famatu batez (“Reglamento General de Instrucción Pública”) onartu eta 1857ko iraupen luzeko “Ley Moyano” delakoaren bitartez berriro ere ziurtatua eta zehaztua izan, hezkuntzaren benetako egoera bestelakoa zen errealitatean. Estatu espainarrak betidanik zuen defizitak izugarrizko kaltea eragin zion hezkuntza publikoari, diru faltagatik ez bait zen lortu ezta gutxiengo azpiegitura jartzea ere. Ondorioak ezin okerragoak gertatu ziren. Inolako kalifikaziorik gabeko soldata eskasak eskuratu eta beste lan batzuk bilatzera behartutako irakasle-proletalgoa sortu zen. Eskolek inolako hornidura eta bitartekorik gabe lan egin behar izaten zuten

eta ondorioz, kultur mailak oso baxua izaten jarraitzen zuen. Gizonezko helduen %62,7ak oraindik ez zekien ez irakurtzen ezta idazten ere 1877an. Emakumezkoek diskriminazio zorrotzagoa jasaten zuten; beraien artean analfabetismo-kopurua %81a zen. Dirudunek seme-alabak Elizaren eskoletara bidali ohi zituzten, Elizak gizartean zuen eragina poliki-poliki handituz. Fraileek eta apaizek zuzendutako eskola hauek ikasleen estatu liberalarekiko leialtasuna bizkortu beharrean, absolutismo eta karlismoaren mesedetan lan egiten zutela, zer esanik ez dago.

Armadak ere ez zuen gehiegi lagundu talde herritar desberdinen integrazioa bideratzen Borbondarren estatu nazionalan. Ohizko ordenua berritzen ahalegindu zen lehen erakundea berriz ere “Cadiz-eko Gorteak” ditugu, derrigorrezko soldadutza dekretatu zutenean. Antzinako Erregimenaren armada atzerriko mertzenariez, zigortutako presoek eta, neurri txiki batean bakarrik, zozketatutako gazteez osatzen zen batipat. Dena den, Cadiz-eko Gorteen dekretu eraberritzailea ez zen 1837ra arte egia bihurtu, Mendizabal gobernuburua karlistak menderatzeko armada sendo baten beharrean zegoenean, alegia.

Halere, Mendizabal-ek, bere “100.000koen kinta” ospetsua dekretatzearekin batera, herritarrei soldadutzatik libratzeko aukera eskaini zien diru-kopuru baten ordainaren truke. Arrazoi horregatik, ondorengo hamarkadetako armada espainiarra ez zen inolaz ere Frantziakoa bezalako “armada nazionala” izan, “armada klasista” baizik. Izan ere, soldadutzatik libratzeko dirutza lortzen ez zutenek bakarrik egiten zuten. Ezkerrak behin eta berriz salatu bazuen ere, Canalejas-en gobernura arte (1912) ez zen praxi eskandalagarria deuseztatu.⁶

Estatu nazionalaren eraikuntzarekin loturiko arazo hauei Euskal Herriko lurraldeen egoera berezia gaineratu behar diegu. Nahiz eta formalki Gaztelako Koroarenak izan, Foruek araututako eskubide bereziei esker autonomia zabal baten jabe ziren euskal lurraldeak. Agirreazkuenagak XIX. mendeko Bizkaiaz “sortzen ari den estatua” dio. Izan ere, euskal lurraldeen eskubideak garrantzi handikoak ziren: erakunde poli-

tiko autonomoak, autonomia ekonomikoa, kanpotik zetozen lege-proiektuekiko beto-eskubidea (“Pase Forala”), soldadutza egin eta Madrili zergak ordaintzeko beharrik eza. Espainiako liberalen ustetan, berriz, eskubide horiek estatuko herritar guztien legearen aurreko berdintasunarekin bat ez zetozen pribilegioak besterik ez ziren. Liberalen aliatu euskaldunak, burgesia industrial eta merkatala alegia, inoiz ez baziren Foruen erabateko deuseztapenaren aldekoak izan, Foruen berrikuntza sakona aldarrikatzen zuten, horren bidez bi helburu lortu nahi zituztelarik: alde batetik, boterearen transferentzia beraien mesederako eta erakundeak kontrolatzen zituen aristokraziaren kalterako; bestetik, atzerriko konpetentziaren aurkako babesa eta bidenabar, Espainiaren barneko merkatuan oztopo eta zergarik gabe sartzeko erraztasunak. Gogoratu behar dugu, garai hartan muga, itsasoan egon beharrean, barnekaldean zegoela eta horren ondorioz, Euskal Herria merkataritza librerako lurraldea zela. Atzerriko konpetentzia zela eta, XVIII. mendearen bukaeraz geroztik Euskadiko burnigintza tradizionalak beharakada izugarria jasan zuen. Gaztelako sarreetan ordaindu beharriko muga-sariekin ohizko burnigintza-merkisia areagotu egin zuten. Bestalde, kontsumitzaileak zirenez, Euskadiko gizartearen beheko klase sozialek “Status Quo”ari eutsi nahi zioten, horri esker elikagai merkeak eskuratzeko aukera zutelako.

Egoera honen zuzenketa eta estatu nazional liberalaren finkapena Euskal Herrian beste lurraldeetan baino berandago egin zen, eta gainera, bi guda zibilen ondorioz, era traumatiko batez egin zelako. Euskadiko biztanle askok lehen karlistadan (1833-39) galtzaile aterako zen Carlos pretendiente absolutistaren alde borrokatu zuten. Espartero general irabazleak “Bergarako Itunean” foruak formalki errespetatu zituen. Halere, 1842an gobernuburu bezala, mugak kostalderatu eta beste zenbait neurri zentralista hartu zituen.

Bigarren karlistadaren fronteak eta emaitzak (1872-76) aurreko gudaren antzekoak izan ziren, baina oraingoan euskal lurraldeetako autonomiak jasan beharreko ondorioak askoz ere latzagoak izan ziren. Cánovas del Castillo gobernuburu kontserbatzaile berriak, Euskadiko liberalei jaramonik egin

gabe, foruak guztiz deuseztatu zituen, Euskal lurraldeei finantz autonomia zabal eta garrantzitsua (“Conciertos Económicos”) utzi zien arren. Neurri hauen aplikazioa ziurtatzeko, Cánovas-ek euskal lurraldeen okupazio militarra eta disidenteen aurkako errepresio zorrotza agindu zituen. Egoera gogor honek markatzen zuen testuinguru historikoan kokatu behar dugu euskal lurraldeetako mugimendu nazionalistaren “A Epea”ren hasiera.⁷

Zergatik piztu zen garai horretan kontzientzia nazionala? Galdera honi erantzun ahal izateko zenbait faktore hartu behar da kontutan, hala nola, foruen galerak eragindako frustrazioa, porrot militarren esperientzia, eguneroko konfrontazioa okupazio-tropa “arrotz”ekin eta gobernu zentralaren konpromezurik gabeko politika gogorrak sortutako ezintasun-sentimendua. Hroch-ek aztertutako ekialdeko mugimendu nazionalistetan bezala, Euskadiko kasuan ere nazionalismoaren hasieraren adiezgarririk argiena pizkunde kulturala izan zen. Halere, Euskadin Hroch-en eredu teorikoarekiko bi desberdintasun nabarmen bereiz daitezke. Alde batetik, pizkunde kulturalaren ondorioak beheko klase sozialetan ere nabarmendu ziren, eta ez hirietako inteligentzian bakarrik. Izan ere, ekialdeko mugimendu nazionalistetan intelektualek eta haiek idatzitako liburuak mugimenduaren hasiera markatzen bazuten, Euskadin, “ahozko literatura”ren tradizio luzea zela eta, liburu horiek aipatzen zituzten gai berberak (foruen galera, euskararen hilzoria, Euskal Herriko zapalkuntza “arrotzen” eskutik, etab.) modu herrikoi batez, jaien eta bertsolarien bitartez, nekazal lurraldeetako biztanleei aurkeztu zitzaizkien. Horrela, komunikabideetatik at zegoen eta irakurtzeko gai ez zen herriaren zati garrantzitsu bat pizkunde kulturalaren partaide izatera heldu zen. Hona hemen lehen nazionalistek, batez ere Bizkaiko nekazal lurraldeetan, lortutako arrakastaren oinarrietako bat.

Bestalde, Hroch-ek mugimendu nazionalisten periodizazioan aurkitutako bilakaera, “A Epe”ko nazionalismo kulturaletik “B Epe”ko nazionalismo politikora daramana alegia, Euskadin ezin da hain garbi bereiztu. Izan ere, proto-nazionalismoak edo fuerismoak betidanik kutsu politiko nabarmena izan bait zuen. Bere programa —foruen berrezarpena zen xede

nagusiena—, nahitaez politiko bihurtzen zen. Honen adierazgarri bi erakunde fuerista handienak (“Asociación Euskara” eta “Sociedad Euskalerra”) ditugu. Biek, kultur arloan aritzeaz gain, arlo politikoan ere lan egiten zuten, beraiek zenbait hauteskundetan aurkeztutako hautagaiek arrakasta gutxi lortu baldin bazuten ere. “Sociedad Euskalerra” delakoa gainera, “La Unión Vasco-Navarra” alderdi liberalaren parte bat zen. Beraz, laburbilduz, esan genezake mugimendu nazionalistaren “A Epe”tik “B Epe”rako pausuak Euskadin ez duela esan nahi kultura politika bihurtu zenik. Sabino Aranaren mugimendu nazionalistari ekarritako berrikuntza ez zetzan mugimenduari politizazioan, Euskadiko historiaren interpretazio guztiz berrian baizik. Aranaren interpretazioa fueristena eta karlistena baino askoz ere erradikalagoa zen, euskal lurraldeen 1839 baino lehenagoko egoera politikoa erabateko independentzia bezala definitu eta Espainiaren independentzia berreskuratzea aldarrikatzen zuelako.

“B EPEA”: 1890-1917/18

Hroch-ek oraingoz erantzunik gabe utzi duen eta asko eztabaidatu den honako galdera hau Euskadin nahikoa erraz erantzun daiteke, alegia, zeintzuk diren mugimendu nazionalista baten garapenean “A Epe”tik “B Epe”ra daraman saltua ahalbideratzen duten faktoreak. Kontestu honetan, lehenik eta behin, modernizazio-prozesuaren eragina aipatu behar dugu. Prozesu hori bigarren karlistadaren ostean Euskadiko kostaldeko lurraldeetan hasi zen. Bertan, batez ere Bilbo inguruko gerriko industrialean, urte gutxiren buruan, benetako iraultza bailitzan, ohizko egitura ekonomiko eta soziala hankaz gora jarri zen. Aldakuntza sakon eta azkar honen aurrean, Bilboko burgeseria txikia izutu eta erradikalizatu egin zen. Honela, Sabino Aranaren tesi separatistak burgeseria txikiaren protestak adierazteko tresna ideologiko egoki bihurtu ziren. Sabino Aranaren biografia nahikoa ongi ezagutzen dugunez, bere bi idazlan politiko nagusietan —*Bizkaya por su independencia* (1892) eta *El partido carlista y los fueros vasco-navarros*

(1897)— isladatzen den ideologia hitz bitan laburbil dezakegu. Aranaren diskurtso ideologikoak elementu eta tradizio desberdinak lotzen zituen. Diskurtso honen osagaiak, besteak beste, honako hauek lirateke: tradizionalismotik zetozen elementuak (nekazal erromantizismoa; katolizismo sutsua; kanpoko eta “euskaldunen aurkako” eragin eta berrikuntza guztien ukapena, baita industria, kapitalismoa eta sekularizazioarena ere) eta sozial-katolizismotik hartutako zenbait aldarrikapen (klaseen arteko harmonia; askotan etorkinen aurkako arrazakeria hutsa sozialismoaren kritika zorrotz bihurtzen zen). Azkenik, zenbait ideia “ezkertiarrek” ere (kazikismoaren ukapena; burgeseriaren aurkako kritika) osatzen zuten Sabino Aranaren ideologia. Beraz, gizartearen kritika sakon eta kontserbatzaile heterodoxo bat bezala defini dezakegu Aranaren diskurtsoa, berak aldarrikatutako alternatiba Errestaurazioko Monarkiaren agintariei guztiz “iraultzailea” iruditu bazitzaie ere: Aranaren ustez, Euskadiko “urrezko garaia” berreskuratu behar zen, hots, foruen galeraren aurreko independentzia.⁸ Erreprisio zentralista gogortzean mugimendu nazionalistaren benetako hedapena hasi zen, oligarkia industrial berriak, ekonomikoki eta politikoki bazterturiko burgeseria kultural eta industrialak, Aranaren nazionalismoari hurbiltzen hasi zitzaion unean. Izan ere, klase sozial honek arrakasta politikoa lortzeko euskal nazionalismoari ezinbesteko zitzaizkion dirua eta borroka politikarako iaioak ziren pertsonaiak eman zizkion. Bide arrakastatsu honetan emandako pausu garrantzitsuenak labur aipatuko ditugu. 1893an eta ondorengo urteetan: prentsa nazionalistaren garapena, momentuz Bilbon eta Bizkaian; 1909ez geroztik: aldizkari nazionalisten sorrera beste lurraldeetan; 1913an: *Euzkadi* egunkari abertzaileen sorrera; 1894ean: areto kultural bat bezala izkutuko lehen biltoki abertzalearen zabaltzea (“Euzkeldun Batzokija”); 1895ean: Eusko Alderdi Jeltzalearen lehen zelula (“Bizkai Buru Batzarra”); 1904az geroztik: alderdiaren antolaketa lurraldeetan; 1906an: alderdiaren lehen programa; 1898an: hauteskundeetan lortutako lehen arrakasta, Sabino Arana Bizkaiko Diputaziora hautatua izan zen; 1899an: lehen arrakasta Bilboko

udal hauteskundeetan (bost zinegotzi nazionalista) eta beste zenbait herri txikitan; 1911n: EAJ alderdia Donostiako udalean sartu zen; 1903az geroztik: Eusko Gaztediaren antolaketa; 1911n: ELA sindikatu nazionalistaren sorrera.

Jadanik Arana hil aurretik antzeman zitekeen mugimenduaren barneko gatazka: alderdiko talde burges txikia eta erradikala alde batetik eta frakzio burges, moderatu eta autonomista bestetik aurrez aurre jartzen zituena hain zuzen ere. Gatazka hau 1904ean areagotu eta alderdiaren kontrola lortzeko borroka gogorra izan zen. Hilabeteak eta urteak aurrera joan ahala, nazionalista moderatuen ideiak nagusitzen joan ziren. Kontzeptu moderatuaren arabera, nazionalismoa aurrera atera zedin, batez ere bi baldintza ziurtatu behar ziren. Lehenik, EAJk inolako zalantzarik gabe indarrean zegoen sistema politikoaren barruan eta garaiko esparru legalean kokatu beharra zeukan. Bigarrenik, ordenu soziala arrisku guztien aurrean zorrozki defendatuz, alderdiak gizartearen goi-klase sozialetan abertzaletasunarekiko zeuden errezeluak gainditzeko ahaleginak egin behar zituen. Azkenik, barneko borroka alderdiaren batasuna arrisku bizia jarri zuenean, 1906an eta formula salomoniko bati esker su-etena onartua izan zen. EAJko Biltzar Nazionalak onartu zuen lehenengo programak alderdiaren helburu nagusia "foruen berrezarpena" zela zioen, gehiago zehaztu gabe. Formula horren interpretazio autonomista edota independentista alderdikide bakoitzaren esku gelditzen zen.

Atal honetan aztertzen ari garen epe historikoaren bukaeran, nazionalismoa gazteen, bertako langileen, klase ertainen eta burgeseria industrialaren talde baten artean masa-mugimendu bihurtu zen. Industrializazioa ikusi ez zuten Bizkaiko nekazal lurraldeetan, ordea, gutxiengoa besterik ez zen izan. Gaintzeko lurraldeetan, bai sozioekonomikoki eta politikoki gutxiago mobilizaturiko Gipuzkoan, baita guztiz geldirik zeuden Araban eta Nafarroan ere, jeltzaleen arrakasta eskasak hiriburuetan eman ziren soilik.

“C EPEA”: 1917/18-1937

Euskadiko nazionalismoa masa-mugimendu bihurtu zen, hau da, Hroch-en eskeman “B” eta “C” Epeen bitarteko zubia iragan zuen. Bilakaera hori ulertu nahi izanez gero, funtsezko zenbait baldintza kontutan hartu behar dugu. Luis Arana, Sabinoren anaia, erradikalismoaren partaidea eta urte dexentez alderdiaren lehendakari izana, 1915/16an bere kargutik baztertu eta alderditik bota zutenean, EAJk inoiz baino batuagoa zirudien.⁹ O rdurako, Espainiak Munduko Lehenengo Gerra gorde zuen neutralitateari esker etengabe aberasten ari zen burgeseria abertzaleak alderdiaren kontrola lortu zuen. Politika nazionalistaren moderazioa eta nazionalismoak 1917ko krisian Espainiako ohizko elite monarkikoei eskainitako ituna zela eta, jeltzaleak zentzu batean indartu egin ziren. Izan ere, hauteskundeetan gero eta botu gehiago lortzen bait zuten hiritako gizartearen goi-mailako klaseen artean, nazionalismoarekiko ohizko errezelu eta oztopoak neurri batean gaindituz. Bestalde, lehenengo kanpaina autonomiko popularrari esker (1917-19), Eusko Alderdi Jeltzaleak beheko talde sozialen sinpatiak ere bereganatzea lortu zuen. Alderdiko buruzagiek eta ideologok lehen aldiz posible bihurtu zen autonomia alderdikide erradikalei Euskadiko ohizko eskubideak eta independentzia berreskuratzeko lehenengo pausu bat bezala “saldu” zieten, honela kritikak isileraziz eta mugimendu nazionalistaren batasuna finkatuz. Horrezaz gain, Munduko Gerratearen gertaerek sortzen zuten euforia nazionalista, egunkari nazionalistaren arrakasta, ELA sindikatuaren hedapena eta Cambo katalanista kontserbatzailearen laguntza propagandistikoa kontutan hartuz gero, ulertuko dugu zergatik heldu zen euskal nazionalismoa Munduko Gerratearen garaian bertako gizartearen modazko ideologia izatera.

Sindikatu eta alderdikideen kopuruak ezagutzen ez ditugunez, abertzaletasunaren gorakada neurtzeko hauteskundearen emaitzekin konformatu beharko dugu. Jeltzaleek, 1917ko otsailean Bizkaiko Diputazioan diputatu gehiengoa lortu zuten, Diputazioko lehen gobernu abertzalea osatuz. Urte berean, Gipuzkoan bigarren diputatu jeltzalea sartu zen

Diputazioan, lehenengoa 1915ean hautatua izan zelarik. 1917ko udal hauteskundeetan, “Comunión Nacionalista”k —horixe zen PNVren izen ofiziala 1913ez geroztik— Bilbon eta beste zenbait herri bizkaitarretan egundoko arrakasta lortu zuen, eta Iruñeako zinegotzien artean ere lehenengo hiru jeltzaleak aurkitzen ditugu. Halere, mugimendu nazionalistaren gorakadaren adierazgarririk onena 1918ko otsailean hauteskunde orokorretan lorturiko garaipena da. Izan ere, Bizkaian hautatu baharreko sei diputatuetatik bost jeltzale suertatu ziren. Gipuzkoan eta Nafarroan, zenbait pakturi esker, diputatu bana atera zuten Sabino Aranaren jarraitzaileek.

Hauteskundeetako arrakastak ez ezik, beste zenbait faktorek ere egiaztatzen digute urte horietan euskal mugimendu nazionalista masa-mugimendu bihurtu zela. *Euzkadi* egunkari nazionalistari dagokionez, eta berak argitaratutako berri baten arabera, Euskal Herrian egunkari irakurriena izatera iritsi zen. Bilboko “Euzko Gaztedia” gazteen arloko erakunderik handiena zen, 1914eko bukaeran 1.000 bazkide baino gehiago zituelarik. Erakunde honen eta antzeko beste zenbaiten gorakadak ondorengo urteetan ere iraun zuen, 1919an “Federación de las Juventudes Vascas” delakoaren sorrera ahalbideratuz.¹⁰

Munduko Lehen Gerratearen garaiak euskal nazionalismoaren gorakada eta, Hroch-en hitzetan, “C Epea” ekarri baldin bazuen ere, horrek ez du esan nahi, jeltzaleek urte horietan lorturiko garapenari ondorengo urteetan aldaketarik gabe eutsi egin ziotenik. Hroch-en eredu teorikoari egin dakioken kritika hauxe da: gorabehera, bilakaera eta aldaketa historikoak behar bezala kontutan hartzen ez dituen eredu estatikoa dela. Euskadiren kasuan, behintzat, periodizazio zehatzago bat behar dugu, baita Hroch-ek aurkitutako epe (“A”, “B” eta “C”) horien barnean ere. Garapenak, mugimendu nazionalistaren gorakadak eta beherakadak bereiziko lukeen eta gainera mugimendu nazionalistaren barneko desberdintasun erregionalei arreta eskainiko liekeen eredu, hain zuzen. Zentzu honetan, lehen azaldu dugun tesia, 1914-1918 bitartean euskal nazionalismoa masa-mugimendu bihurtu zela alegia, erlatibizatu beharrean gaude. Guda Zibilaren aurreko garaian, euskal

nazionalismoa “C Epe”ra pasa zen honako lekuetan: Bizkaian, Gipuzkoako zenbait zatitan, Araba eta Nafarroako hiriburuetan eta bi lurralde horietako zenbait nekazal lekutan, modernizazio sozioekonomikoaren ondorioak eta/edo bilakaera politiko estruktural baten ondorioak nabarmentzen ziren lekuetan, hain zuzen. Azken bi faktore hauek ere, bilakaera sozioekonomiko eta politikoa alegia, askoz ere pisu handiagoak gertatu ziren ohitura kulturalak baino, Araba eta Nafarroako lurralde euskaldunen arteko konparaketak erakusten digunez. Ipar Arabako lurraldeek (Aramaioko, Lau-dioko eta Zigoitiako zenbait zati) Gipuzkoako eta Bizkaiko zenbait industrigune garrantzitsu (Bilbo, Arrasate) bere inguruan zeuzkaten eta II. Errepublikan Arabako jeltzaleen zutabe bihurtu ziren. Baztango eta Erronkariko haranek, ordea, nahiz eta guztiz euskaldunak izan, 1937 baino lehen ia bere osotasunean biztanle gutxiko nekazal lurraldeak izaten jarraitzen zuten. Bertan eskuindar tradizionalistak jaun eta jabe ziren, eraginik gabeko gutxiengo jeltzalea bazterturik gelditzen zelarik.¹¹

Horrezaz gain, baita Bizkaian ere, mugimendu nazionalistaren garapenean ez ziren denak aurrerapausuak izan, atzerapausuak eta krisialdiak ere aurkitzen bait ditugu. Hori dela eta, eredu teorikora itzuliz, galdera bat sortzen da: posible ote da mugimendu nazionalista bat, aldi batez, garapen-maila altu batetik maila baxuago batera erortzea, Hroch-en “C Epe”tik “B”ra, esate baterako? Euskadiren kasuan galdera honen erantzuna ezezkoa litzateke. Izan ere, 1917/18az geroztik, euskal mugimendu nazionalistaren zutabe estrukturalik garrantzitsuenak mantendu ez ezik, indartu ere egin zirelako (alderdiaren aparato moderno eta eraginkorra; jarraitzaile gehiago bereganatzeko iharduera eta talde politiko-kulturalak gazte, emakume eta umeen artean; eragin handiko prentsa; Batzokiak, eta abar). Mugimendu nazionalistaren gorabeherak beregarapen-mailari dagokionez, zenbait faktore koiunturalen ondorioak besterik ez ziren izan, jarraian azalduko dudan Euskadiko nazionalismoaren “C Epea”ren” periodizazio laburrak erakusten digun legez.

- 1917-1918: *Nazionalismoa boterean* (ikus goian emandako azalpenak).

- *1919-1923: Nazionalismoaren krisia.*

Krisiaren ezaugarriak: hauteskundeetako porrotak (1920-1923 bitartean diputatu jeltzale bakarra Madrilgo Gorteetan; 1919an: PNVk Bizkaiko Diputazioko gobernua galdu zuen); eztabaida ideologiko ireki eta polemikoa; ELA sindikatutik eta gazteen mugimendutik zetozen lehen kritikak alderdiko buruzagien “nazionalismo burgesaren” aurka; 1921ean: alderdiaren zatiketa. Krisiaren arrazoiak: justiziaren errepresioak lagunduriko sozialisten eta monarkikoen arteko eta jeltzaleen aurka zuzenduriko paktua; nazioarteko “euforia nazionalistaren” epeltzea eta autonomi kanpainaren porrotak eragindako frustrazioa; krisi sozialaren eta nazionalismo barneko klase-gatazken areagotzea.

- *1923-1930: Bigarren kultur “esnatze” nazionalista, Primo de Rivera-k behartua.*

Ezaugarriak: mota desberdinetako iniziatiba kulturalak. Arrazoiak: Primo de Rivera-ren diktadurak nazionalismo politikoa galerazi bazuen ere, kultur “erregionalismo sanoa”k onartu egin zituen. Nazionalismo moderatu eta burgesak (“Comunión Nacionalista”k) onartu egin zuen eskaintza hau, 1921ean (bir)sortutako Eusko Alderdi Jeltzalearen buruzagi asko atzerriratzten ziren bitartean.¹²

- *1930-1933: Birmoldaketa eta gorakada politikoa.*

Ezaugarriak: 1930ean bi alderdi nazionalista handien (CNV eta PNV) bat egitea ohizko Eusko Alderdi Jeltzalearen izenpean; “Accion Nacionalista Vasca” (ANV) alderdi sortu berriaren bitartez, euskal nazionalismoak bere lehen arrakastak lortu zituen hirietako klase ertain liberal eta errepublikanoen artean, nahiz eta arrakasta hauek oso mugatuak izan; eskubiko indar politiko tradizionalistekin amankomuneko fronte autonomista sortuz, PNVk 1931eko hauteskunde orokorrean garaipen handiak eskuratu zituen. Gauza bera esan daiteke 1933ko hauteskunde orokorreari buruz, nahiz eta koalizio autonomistaren deuseztapenaren ondoren jeltzaleak bakarrik aurkeztu. Nafarroa kontutan hartu gabe, PNVk gainontzeko hiru lurraldeetan hautaturiko diputatu guztien %70a lortu zuen, Nafarroako kopurua sartuz gero %50a litzateke. Azkenik, nazionalistek

Estatuto Autonomikoari buruzko erreferendumean eskuratu-tako arrakasta aipatu behar dugu. PNVk eta ANVk Gipuzkoan, Araban eta Bizkaian zentsoaren %87a mobilizatu zuten, Estatu-toaren aldeko botuen kopurua %84a izan zelarik.¹³ Arrazoiak: ohizko nazionalismoaren batasun organikoa; ANVko disidenteen ahultasuna; prentsa nazionalistaren hedapena (1930ean egunkari berriak Gipuzkoan eta Nafarroan); euskal nekazarien antolaketa mugimendu nazionalistaren inguruan (Gipuzkoa: “Euzko Nekazarien Bazkuna”; Bizkaia: “Euzko Nekazarien Alkartasuna”); euforia autonomistaren ondorio politikoak (erreferenduma 1933ko hauteskunde orokorrak baino bi aste lehenago ospatu zen); monarkiko alfonsinoen ahultasuna eta nazionalisten indartzea tradizionalistekiko koalizioari esker; klero katolikoak jeltzaleei eskainitako laguntza propagandistikoa.

- *1934-1936: Geldialdia eta krisia.*

Ezaugarriak: PNVk botu dexente galdu zuen hauteskun-deetan (1936ko orokorretan PNVk hiru lurraldeetan diputatu-
en %53a lortu zuen, %37a Nafarroa barneratuz); alderdiaren
barruko oposizioaren antolaketa (1934ean: “Jagi Jagi”); autono-
miaren geldialdia.

Arrazoiak: mugimendu autonomistaren beherakada esku-
biaren autonomiaren aurkako blokeoa zela eta; “Bienio Negro”ko
gubernuek jeltzaleen aurka zuzenduriko errepresioaren gogor-
tzea; kleroaren zatiketa nazionalismoaren alde eta aurka;
PNVko oinarritzko barne-gatazka: eskubiarekiko lotura ide-
ologikoa (katolizismoa, liberalismoaren aurkako joera),
eguneroko bizitza politikoan PNV eta eskubiaren arteko kon-
frontazioa areagotzen zen bitartean (arazo autonomikoa).

- *1936-1937: Nazionalisten mobilizazio politiko eta militarra guda zibilean.*

1936ko urrian: Frente Popularreko Gorteek Euskadiko
Estatuto Autonomikoa onartu zuten; Manuel Irujo jeltzalea
Madrilgo Gubernuan sartu zen; Euskadiko lehen gobernu
autonomikoa José Antonio de Aguirre ren lehendakaritzapean;
milizia nazionalisten antolaketa; 1937ko ekainean frankistek
Bilbo hartu zuten, Euskadin guda zibiliari amaiera emanaz;

abuztuan “Santoñako Ituna” —isilpeko itun baten ondorioz—, gudari nazionalistak tropa italianoei errendatu egin zitzaizkien, hortik gutxira frankisten eskura pasa eta errepresio gogorra nozitu behar izan zuten.¹⁴

KONTESTU SOZIOEKONOMIKO, POLITIKO ETA KULTURALA

Euskadiko mugimendu nazionalistaren garapena ezin daiteke bere kontestu ekonomiko, sozial, politiko eta kulturala kontutan hartu gabe aztertu. Beste atal batean jadanik, Bizkaian 1876az geroztik emandako “Take off” industrialia aipatu dugu, mugimendu nazionalistaren urrats arrakastatsua “B Epe”tik “C Epe”ra argitzeko asmoz. Bestalde, nazionalismoaren hedapenari kaltegarriak suertatu zitzaizkion faktoreak ere bazeuden, hala nola jeltzaleen lotura ideologiko zurrun eta estuegia eskubi kontserbatzaile eta erreakzionariarikiko, haien etengabeko konfrontazioa ezkerrekin edo nazionalismoak kultur esparruan jokatzeko zuten rol marginala.

Bizkaian 1876az geroztik hasitako eta burdin-mineralaren negozioak bultzatutako hazkunde industrial azkarrak urte gutxitan lurralde hortako ohizko esparru sozial eta industrialia hankaz gora jarri zuten. Prozesu horren ezaugarriak garrantzitsuenak ondorengo puntu hauetan laburbil daitezke:

- *Ekonomia*: mineralaren esportazioa Ingalaterrara; kapitalaren akumulazioa meategietako jabe euskaldunen eskuetan; 1880ko hamarkadaz geroztik, burdingintzaren sorrera egitura oligopolista, eta zenbait arlotan monopolista baten barruan (1901ean “Altos Hornos de Vizcaya”); Euskadiko banku industrialen finkapena.

- *Gizartea* gehien bat kalifikaziorik gabeko eta batez ere Gaztelatik etorritako langileez osatutako bi inmigrazio-uhin handiak (1890-1900 eta 1915-1920); langile hauek 80ko hamarkadaren bukaeratik Euskadiko mugimendu sozialistaren zutabe bihurtu ziren; planifikaziorik gabeko eta azkar burututako urbanizazioari zegozkion ohizko arazo eta ezaugarriak, hala

nola *ghettoen* eraikuntza, azpiegitura sanitario eza, zoldura-gaitzak, kriminalizazioa, alkoholismoa, prostituzioa, eta abar; profesionalki eta ezkontza politiko egoki bati esker estuki loturiko oligarkia industrialaren sorrera; kazikismo elektorala zela eta, oligarkia honek alderdi monarkikoetatik Bizkaiko bizitza politikoa kontrolatzen zuen, aldi berean, bere interesak behin erakunde indartsuetan antolatu ondoren, Madrilgo politika ekonomikoan eragin handia lortuz (protektionismoa).

- *Gatazka sozial eta politikoa*: 1890eko lehen greba orokorraren ondorengo gatazka sozialak oso gogorrak eta istilutsuak izan ziren. XX. mendeko bigarren harmakadaz geroztik gatazkak negoziazioaren bidez konpontzeko joera nagusitzen hasi zen, bilakaera paketsu honen arrazoiak honako hiru hauek izan zirelarik: alde batetik, meatzari erradikalen garrantzia Bizkaiko ekonomian pausuz pausu metalurgiko moderatuagoen mesedetan gutxitzen joan zen; bestetik, eta horrekin loturik, mugimendu sozialistaren bilakaera flexibilitaterik gabeko langile-eradikalismotik Indalecio Prieto-ren sozialismo liberal eta errepublikanora; eta azkenik, amankomuneko antinazionalismoan oinarritutako hurbilketa oligarkia industrial eta langileen ordezkarizko sozialisten artean (1919-1923).¹⁵

Gipuzkoako hazkunde industrialaren hastapenak berandago izan ziren, XIX. mendearen bukaeran eta XX.aren hasieran, hain zuzen. Mineralen eza zela eta, Gipuzkoako burdingintzak ez zuen inoiz Bizkaiko burdingintzaren garrantzia lortu. Oro har, Gipuzkoako produkzio industrialak askoz ere dibertsifikatuagoa zen (papera, ohialgintza, metalurgia, armagintza), lantegiak txikiagoak, lurralde osoan zehar sakabanatuak eta gehien bat bertako langileez osatuak. Honen ondorioz, Gipuzkoako burgeseria oso heterogeneoa zen eta ez zegoen Bizkaiko oligarkia industrialak bezalako frakzio dominatzaile indartsurik. Langilegoari zegokionez, langile-erakunde katolikoek, baita “horiek” ere, denbora luzez Bizkaian baino eragin haundiagoa mantendu zuten. Sozialismoa Munduko Lehen Gerratearen aurretik indarrak gabe gelditu zen; bere lehen gorakada 1915az geroztik izan zen, langileen soldaten gutxitzearekin batera eta 1919az geroz depresio ekonomikoak eragin zuen langabeziaren aurkako protesta gisa. Gipuzkoan,

etengabeko hazkunde industrial mantsoa ez zen gai izan ohizko sistema politikoaren aldaketa iraultzailea gauzatzeko. Itzal handiko aristokratek eta “jauntxoek” zuzendutako eta karlismo edo integrismoa bezalako ideologia politiko “preindustrialek” probintziako nekazal lurraldeak kontrolatzen zituzten. Errepublikanoak eta monarkiko liberalak, berriz, nagusi ziren hirietan.¹⁶

Araba eta Nafarroa mobilitate sozioekonomiko eta politiko gutxiagoko lurraldeak ziren oraindik. Gerra Zibilaren aurretik nekazaritza zen nagusi. Bi hiriburuak, Gasteiz eta Iruñea alegia, nahiz eta zentru politiko, administratibo, militar eta eklesiastikoak (apezpikutegiak) izan, ez ziren industriguneak izatera iritsi. Gipuzkoako leku askotan bezalaxe, Araba eta Nafarroako laborari txiki eta ertainen artean langile-mugimendu katolikoa zen nagusi. Nafarroako hegoalde latifundistan 1920ko hamarkadatik aurrera erakunde sozialistak eta anarkosindikalistak pixkanaka-pixkanaka hedatzen hasi ziren. Aristokrazia zaharraz eta, oso gutxitan, indarrik gabeko burgeseriaz osaturiko ohizko elite dominatzaileek erakunde politikoetan jaun eta jabe izaten jarraitzen zuten. Elite horien tresna politikoak alderdi monarkiko liberala edo kontserbatzailea ziren, eta zenbait kasutan, baita kutsu herrikoia goa zeukaten karlismoa edo integrismoa ere.¹⁷

Euskal lurraldeen arteko desberdintasun hauek, modernizazio-prozesuaren abiadurari dagozkionak alegia, mugimendu nazionalistaren barruan ere isladatu egiten dira. Sabino Aranaren ideologiaren sustraiak, neurri handi batean, arkaikoak izanik ere, mugimendu nazionalista bera zalantzarik gabe mugimendu “moderno”tzat har dezakegu Euskadiko nazionalismoaren sorrera eta arrakasta Iraultza Industrialaren arrakastarekin estuki lotuta gertatu direlako. Izan ere, jeltzaileen bizkarrezurra Bilbo (erdigune industrial) zen eta Bizkaiko nazionalisten erradikalismoa bilakaera sozioekonomiko bizkorri emandako erantzuna besterik ez zen izan. Gogoratu, mantsoago aldatzen ziren lurraldeetan joera erradikalak eta separatistak askoz ere ahulagoak zirela Bizkaian baino. Bestalde, baita mugimendu sozialistaren barruan ere, Bizkaiko sozialistak, Indalecio Prieto-ren gidaritzapean jarri aurretik,

Estatuko sozialistak baino erradikalagoztat jotzen ziren. Beraz, laburbilduz, ondorengo tesi hau defendatuko dugu: euskal lurralde bateko egitura ekonomiko eta sozialak zenbat eta gehiago mugitu eta aurreratu, hainbat eta handiagoak ziren nazionalisten posibilitate politikoak. Beste atal batean erakutsiko dugunez, burgeseria nazionalistaren indarra mugimenduan arrakastarako garrantzi handikoa izan arren, euskal nazionalismoa mugimendu interklasista izan zen.

Halere, faktore sozioekonomikoa ez ezik, euskal nazionalismoaren garapenerako faktore politikoak eta kulturalak ere funtsezkoak izan ziren. Izan ere, Espainiako Errestaurazio-Monarkiaren ezintasunak, nazionalismo periferikoak integratzeko eta zenbait kontzesioren bitartez indagabetzeko, nazionalismo horien legitimazioa handitu besterik ez zuen egiten. Gauza bera esan genezake sozialismo, anarkosindikalismo eta errepublikanismoaz. Euskadiren kasuan, Madrilgo gobernu desberdinek, elkarlana eta konpromezuak aurkitzen ahalegindu ordez, errepresioa edo blokeoa besterik ez zuten erabili, nazionalismoaren elementu intransigenteak nahi gabe indartuz. Madrilgo politikaren helburua ohizko elite meneratzaileen agintea ziurtatzea zen, horretarako ongi antolatutako kazikismoaz baliatuz.

Oposizio guztiaren bazterketaren gailurra Primo de Rivera-ren diktaduran eman zen, nahiz eta sozialistek lan-eremuaren erakunde korporatiboetan parte hartu. II. Errepublikan egoera hori neurri batean zuzendu bazen ere sozialisten, errepublikanoen eta katalanisten integrazioari esker, Euskadiko nazionalistek baztertutako gutxiengoa izaten jarraitu zuten. Izan ere, PNV eta zentru-ezkerreko gobernuen arteko desadostasunak haundiegiak ziren, batez ere erlijio eta autonomiaren inguruko arazoetan. Bazterketa hori gainditzeko lehenengo urratsak 1934eko udako "Movimiento Municipalista Vasco" delakoaren ondorioz eman ziren. Garai hartan, Samper eskubiko errepublikanoak zuzendutako gobernu Euskadiko autonomia fiskala murriztu nahian zebilenean, autonomia horren defentsarako Eusko Alderdi Jeltzalea ezkerreko alderdiekin batera altxatu egin zen, nazionalismo eta ezkerrearen arteko hurbilketa bati hasiera emanaz. Hurbilketa

honen fruituak bi izan ziren. Alde batetik, guda zibila piztu ondoren Frente Popularreko Gorteen onartutako Euskadiko Estatutu Autonomikoa 1936ko urrian, Kataluniakoa baino lau urte beranduago. Bestetik, jeltzaleen parte hartze aktiboa Errepublikaren defentsan Bilbo jausi arte.

Beraz, euskal nazionalismoaren integrazioa goiko sistema politikoan oso berandu egin zen. Inmobilismo zentralistaren ondorioak garbiak dira. Lehehik eta behin, immobilismo honek nazionalisten tesiak, zapalkuntza zentralistari buruzkoak alegia, egunez egun baieztatu besterik ez zituen egiten. Bigarrenik, etengabeko konfrontazio honek kutsatutako klima politikoak giroa epeltzeko saialdi guztiak galerazi egiten zituen, nazionalisten eta ez-nazionalisten arteko harresia finkatuz eta mugimendu nazionalistaren barneko joera estremistak elikatuz.

Horrela, poliki-poliki kanpoko behatzaileentzat Euskadiko mugimendu nazionalista "Euskadiko arazoa" bihurtu zen, nahiz eta nazionalistak Euskadiko guda zibilaren aurreko gizarte pluralistan gutxiengo garrantzitsu bat besterik ez izan, bai politika-mailan, bai kultur munduan, hizkuntzaren, sinboloen eta erlijioaren arazoez erakusten duten bezala.¹⁸

Berezko hizkuntza, nazionalismo gehien ezaugarri definitzaile garrantzitsuenetariko bat, Sabino Aranaren garaian oso egoera latzean zegoen. Erdi Aroan hasitako eta geldierazi ezinezkoa zirudien euskararen galera industrializazioaren garaian areagotu egin zen. Mundu industrial berriaren hizkuntza gaztelania zen, euskara baserrietan gordetzen zen bitartean.¹⁹ O ro har onartutako gramatikarik gabe, gehien bat erlijio gaiez osaturiko literatur usadio eskasaren jabe, Unamuno, Maeztu edo Baroja idazle ospetsuen partetik aurrerapen guztiaren aurkako oztupo anakronikoa bezala bazterturik, eta azkenik hainbat euskalkiren artean banaturik, euskarak, gaztelania indartsuaren aurrean, hilzoritik heriotzera pasatzera kondenaturik zirudien. Egoera hori zela eta, ez da harritzekoa euskararen balorea, diskurtso nazionalistan batez ere, sinbolikoa eta propagandistikoa izatea. Izan ere, Sabino Arana eta bere jarraitzaileek ez zuten euskal nazioa hizkuntzaren bitartez definitu, arrazaren bitartez baizik. Hizkuntz politika eta lan

kulturala instrumentalizatu egin ziren politikoki. Sabino Arana autodidaktaren ahalegin zintzoek ez zuten fruitu gehiegirik eman euskararen normalizaziorako. Izan ere, sabinotarren purismo linguistiko artifizialak aditu askoren kritika gogorak sorterazi zituen, hizkuntzarentzat behar-beharrezkoa zen estandarizazioa 1960ko hamarkada arte atzeratuz.²⁰

Horrezaz gain, nazionalisten sinbologia nazionala sortzeko saialdiek ere (ikurrina, himnoa, jaiak, “Euzkadi” neologismoa, etab.) jarraitzaile gutxi aurkitu zuten Euskadiko gizartearen arlo ez-nazionalistetan. Sinbolo hauek denbora luzez ez ziren sinbolo nazionaltzat hartu, alderdi politiko baten sinbolo nazionalistatzat baizik. Egoera honek postfrankismora arte iraun zuen, garai horretan Euskal Legebiltzarrak Ikurrinari eta — polemika gogor baten ostean— Sabinok asmatutako himnoari ofizialtasuna eman bait zien.²¹

Jeltzaleen ahultasuna azaltzen digun beste faktorea erlijio katolikoa dugu. Propaganda jeltzaleak behin eta berriro aldarrikatzen zuen euskaldun guztien ustezko fedetasun katolikoa ez zectorren bat gizartearen egoerarekin, gizartea bi zatitan erdibiturik zegoelako: bata katolikoa eta bestea, batez ere hiri-etakoa, askoz ere liberalagoa, ezkertiarra, laizismozalea eta batzuetan baita antiklerikala ere.²²

Beraz, eta Kataluniako mugimendu nazionalistarekin gertatzen ez zen bezala, jeltzaleen ahultasuna kultur arloan agerian gelditzen zela uste dugu. Puntu honetan ere Euskadiko nazionalismoaren erradikalismoaren oinarrietako bat aurkitzen dugu. Izan ere, joera erradikalak aipatutako ahultasun kulturalaren isla dira.

MUGIMENDU NAZIONALISTAREN OINARRI SOZIALAK

Euskadiko mugimendu nazionalistaren oinarri sozialak aztergai duten historialarien abiapuntu teorikoa XIX. mendeko Espainiako aparatu dominatzaile politiko eta sozialaren finkapena da. Vicens Vives historialari ospetsuak 1952an

aparatu honen zutabe bezala amankomuneko interes babesleek batzen zuten koalizio sozial indartsu bat definitu zuten, Kataluniako oihalgileek, Gaztelako zitu-ekoizleek eta Bizkaiko burnigile handiek osatzen zutena hain zuzen ere. Ikuspegi marxista batean oinarriturik, eta Gramsci-ren terminologiaz baliatuz, 1970eko hamarkadan Tuñón de Lara-k koalizio honi “boterearen blokea” deitu zion aldi berean beste kontzeptu bat aurkeztuz: Tuñón-ek “beste burgeseria” (“la otra burguesía”) kontzeptuarekin arrazoi desberdinengatik bloke dominatzailetik at gelditu eta berarekin konpetitzen zuten talde burgesak definitu nahi zituen.²³

Euskadiren kasura itzuliz, urte batzuk beranduago González Portilla-k teoria hau zehaztu egin zuen. Irakasle honen iritziz, Euskadiko burgeseria industrialaren benetan banatzen zuena protekzionismo eta librekanbismoaren arteko gatazka zen: gobernuaren menperatzen zuten burdingile indartsu, monarkiko eta protekzionistek alde batetik, eta untzijaibe edo nabiero librekanbistek bestetik. Interes desberdin hauen arteko lehiak ondorio garbiak ekarri zituen. Lehenik eta behin, gogoratu “Asociación de Navieros de Bilbao” (ANB) delako untzijaibeen elkartearen autonomia zela, ez bait zen sekulan sartu burnigile handiek menperatutako eta industri arlo guztiak elkartzen zituen “Centro Industrial” delakoan. Bigarrenik, interesen konfliktua politika-mailan ere antzeman zitekeen. Izan ere, Ramón de la Sota y Llano, untzijaiberik indartsuena eta ANBko lehenakaria, Sabino Arana oraindik bizirik zegoenean Eusko Alderdi Jeltzalean sartu zen, Javier Corcuera-k erakutsi duen legez.²⁴ Corcuera-ren iritziz, euskal abertzaleen arrakasta oso lotuta zegoen beraien bi klase sozialen arteko konpromezua lortzeko gaitasunarekin: industrializazioak izutu eta bazterturiko burgeseria txikiaren eta Ramón de la Sota-k zuzendutako burgeseria “ez-monopolistaren” artekoa, hain zuzen ere. Bi talde sozialok elkarren beharra zeukaten. Burgeseria txikiak, nahitaez, arrakasta politikoa ziurtatzeko, Sotak eta bere jarraitzaileek eskaintzen zituzten dirua eta itzal handiko kuadro politikoak behar zituen. Sotatarrek, berriz, hauteskundeetan errentagarria suertatzen zen Aranaren ideologia nazionalista erradikalik gabe jai zeukaten. Bukatzeko esan, ikuspegi teoriko hone-

tan alderdiaren barne-konfliktu eta gatazka guztiak, azken finean, nazionalismoaren bi zutabe sozial hauen arteko gatazkararen ondorioak besterik ez zirela izan, Arana hil ondoren biek mugimendu nazionalistaren kontrola lortu nahi izan zutelako.

Ikerlan berri batzuen fruituei esker, teoria orokor hau empirikoki egiaztatzeko eta zehazteko moduan gaude. Lan hau gehiegi ez luzatzearen, ikerlan hauen emaitzak bost puntutan laburbilduko ditut:²⁵

1. Euskal abertzaletasuna mugimendu interklasista zen. Kanpotik etorritako langile ez-euskaldunak eta oligarkia industrialak kenduta, talde sozial guztiak elkartu zituen bere baitan. Nazionalismo politikora zeraman urratsa, hau da, “A Epe”tik “B Epe”ra zeramana Hroch-en hitzak erabiltzearen, burgeseria txikiak eman zuela baiezia daiteke. Halere, burgeseria txiki honi laster burgeseria industrialaren zenbait talde gehitu zitzaion, Bizkaia politikoki eta ekonomikoki menperatu eta Madrilen protekzionismoa ziurtatu zuen oligarkia industrialari nazionalismoaren laguntzaz aurre egiteko. Talde burges nazionalista hauen barruan Bilboko untzijabeek zuten pisurik handiena. Hauek interes bikoitza zuten: alde batetik, libre kanbismoaren defentsatzaile sutsuak ziren, baina bestetik Estatuko babesaren beharra zuten atzerriko kompetenziari eutsi ahal izateko (1909an: “Ley de Comunicaciones Maritimas”). Beraz, ezin zuten Madrilekiko harremanak guztiz hautsi eta horrexegatik ahalegintzen ziren nazionalismoari kutsu moderatu eta kontserbatzailea ematen. Helburu hau Munduko Lehen Gerratearen urteetan lortu zuten, Euskadiko merkatal flotak egundoko etekinak eskuratzen zituenean hain zuzen. ANBko presidentea (Sota) eta idazkaria (Arroyo) jeltzaleen hautagai-zerrendan aurkeztu eta Madrilgo Gorteetara bidaliak izan ziren. Sota y Aburto —Sota-ren semea— Bizkaiko Foru Aldundiko lehendakari izan zen eta gainontzeko Gorteetako edo Diputazioko diputatu guztiak profesionalki edo familiarki loturik zeuden Sota-tarren klanarekin. Jeltzaleen prentsa untzijabeen defentsan altxatu zen, Madrilgo gobernuak, neurri interbentzionisten bitartez, kontsumitzaileen onerako garraio eta fleten kostuak jaistekotan zebilenean, elikagai eta erregaien

prezioak merkatzeko. Interbentzionismoaren aurkako kritika nazionalista hauek harritzekoak dira, kontutan hartzen badugu, udal-mailan, eta bereziki Bilbon, arduradun nazionalistek krisi sozialaren aurrean politika bera erabiltzen zutela: interbentzionismo soziala, alegia. Baina, eta hementxe dago kontraesan horren arrazoia, udaletako interbentzionismo honek ez zien untzizabeei inolako kalterik egiten.

Goian azaldutako arrazoiak direla eta, 1919az geroztik nazionalismo kontserbatzaile eta burges hau krisian mugildu zen. Horrekin batera burgeseria nazionalistak zuen alderdiaren kontrola kolokan jarri zen, nahiz eta beheko eta erdiko klase sozialetako kritiko nazionalistak 1921ean birsortutako PNVen bildu ziren. 1930ean bi alderdi nazionalistak batu ondoren, klase sozialen arteko oreka handiagoa izan zen mugimendu nazionalistan.

2. Ramón de la Sota ez zen oligarkia industrialaren aurka borrokatzen zuen burges nazionalistaren prototipoa izan, literaturan sarritan erabilitako “los sotistas” bezalako kontzeptuek horixe pentsarazten badigute ere. Ekonomi mailan, Munduko Lehen Gerratean eskuratutako arrakasta ekonomikoari esker, oligarkia industrial horren partaide izatera heldu zen. Bere negozioak Euskadiko eta Espainiako ia arlo ekonomiko guzti-etan aurkitzen ditugu, eta 1917an “Siderurgia del Mediterráneo” sortu ondoren, baita burdingintzan ere. Halere, untzizabe eta untzigile bezala, Sota Bizkaiko industri gizon handi gehienak baino “librekanbistagoa” zen.²⁶ Beraz, esan genezake, Alfonso XIII.ak lagun mina zuen Sota euskal nazionalismoaren barruan salbuespen garbia izan zela. Katalunian gertatu ez zen bezala, Euskadin industri gizon handiak mugimendu nazionalistatik at gelditu ziren. Sota-ren eragina eta indarra denbora aurrera joan ahala hazi baziren ere, bera ez zen Euskadiko Cambó-a izan, politikari baino gehiago enpresarioa izaten jarraitu eta, salbuespenak salbuespen, eguneroko bizitza politikoan parte hartzen ez zuelako.

3. Interpretazio dogmatiko eta ekonomizistetatik ihes egitearren, hemen ez dugu euskal nazionalismoa ulertu Euskadiko untzizabeen exekutiba politikoa besterik izan ez bailitzan. Gure

ustez, errealitatea hobeto isladatzen duen ondorengo interpretazio pluralista azaldu nahi genuke. Euskadiko mugimendu nazionalista interes sozial, kultural eta ideologiko desberdina, eta askotan kontrajarriak, biltzen zituen mugimendu interklasista izan zen. Epe historiko desberdinetan nagusi ziren interesak aurkitu ahal izateko, periodizazio zehatz baten beharra dugu. Alderdiaren 1915/16ko krisiaren azterketak erakutsi duen legez, egoera historikoak ez dituzte beti interes ekonomiko eta sozialek erabakitzen. Urte askotan alderdiburu izandako Luis Arana arrazoi desberdinengatik nazionalismoaren barnean berak eragindako autobazterketa-prozesu baten biktima izan zen, eta ez burgeseria nazionalistaren kolpe batena.²⁷ Krisi sozial eta politikoak batera etortzen zirenean bakarrik (1919-1923), jartzen zen seriozki kolokan nazionalismoaren barneko klaseen arteko konpromezua. Nazionalismoa politikoki indartsua zen garaietan (1914-1919 eta 1931-1933), ordea, tresna integratzaile ideologikoek (Euskaldunen arteko ustezko harmonia soziala; katolizismoa; anti-sozialismoa) ongi funtzionatzen zuten, langile eta ugazaba abertzaleen artean sortzen ziren tentsioak moteltzen zituztelarik. Euskadiko burgeseria handiaren anti-nazionalismoa zela eta, bertako langileria askoz gehiago sartu zen nazionalismoan, Kataluniakoa katalanismoan baino.

4. Jeltzaleen zutabe sozial indartsuenetariko bat gaztedia izan zen. Lider batzuen biografiak kontutan harturik, badirudi nazionalismoa belaunaldien arteko gatazkaren ondorio bat izan zela, guraso karlisten seme-alabak sarritan nazionalistak zirelako. Gaztedi nazionalistaren mugimenduaren dinamikarik gabe, euskal abertzaletasunaren arrakasta guztiz ulergaitza suertatzen da.

5. Euskal lurraldeen arteko desberdintasun sozioekonomiko eta politikoa tokian tokiko mugimendu nazionalistaren osaketa sozialean isladatzen da. Lau hiriburuetan gaztedia eta erdi klaseen beheko taldean (enplegatuak), mugimenduaren zutabeak izanik ere, desberdintasun garrantzitsuak nabari daitezke.

Bilbon Eusko Alderdi Jeltzaleak benetako mugimendu interklasista izatea lortu zuen. Nazionalismoaren arrakasta alderdiaren bilakaera garrantzitsu batean oinarritu zen. Izan ere, bere hasieran burgeseria txiki tradizionalaz osaturiko eta industriaren aurkako protesta-fenomenoa izan zen mugimendua, ondoren klaseen arteko, ongi antolaturiko eta burgeseria industrialaren zenbait talde dinamikok zuzendutako masa-mugimendu bihurtu zen. Klase sozial nazionalista desberdinen integrazioa errazteko komeni ohi ziren kanpoko etsaien faltarik ere ez zuten izan: alde batetik, politikoki eta ekonomikoki jaun eta jabe zen oligarkia industrial, eta bestetik, langile-mugimendu sozialista.

Beste lurraldeetan klaseen arteko koalizioa ahulago gertatu zen, bertako burgeseria indar gutxiagokoa zelako. Donostian, luxuzko turismoaren erdigunean eta errege eta gobernuaren udako bizilekuan, elite meneratzaileen artean monarkismoa zen nagusi. Nazionalistak, hasieran bakarrik erdi eta beheko klaseetakoak —batez ere arrantzaleak— Alde Zaharreko distrituetan indartsu baziren ere, urteak aurrera joan ahala gainontzeko distrituetan ere gero eta botu gehiago eskuratu zituzten. Halere, hautesleak ohizko erdi eta beheko klase nazionalistetakoak ziren, jeltzaleek ez bait zuten gizartearen goiko mailetan sartzea lortu. Beraz, Donostiako abertzaletasunaren hedapena geografikoa izan zen, eta ez soziala.

Gasteizko eta *Iruñeako* nazionalismoan oraindik burges gutxiago zegoen. Bi hiriburuotako nazionalismoa honelaxe definituko genuke: zenbait merkatarik, lanbide liberaletako langilek eta industrial txiki batzuek zuzendutako eta langilez, artesauzez eta gaizki ordaintutako enplegatuez osaturiko protesta-mugimendua. Bi hiriotako nazionalismoaren oinarri sozialei dagokionez, elkarte sozialistekiko paralelismo intere sgarria antzeman daiteke. Izan ere, karlismo meneratzailea etsai nagusitzat zuten nazionalismoak eta sozialismoak antzeko oinarri soziala zuten. Hurbiltasun hau bi fenomeno hauetan isladatzen da: alde batetik, esan daiteke, Iruñea eta Gasteizko nazionalismoaren hauteskundeetako aurrerapausuek, Bilbon ez bezala, ezker sozialistari eta errepublikanoari kalte gehiago egiten ziotela karlistei baino. Bestetik, zenbait kasutan jeltzale

eta ezkerraren arteko elkarlan politikoa ere eman zen (Iruñeako udal-hauteskundeetan), Bizkaian eta Gipuzkoan ia pentsa ezinezkoa zen fenomeno.

EUSKAL NAZIONALISMOAREN TIPOLOGIA: ONDORIOAK ETA ZABALIK GELDITZEN DEN ZENBAIT GALDERA

- Euskal nazionalismoa Iraultza Burgesaren eta industrializazioaren hasieraren ondoren eta langile-mugimenduari batera (edo zertxobait beranduxeago) hedatutako herri txikietako nazionalismoen taldean sartu behar dugu.

- Ideologia nazionalista arrakastatsu suertatzeko baldintza euskaldunek mendeetan zehar egindako esperientzia autonomiko zabala izan zen. Autonomia ekonomiko, politikoa eta administratiboa 1876an *manu militaris* ia erabat deuseztatutik gelditu zenerako, mugimendu pre-nazionalistaren (“fueristaren”) oinarriak jarriak zeuden. Mugimendu hau Hroch historialari txekiarrek herri txikien “esnatze nazionala”ren prozesuan aurkitutako “A Epea”rekin pareka genezake.

- Halere, eta Hroch-en teoriari jarraiki, epe honek Euskadin izaera kulturala izateaz gain, politikoa ere bazeukan. Bestalde, epe honen protagonistak ez ziren intelektualak soilik izan, Hroch-ek baieztatzen duen bezala, nekazal distrituetako biztanleek ere parte hartu bait zuten esnatze nazional honen hasieran. Beraz, “B Epe”ra zeraman pausuaren berezitasuna eta berrikuntza ez zetzan mugimenduaren politizazioan, politikaren erradikalizazioan baizik. Urrats hau bultzatu zuten faktoreak modernizazio-prozesu sozioekonomiko azkarra eta berak gizartean eragindako aldakuntza sakonak izan ziren. Azkenik, euskal mugimendu nazionalista “C Epe”ra pasa eta mas mugimendu bihurtzeko, funtsezko zenbait faktore elkartu zen: bai faktore sozioekonomikoak (burgesia nazionalistaren indartzea; ELAren lan sozial erakargarria = “mutualismoa”), nahiz faktore politiko-ideologikoak (alderdiaren batasuna; kanpaina autonomistaren ondorio integratzaileak;

nazioarteko euforia nazionalista; prentsa nazionalistaren hedapena; katalanisten laguntza propagandistikoa, etab.).

- Momentuz erantzunik gabe gelditutako eta maila konparatiboan eztabaidatu beharreko galderak hauexek lirateke: ez ote da posible mugimendu nazionalista bat goiko garapen-maila batetik beheko batera erortzea (“C”tik “B”ra edo “B”tik “A”ra)? Euskadiko nazionalismoak behintzat ezagutu zituen horrelako atzerapausuak (1919-1923 eta 1923-1930). Nazionalismoaren tipologiari dagokionez, nolakoa da prototipoa: Euskadikoa bezalako mugimendu heterogeneo bat, hots, bere barruan garapen-maila erregional eta lokal oso desberdinak dauzkana, ala mugimendu baterakoia? Nola sailkatu behar ditugu une historiko zehatz batean bere barnean bi edo hiru garapen-maila desberdin dituzten nazionalismoak?

- Gizarte burges kapitalistaren esparruan jaiotako fenomeno “moderno” bezala, euskal nazionalismoak, zer esanik ez dago, askoz ere klase eta talde sozial “moderno” gehiago integratzen zituela Hroch-ek aztertutako XIX. mendeko hasierako nazionalismo “goiztiar” gehienek baino. Euskadiren kasuan, modernizazio sozioekonomiko eta arrakasta nazionalistaren arteko lotura garbia da. Gizartearen egiturak zenbat eta azkarrago eta sakonkiago aldatu, eta klase sozial modernoak (langilegoa, klase ertain modernoak, burgeseria) zenbat eta indartsuago izan, hainbat eta azkarrago garatzen zen nazionalismoa. Transformazioa mantsoagoa zenean edo ohizko geldialdia bizi zuten uneetan nazionalismoa ahulago izaten zen, klaseen arteko koalizioa “bururik gabe” gelditzen zelako.

- Ildo honetatik jarraituz, kulturari buruzko tesi hau gaineratuko dugu: partikularismo kulturalak bakarrik transformazio politiko eta sozialpeko euskal lurraldeetan baldintzatu zuten positiboki nazionalismoaren garapena. Euskadin, hizkuntza eta nazionalismoaren arteko lotura antropologikoa eta “objektiboa” baino gehiago lotura politiko eta “subjektiboa” eman zen. Lehen jeltzaleak ez ziren baserritar euskaldunak izan, hirietako eta klase ertainetako erdaldunak baizik. Azken hauek, egunez egun ikusitako euskararen beherakada eta baita beraien egoera pertsonal linguistikoa ere, errepresio zen-

tralistaren ondorio bezala interpretatzen zuten. Egoera honi aurre egin ahal izateko, horixe izan zen konklusioa, neurri politiko erradikalak hartu beharra.

- Jeltzaleen gizartearekiko posizio kultural minoritarioak eta Madrilgo gobernuaren aldetik jasaten zuten bazterketa kontsekuenteak bi ondorio izan zituen: bata, joera nazionalista erradikalen indartzea, eta bestea, mugimendu nazionalista interklasistaren kohesioaren ziurtatzea. Mugimenduaren batasuna arriskutan izaten zen krisi sozial eta politiko baten ondorioak elkartzeko zirenean bakarrik.

1. Artikulua ondorengo bi kongresuetan ("Typen europäischer Nationalbewegungen im 19. und 20. Jahrhundert"), Bielefeld 21-23/3/1991; "Nation et nationalisme hier et aujourd'hui", Paris 28-29/5/1991) aurkeztu nituen hitzaldien eta hauei egindako kritikaren fruitua da.
2. Agian nazionalismoari buruzko libururik berriena Eric HOBSBAWMeK historialari ingeles ospetsuak idatzitakoa da: *Nations and Nationalisms since 1780. Programme, myth, reality*. Cambridge U.P., 1990 .
3. Ikus HOBSBAWM, op. cit., 4 or. ("...the work of Hroch, which opened the new era in the analysis of the composition of national liberation movements"). FUSI, Juan Pablo: "Revisionismo crítico e historia nacionalista", in *Historia Social*, 7 zk., udaberria-uda, 1990, 127.-134.or. (berreziki 131.or.).
4. HROCH, Miroslav: "Das Erwachen kleiner Nationen als Problem der komparativen Forschung", in WINKLER, H.A. (Ed.): *Nationalismus*. Meisenheim, 1978, 155.-172 or. Horrezaz gain, ikus HROCHen honako bi lan kauek: *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegungen bei den kleinen Völkern Europas*. Prag, 1968 eta *Social Preconditions of National Revival in Europe*. Cambridge, U.P., 1985.
5. Agian hizkuntza arazoak direla eta, HROCHen lanak Espainian eta baita Euskadin ere orain arte ezezagun samarrak gelditu dira. Gaztelaniazko itzulpenik ezean, neuk egindako aipamen labur batekin konformatu beharko dugu (ikus *Historia Contemporánea*, 2, 1989, 329-331 or.). Inprimategian eta kaleratzeaz dagoen liburuska batean ere HROCHen lanak aurkezten ditut. Ikus MEES, Ludger: *Entre Nación y Clase. El nacionalismo vasco y su base social en perspectiva comparativa*. Bilbo, 1991. Sabino Arana Elkargoak konbidaturik, ekainean historialari txekiarra bera entzuteko aukera izan genuen (ikus *Deia* egunkariak HROCHi egindako elkarrizketa 1991eko ekainean

30eko alean). Metodologia konparatiboari dagokionez, Euskadiko nazionalismoari buruzko historiografia nahikoa atzeratua dabilela esan beharra dago. Halere, Juan LINZ soziologoak jadanik orain dela urte franko ikuspegi konparatiboaren bidea urratu zuen. Ikus LINZ Juan: "Early State-Building and Late Peripheral Nationalisms Against the State: The Case of Spain", in EISENSTADT, S.N./ROKKAN, Stein (Edts.): *Building States and Nations*, 2, Beverly Hills, 1973, 32-116 or.; "Politics in a multi-lingual society with a dominant world language: The case of Spain", in SAVARD, Jean Guy/VIGNEAULT, Richard (Edts.): *Les états multilingues, problèmes et solutions*, Québec, 1975, 367-444 or.; "Peripheries within the periphery", in TORSVIK, P. (Ed): *Mobilization, Center-Periphery Structures and Nation Building*, Bergen, 1982, 355-389 or.; "From Primordialism to Nationalism", in TIRYAKIN, Edward A./ROGOWSKI, Ronald (Edts.): *New nationalisms of the developed world*, Boston, 1985, 203-253 or. Ondorengo urteetan, eta LINZek markatutako ildo konparatibotik abiatuz, Euskadiko nazionalismoari buruzko lan interesgarri batzuk argitaratu dira, gehienek estatu espainiarreko beste nazionalismo periferikoak Euskadikoarekin konparatzen dituztelarik. Ikus PUHLE, Hans-Jürgen: "Baskischer Nationalismus im spanischen Kontext", in WINKLER, H.A. (Ed.): *Nationalismus in der Welt von heute*, Göttingen, 1982, 51-81 or.; NAGEL, Klaus-Jürgen: "Vasquismo y catalanismo hasta 1923. El catalanismo de izquierda y Euskadi", in TUÑON DE LARA, Manuel (Zuzendaria): *Gernika: 50 años después (1937-1987)*. Nacionalismo, República, Guerra Civil. Donostia, 1987, 51-70 or.; UCELAY DA CAL, Enric: "Política de fuera, política casera: una valoración de la relación entre nacionalistas catalanes y vascos 1923-1936", in *ibid.*, 71-97 or.; PAYNE, Stanley: "Catalan and Basque Nationalism", in *JCH*, 6, 1971, 15-51 or.; CONVERSI, Daniele: "Language or Race? The choice of core values in the development of catalan and basque nationalism" in *Ethnic and Racial Studies*, 13, 1990, 50-70 or. Ondorengo hiru kongresuotan aurkeztutako eta gero argitaratutako hitzaldiak ere aipagarriak dira: "Industrialización y nacionalismo. Análisis comparativos". Actas del I. Coloquio Vasco-Catalán de Historia celebrado en Sitges, 20-22 de diciembre de 1982, Barcelona, 1985; "Los Nacionalismos en la España de la Restauración", in *Estudios de Historia Social*, 28-29, 1984; PEREZ AGOTE, Alfonso (Ed.): "Sociología del nacionalismo", Bilbo, 1989. Euskadiko nazionalismoaz beste lan batzuk ere interesgarriak dira. Ikus RECALDE, José Ramón: "La construcción de las naciones", Madrid, 1982; SOLOZABAL, Juan José: "Problemas en torno al estudio del nacionalismo. Formación y crisis de la conciencia nacionalista", in JIMENEZ DE ABERASTURI, Juan Carlos (Koordinatzailea): *Estudios de Historia Contemporánea del País Vasco*, Donostia, 1982, 105-35 or.

6. Espainiako Iraultza Burgesari buruzko xehetasun gehiago ondorengo liburuetan lor daiteke: ARTOLA Miguel: *La burguesía revolucionaria (1808-1874)*, Madrid, 1990 (analfabetismoari buruzko zenbakiak 253. eta 254 or.); TUÑON DE LARA, Manuel (Zuz.): *Historia de España*, VII. alea ("Centralismo, Ilustración y Agonía del Antiguo Régimen 1715-1833") eta VIII. ("Revolución Burguesa, Oligarquía y Constitucionalismo 1834-1923"), Madrid, 1988; Armada espainiarraren historiari dagokionez, ikus FERNANDEZ BASTERRECHE, F.: *El Ejército español en el siglo XIX*, Madrid, 1978. Cadiz-eko Gortei buruzko azken ikerkuntzak Ayer aldizkariaren lehen aleak eskaintzen ditu (Madrid, 1990). Espainiako eta Frantziako "State"n eta "Nation-Building"en arteko konparaketa interesgarria Pierre VILAREk egiten du: "Estado, nación, patria en España y en Francia 1870-1914" in *Estudios de Historia Social*, 28-29, op. cit., 741 or.

7. AGIRREAZKUENAGA Joseba: *Vizcaya en el siglo XIX: las finanzas de un Estado emergente*, Bilbao, 1987; guda karlistei buruz ikus OYARZUN, Román: *Historia del carlismo*, Madrid, 1965; OLCINA, Evaristo: *El carlismo y las autonomías regionales*, Madrid, 1974; GARMENDIA, Vicente: *La ideología carlista (1868-1876). En los orígenes del nacionalismo vasco*, Donostia, 1984; AROSTEGUI SANCHEZ, Julio: *El carlismo alaves y la Guerra Civil de 1870-1876*, Gasteiz, 1970; EXTRAMIANA José: *Historia de las Guerras Carlistas*, 2 ale, Donostia, 1979. Foruei eta Euskal Herriko Antzinako Erregimenari dagokionez, ikus baita ere FERNANDEZ DE PINEDO, Emiliano: *Crecimiento económico y transformaciones sociales del País Vasco 1100/1850*, Madrid, 1974; FERNANDEZ ALBALADEJO, Pablo: *La crisis del Antiguo Régimen en Guipúzcoa 1766-1833. cambio económico e historia*, Madrid, 1975; OTAZU Y LLANA, Alfonso: *El "Iguaitarismo Vasco". Mito y realidad*, Donostia, 1973; CELAYA IBARRA, Adrian: *El Fuero Nuevo de Vizcaya*, Durango, 1976; ZAVALA Federico de: *De los Fueros a los Estatutos. Los Concertos Económicos*, Donostia, 1976.

8. ARANAREN biografiari dagokionez, ikus bere (osoak ez diren *Obras Completas*, Buenos Aires, 1965; CORCUERA, Javier: *Orígenes, ideología y organización del nacionalismo vasco 1876-1904*, Madrid, 1979; LARRONDE, Jean-Claude: *El nacionalismo vasco, su origen y su ideología en la obra de*

Sabino Arana-Goiri, Donostia, 1977; SOLOZABAL ECHEVARRIA, Juan Jose: *El primer nacionalismo vasco. Industrialismo y conciencia nacional*, Donostia, 1979. Goian aipatutako ikerketez aparte, ikus baita ere ikuspegi nazionalistatik idatziriko biografia hau: JEMEIN Y LAMBARRI, Ceferino de: *Biografía de Arana-Goiri* tar Sabin, Bilbao, 1977² (lehen edizioa: Bilbo, 1935).

9. 1915/16ko krisia beste artikulu batean aztertu dut. Ikus MEES, Ludger: "Luis Arana Goiri y la crisis de la Comunidad Nacionalista en 1915/16", in *Muga*, 69 zk., 1989ko ekaina, 38-43 or.

10. "Euzko Gaztedia"ren gelditu ezinezko gorakada honako zenbaki hauetan isladatzen da: 1904ko bukaeran 400 bazkide zituen; 1913ko bukaeran 924; 1914eko bukaeran: "mas de mil". Kopuru hauek prentsa nazionalistak eman zituen. Ikus *Patria*, 1904/17/1; *Euzkadi*, 1913/12/27; *Euzkadi*, 1914/12/30. Azken ale honetan ere beste gazte-erakundeekiko konparaketa egiten da ("Jamás alguna parecida colectividad bilbaina acogió en su seno tal cifra"). Tamalez, ondorengo urteetako bazkide-kopuruak ez ditugu ezagutzen. Dena den, gaztediaren garrantzia euskal mugimendu nazionalistan oso handia izan da, historiografiak fenomeno hau orain arte behar bezala baloratu ez badu ere. Horretarako José Luis GRANJAK eman du lehenengo pausua, mendigoizale nazionalisten erakundeari buruzko zenbait argibide emanez. Ikus GRANJA, José Luis de la: "Mendigoizale", in *Diccionario Enciclopédico Vasco*, XXVII, Donostia, 503-510 or. Hauteskuendean emaitzak nere doktorego-tesian sakonki aztertzen dira. Alemanez idatziriko tesiaren mamia 1991eko neguan argitaratuko da Bilbon, Sabino Arana Elkargoaren ardurapean (MEES, Ludger: "Nacionalismo vasco, movimiento obrero y cuestión social entre 1904 y 1923").

11. Euskal Herriaren kasuan, kultur tradizioaren eta jarrera politikoaren arteko lotura oraindik aztertzeaz dago. Zenbait argibide honako lan hauetan aurki daitezke: DE PABLO, Santiago: "Conocimiento del euskera y conciencia nacional. El caso de Alava durante la Segunda República", in *Symbolae. Ludovico Mitxelena septuagenario oblatae*, Gasteiz 1985, 1.337-42 or.; konparazio gisa, José Luis GRANJAK aztertutako 1931, 1933 eta 1936ko Nafarroako hauteskuendean emaitzak har daitezke ("Nacionalismo y II. República en el País Vasco", Madrid, 1986.). Ikuspegi antropologikoan oinarriturik, ikus baita ere CARO BAROJA, Julio: *Los Vascos*, Madrid, 1971.

12. Oso gutxi ezagutzen dugun PRIMO DE RIVERAren diktadurari buruzko argibide batzuk CIPRIANO RAMOSEk eskaintzen ditu. Ikus "El nacionalismo vasco durante la dictadura de Primo de Rivera" in *Letras de Deusto*, 1985eko urtarrila-apirila, 137-67 or.

13. Xehetasun gehiagorako ikus GRANJA, José Luis de la: *Nacionalismo y Segunda República*, 396 or. Oinarritzko liburuak ere FUSI, Juan Pablo: *El problema vasco en la Segunda República*, Madrid, 1979, eta CASTELLS, José Manuel: *El Estatuto Vasco*, Donostia 1976, ditugu. Arabako kasua berezia izan zen, bertan aldeko botuen kopururik baxuena (zentsoaren %46,4a), aurkakoen altuena (%11,9a) eta abstentzio narbarmenena (%42,5a) kontatu zelarik. Arabako berezitasunari buruzko ikerlanik onena Santiago de PABLOrena da: *La Segunda República en Alava. Elecciones, partidos y vida política*, Bilbo, 1989.

14. Ikus GRANJA, José Luis de la: *República y Guerra Civil en Euzkadi (Del Pacto de San Sebastián al de Santoña)*, Oñati, 1990; LEIZAOOLA, JEMEIN, KAREAGA: *El nacionalismo vasco entre dos dictaduras 1930-1937*, Bilbo, 1986; RODRIGUEZ DE CORO, Francisco: *Nacionalismo vasco y Frente Popular*, Gasteiz, 1986; GARITAONAINDIA, Carmelo/GRANJA, Jose Luis de la (Edts.): *La Guerra Civil en el País Vasco. 50 años después*, Bilbo, 1987; ZABALA ALLENDE, Federico: *El Gobierno de Euzkadi y su labor legislativa 1936-1937*, Oñati, 1986; GRANJA, Jose Luis de la: *Proceso histórico-político del Estatuto Vasco de 1936*, Oñati, 1988, 19-50 or.

15. FLINN, M.W.: *British Steel and Spanish Ore: 1871-1914*, in *The Economic History Review*, VIII, Londres/New York, 1955-56, 84 - 90 or.; GONZALEZ PORTILLA, Manuel: *La formación de la sociedad capitalista en el País Vasco*, 2 ale, Donostia, 1981; GONZALEZ PORTILLA, Manuel: "La industria siderúrgica en el País Vasco: del Verlagssystem al capitalismo industrial" in *VII. Coloquio de Pau. De la crisis del Antiguo Régimen al Franquismo*, Madrid, 1977, 11. 81 or.; FUSI, Juan Pablo: *Política Obrera en el País Vasco 1880-1923*, Madrid, 1975; OLABARRI GORTAZAR, Ignacio: *Relaciones Laborales en Vizcaya (1890-1936)*, Durango, 1978; GARCIA CORTAZAR, Fernando: "La oligarquía vasca a comienzos del siglo XX" in *Historia del Pueblo Vasco*, III, Donostia, 1979, 223-57 or.; MIRALLES, Ricardo: *El socialismo vasco durante la II. República*, Bilbo, 1988; CASTELLS, Luis et al.: "El comportamiento de los trabajadores en la sociedad industrial vasca (1876-1936)" in *Historia Contemporánea*, 4, 1990, 319-39 or.; SANFELICIANO, María Luz: *UGT de Vizcaya (1931-1936)*, Bilbo, 1990; GARCIA MERINO, Luis Vicente: *La formación de una ciudad industrial. El despertar urbano de Bilbao*, Bilbo, 1987.

16. GARATE, Montserrat: *El proceso de desarrollo económico en Guipúzcoa*, Donostia, 1976; EGIG-UREN, Jesús M.: *El PSOE en el País Vasco (1886-1936)*, Donostia, 1984; CASTELLS ARTECHE, Luis: *Modernización y dinámica política en la sociedad guipuzcoana de la Restauración 1876-1915*, Madrid, 1987; LUENGO TELXIDOR, Félix: *Crecimiento económico y cambio social. Guipúzcoa 1917-1923*, Bilbo, 1990.

17. HOMOBONO, Jose Ignacio: "Estancamiento y atraso de la economía alavesa en el siglo XIX", in *Sancho El Sabio*, XXIV, 1980, 235-334 or.; RIVERA, Antonio: *Situación y comportamiento de la clase obrera en Vitoria (1900-1915)*, Gasteiz, 1985; DE PABLO, *La Segunda República en Alava*, op. cit.; MAJUELO, Emilio: *Luchas de Clases en Navarra (1931-1936)* (han batez ere "Parte I: Navarra 1900-1936: Aspectos económicos y sociales", 21-75 or.), Iruñea, 1988.

18. FUSI, Juan Pablo: *El País Vasco. Pluralismo y nacionalidad*, Madrid, 1984.

19. Tamalez ez dago XX. mendean lehenengo hiru hamarkadei buruzko estatistikarik, Louis Lucien BONAPARTEk eta VELASCOk eskaldunen kopuruari buruz 1850/60ko hamarkadetan emandako zenbakiekin konparatu ahal izateko. Azken datu hauen arabera, 1860ko hamarkadaren hasieran Euskal Herri osoan biztanlegoaren %50ak hitz egiten du euskeraz. Ikus BONAPARTE, Louis Lucien: *Carte des sept provinces basques montrant la délimitation en dialectes, sous-dialectes et variétés*, Londres, 1863; VELASCO Y FERNANDEZ DE LA FUENTE, Ladislao: *Los Euskaros en Alava, Guipúzcoa y Vizcaya. Sus orígenes, historia, lengua, leyes, costumbres y tradiciones*, Bilbo, 1983 (lehen argitalpena: Barcelona, 1879); ASKOREN ARTEAN: *Geografía histórica de la lengua vasca*, Donostia, 1960^a.

20. Hizkuntz auziaren hastapenak honako artikulua honetan ditugu aztergai. Ikus GRANJA PAS-CUAL, J. Javier: "Divergencias lingüísticas y literarias entre Arturo Campión y Sabino Arana", in *Fontes Linguae Vasconum*, XVI, 43, urtarrila-ekaina 1984, 155-79 or.

21. Parlamentuan ezkerreko alderdiek IPARRAGUIRREren "Gernikako Arbola" proposatu zuten, askoz ere liberalago, zaharrago eta herrikoia goa zelako Sabinoaren himnoa baino. Jadanik 1883an deitu zuen *Revista Euskara* aldizkari fueristak Iparraguirrek 1850eko hamarkadan asmatutako abestia "himno nacional de los Euskaros". (ikus ELORZA, *Ideologías* 43 or.). Sabino Aranak 1895ean gartzelan asmatu zuen bere himnoa (ikus Larronde, 326-7 or.). Sinbolo eta errituen garrantzia nazioen finkapenerako atera berria den liburu honetan azpimarratzen da. Ikus LINK, Jürgen/WÜLFING, Wulf (Eds.): *Nationale Mythen und Symbole in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1991.

22. GARCIA DE GORTAZAR, Fernando/FUSI, Juan Pablo: *Política, nacionalidad e iglesia en el País Vasco*, Donostia, 1988.

23. "Pero cuando hablamos de la 'otra burguesía' nos referimos a un fenómeno diferente y, a nuestro parecer, con acusada especificidad en un periodo de treinta o cuarenta años de la historia contemporánea. Empresarios de industrias de cabecera, con fuerte poder inversor, incluso una tendencia que llamaríamos 'premonopolista', pero que no se integraron en el bloque de poder, incluso lucharon contra él, reclamando el poder para sí, en nombre de una concepción nueva de lo que debía ser el porvenir nacional. Es una fracción de la alta burguesía que se enfrenta al bloque de poder". Ikus TUÑON DE LARA, Manuel: *Estudios sobre el siglo XIX español*, Madrid 1984^a, 181 or. Ikus baita ere VICENS VIVES, Jaime: *Aproximación a la historia de España*, Barcelona, 1952.

24. CORCUERA, *Orígenes*, op. cit.

25. Xehetasun gehiago goian aipaturiko nire lanean ematen dira. Ikus MEES, *Nación*, op. cit. Gai honi buruzko bibliografia 220-29 or. aurkitzen da.

26. Protekzionismo eta librekanbismoaren inguruan dabilen interes industrialen gatazka zehaztu ahal izateko, Euskadiko talde industrial handienei buruzko monografiak beharko genituzke. Interpretazio dogmatiko eta eskematikoek ez dute balio eta dirudienez, errealitatean protekzionismo eta librekanbismoaren arteko muga zehatza izan ordez, askotan bi interes-mota hauek baita talde industrial baten barruan nahastu eta gurutzatu egiten zirela. Horixe behintzat baieztatzen dute ondorengo bi historialariek. Ikus ARANA PEREZ, Ignacio: *La Liga Vizcaína de Productores y la política económica de la Restauración 1894-1914*, Bilbo, 1988; FERNANDEZ DE PINEDO, Emiliano: "Las dudosas bases económicas del primer nacionalismo vasco en el último cuarto del siglo XIX", in *Cuadernos de Alzate*, II, udaberria 1985, 18-26 or.

27. Ikus MEES, *Luis Arana Goiri*, op. cit.

HAINBAT ABURU

TXOMIN PEILLEN
KONDAIRAREN ITZULINGURUAK

XABIER ZABALTZA
ZAZPIAK BAT

KONDAIRAREN ITZULINGURUAK

TXOMIN PEILLEN

Kondaira eta denbora marra zuzen bat zirela eta aurrera zihoana —Marx-en graziaz ahalik— gure gizaldiaren sinismena izan da; alta, 1930ean Jules Chopin-ek 1918ko Austria/Hungaria-ren zatitzearen ondotik sortu nazio berrien bisita dagienean 1930ean eta “De l’Elbe aux Balkans” delakoa idazten, Jugoslavia hasierako puntura itzuli dela dirudi; *atzoko* edo *gaurko kronika* bat irakurtzen ari garela dirudi:

“Kroazia 1526az geroztik, bost mendez oso aske izan ondoren, Hungaria-ko “ban” bat eta erregeorde batekin 1869ko hitzarmeneraino nahikoa autonomia egon da, eskubide asko galdurik orduan Hungaria-ko probintzia bilakatzen da. Menperatze hori kroaziarrei astun zaie eta esloveniarrak, kroaziarak eta serbiarrak batuko lituzkeen Jugoslavia baten egitas-

moaren bidez, batzuek uste dute menpekotasunetik aterako direla hala Zagreb-ek hainbeste zor dion Strossmayer apezpikuaren pentsamendu handian; besteek lege zaharrek, beren foruek ematen zieten independentzia osoa eskatu beren herriarentzat (Eskubideen Herri alderdia eta Startxevitx-en teoriak). 1918ko gerlak kroaten artean lehenbiziko aukera nagusi erazi zuen. Bakan batzuk bakarrik egon ziren bigarrenak suposatzen zuen berezitasunari fidel.”

Baina Korfu-n izenpetu hitzarmenen ondorioak ez dira uste bezain onak, ederrak, zuzenak izan. Hona kroaziarrek zer zioten 1930ean:

“Belgrad-eko gobernuak bere soldadu miresgarriak igorri zituen Kroazia ta Eslovenia herrialdeen okupatzera; soldadu eder-
rak, baina anaitasun-politika baten egiteko erraminta txar-
rak. Garaitutako herriak bezala tratatuko gaituzte: probintzi
erakunde guztiak ezereztu, eta berak izendatu gobernadoreak
lekuan ipini. Baldintza horietan, eta Belgrad-eko gizonen artaz,
serbiar baioneten mehatxuarean hauteskunde-eremuen muga-
zea eta Konstituanteko bozketak egin ziren.”

Zergatik ez zuten ezezkorik eman kroaziar diputatuek galdet-
zen zaienean, hona herritarren erantzuna:

“Biltzar-gela —antzinako zaldikako gela bat— eskuan harma
daukaten militargunez inguratua irudika ezazu eta esango
didazu ea ezezko botuaren emateko askatasunik bazuten gure
diputatuek.”

Gaur ere, bereizaleek Jugoslavia-ko Estatuari egozten dioten
akatsa, duela 60 urte bazegoen:

“Belgrad-en bildutako goi-administralgoa, guztiak serbiar min-
istrariet izendatua, serbiarra da osoki. Eta non ikasi dute ser-
biar horiek, administralgoa turkiar sistemapean ala beren
askatasuna gordetzeko egindako guduetan? Zenbat itzazu
ministeriotan dauden esloveniar eta kroaziarrak. Beheko
enplegu txikitetan baizik ez dituzu aurkituko. Armadan berdin:
bere gaitasun guztiakin kroaziar bat EZIN igo daiteke koronel
baino gorago.”

Hamahiru urteren buruan jadanik, Jugoslavia zartzatzaera doa, kroaziar etsipena federalismoaren bidetik bait doa:

“Hauteman ezazu gure pazientzia ahalik eta urrunenik eraman dugula. Asko —ia denak—, ez ginen ados luzaroan federalismoa eskatzen zuten gure diputatuekin. Uste genuen gauzak hobetu egingo zirela. Raditch kroaziarra 1928ko ekainaren 20an lege-biltzar erdian hil dutenean, ondikotz, argitu gara.”

Raditch-en heriotzak gogortu zituen kroatak eta “Ustaxi” izeneko alderdi eta talde armatua geroago eta berjabetasunaren aldekoago agertu ziren. 1939an autonomia lortu zuten eta alemanak sartu zirenean beste eslaviar gutiengoan erara (ik. Ukraina eta Eslovakia), baliatu ziren alemanen babesaz eta Ante Pavelitx haiekin jartzeaz 1941ean independentzia aldarrikatzeko, baina aukeratu zuten erregeak, Split-eko dukeak, ezin izan zuen errege-aulkiaz jabetu eta komunistek “askatu eta Serbiari lotu zioten” Kroazia, goizago baltiar herrieekin bortxaz egin zuten moduan; beraz, bistan da hausturak ez direla sekulan konpondu eta Jugoslavia-ko etxea erdibitua dela.

Eslovenia da jugoslaviar errepubliketan industriarik hoberena daukana. Austria-tik administralgoa onartzeaz gain, austriarren diruek ere Esloveniaz herri aurreratu bat egin dute. Aurrerapen horrek errebindikapen-gogoa galerazi zion garai batean. Gero, 1918an, Korotxetz abadearen eraginez Jugoslavian sartu ziren. Ez ziren aleman garaiak baliatu askatzeko; egia esan, Hungaria, Alemania eta Italiaren artean banatua izan bait zen (1941-1947) Eslovenia. Beren herri barnean, “serbiar gutiengorik” ez izanki, beren berjabetasunak ez du Kroazian bezalako arazorik sortzen. Gainera geografiaz, mendiz, beste herriengandik bazter egoteak laguntzen dio.

Kroazia —edo Hrvatska— zertan den Serbiak desberdin, nere lagun gazte batek esan zidan berak hobeki ulertzen zituela errusiarrak kroaziarrak baino, nahiz bera serbiarra izan; naski kroaziarrak, katoliko izanki, beren hizkuntza latin hizkiz idazten dute eta serbiarrak, ortodoxo direnez gain, zirilikoz; baina uste baido tarte haundiagoa da pentsamoldetan, ezen Jugoslavia

horretan batu egin ziren herriek ez zuten moldakuntza berdina izan. Eslovenia austriar lege zehatz eta zintzotasunean hazi bazen ere, Kroazia hungariar irudimendun eta langileekin moldatu zen eta serbiarrak, beren antzinako Serbia Haundi inperioaren ametsetan eta otomanoen gobernu-ideietan apur bat atzeratu egin ziren. Moldakuntza desberdinek egin dituzte esloveniar eta kroaziarrak Ipar Europako industrigintzari molda-errazago eta serbiarrak soldadu eta estatuko enplegatu Jugoslavia guztian gutiengo gotorrak eratuz —besteak beren serbiartasunpean eduki ondoren— besteen askatasuna ez dute onartu nahi eta %10 diren horiek beren “herri bereizia” nahi lukete, Serbia barrenean kroatei horrenbeste eman gabe.

Serbiar esaten denean, berdin Europako herri inperiozale guztiekin esan genezake, holako arazoak, holako jokabideak, espainol, frantses, errusiar, “jugoslavo-serbiar” eta Britania Haundiko ingelesen eguneroko ogiak bait dira; agian, harriduraz, errusiarrek izango dira lehenak beren erdirakoikeria galduko dutenak eta azkenak zoritxarrez gure “nagusiak”.

Errege, enperadore, errepublika-lehendakari, Europak hamaika inperiozale ezagutu ditu eta inperiokeria horren bizitasuna eta iraunkortasuna salatzen digute frantses kazetari argiek, Ekialdeko Europan gertatzen dena aipatu nahi dutenean —halaxe Frantzia haina aske eta bere jabe, Alemania baino askozaz lehen nazio zirenak berriro beren berjabetasuna aldarrikatzen dutenean— Frantsesek diote “gutiengoan neurritz kanpoko errebindikapenek Europa zartaraziko dutela”; ezen, dirudienez, nazio haundiek eskubideak dituzte eta txikiek ez, kazetari argi horien gogoan

Frantsesek —benetako pailazo bilakaturik— Europaren argia direla diote, Europako herri argiena eta aldi berean herrien eskubideak ia ez dira aipatzen eta lotsagarriki jokutzen da Frantziako lehendakaria Jugoslavia berriaren arazoetan —egia esan kroatak esan du beren problema, euskaldun, korsikar, katalan eta beste batzuenarekin berdindu behar zela—; baina nola ulertu lehendakari atso horrek Mosku-n gertatutakoaz iritzirik eta jarrerarik ez izatea. Florentino gezurzale horrek, agintzaile horrek, besteak bera bezalakoak direla uste du. Hor-

rek erakusten digu serbiar, frantses, espainolekin gutiengoek dituzten harremanak —edo gatazkak— etengabeak direla, ezen Kroazian, Lituanian, Estonian, Georgian, geuk izan ditugun karlistaden antzekoak izan dituzte. Menturaz XXI. mendean, gure “nagusi argituek” azkenean ulertuko dute zer den herri baten nortasuna, herri baten errespetua eta “indioen” gisa bihurtzen garela “melting-pot”aren izenean integratzera gure hizkuntza eta kulturak utziz bazterrera; izan ere marxismoak nazio-arazoa ezagutu ez eta baztertu nahi bazuen kapitalismo handiaren liberalkeriak, nekez onar dezake “gutxiengoen askatze” hori, non ez duen higikundea berak zuzentzen.

ZAZPIAK BAT

XABIER ZABALTZA

Zenbat gara? Lau, bat, hiru, bost, zazpi? Gure Herriko historia politikoki elkarturik inoiz egon ez diren zazpi herrialdetakoa da. Euskal Herria estaturik gabeko nazioa da. Euskaldunok ez dugu honegatik kikildu behar; aitzitik, harroago sentitu beharko genuke, estatu unitariorik eratu ez izanagatik, gure batasunaren kontzientzia beti gorde dugulako. Izan ere, erdaraz berdin esaten den arren (*unidad/unité*), euskaraz oso gauza diferenteak dira “batasuna” eta “unitatea”.

Euskalkiak dira unitaterik gabeko batasun horren lekukoak. Jakina denez, euskalki bakoitza Antzinateko euskal senide bati dagokio: nafarrera garaia baskoinei, gipuzkera barduliarrei (“giputz” izatea eta “gipuzkoar” izatea ez bait dira bat), bizkaiera karistiarrei... Senideok ez zuten inoiz batasun poli-

tikorik izan. Euskal Dukerriak eta Iruñeko Erresumak ere ez zitzairen inoiz atxeki gaurko euskal lurralde guztiei. Hau Historia da, honetz imajinatu nahi den guztia, barka bekit ausartzia, istorioak.

Euskal Herria unitate politiko inoiz bilakatu ez diren zazpi herrialde direla esana daukat. Ikusiz joanen garen bezala, herrialde hauek banan-banan egin zuten bat Gaztelarekin edo Frantziarekin, XII. mendetik XVI. mendera. 1566rako Nafarroa Behereak ez bestek zirauen berjabe. Urte horretan, Nafarroa Garaiko Felipe IV.ak (Gaztelako Felipe IV.ak), kalbinismoa Nafarroa Beherean bertan, Zuberoan eta Lapurdin egiten ari zen aurrerapausuak zirela atxakia, ordurarte Baionako Elizbar-rutiari zegokizkion artzapeztegi nafar garai eta gipuzkoarrak (Bortzirriak, Doneztebe, Baztan eta Hondarribia) Espainiaratu egin zituen. Gertaera hau Bidasoaz bi aldeetako euskaldunen artean zegoen azken lotura administratiboaren deuseztapenaren baliokide da.

1598an Nafarroa Behereko Hendrike III.ak Frantziako koroa jarauntsi zuen eta bederatzi urte geroago, Vervins-eko Bakean (1598), legez zegokion Nafarroa Garaia ez konkistatzera konprometitu zen. Frantziako erregeak “Nafarroako Errege” ere izendatu zituzten 1789 arte, baina hau titulu hutsa izan zen Vervins-er geroztik. Nafar garaiak beti sujet-tzat hartu zituela esanen dut Hendrike-ren alde. Orobat, Nafarroa Garaiko Carlos IV. a ren (Gaztelako I. eta Alemaniako V. a ren) sasotik, nafar behere, zuberotar eta lapurtarrak “zaldun”tzat hartu ziren Espainiako kantzelaritzetan.

Pirinioetako Itunak (1659) berretsi zuen Herriaren zatiketa. Nafarroa Behereko Luis III.ak (Frantziako Luis XIV.ak) Nafarroa Garairako zituen eskubideei uko egin zien behin-betirako. Dena dela, batasun-sentimenduren batek iraun zuen, elkarrekiko muga-larreek eta Korrespondentzia Oneko Itunek frogatzen dutenez. Azken hauen arabera, Frantziaren eta Gaztelaren arteko gerra garaian, Lapurdiko, Gipuzkoako eta Bizkaiko ordezkariak Bidasoako Faisanen Irlan bildu eta elkarren aurka gudarik ez egitea erabaki zuten. 1789ko iraultzararte berriztatu ziren itun hauek.

Araba, Bizkaia, Gipuzkoa eta Nafarroa Garaiko aduanek Ebro ibaian iraun zuten 1841 arte. Urte hartan Pirinioetan eta Kostan ezarri ziren aduanak. Ordurarte, bada, Lapurdi, Zuberoa eta Nafarroa Behereko ekoizpenek —eta Frantziako beste erregioetakoek, noski— sarrera libreza izan zuten herrialde haietan. Gaztelako eta Aragoako ekoizpenek, ordea, zergak ordaindu egin behar izaten zituzten Euskal Herrian sartzeko.

Aitzinsolas honetan Euskal Herriaren betidaniko zatiketaz mintzatu naiz gehienbat. Hurrengo ataletan Euskal Herriaren batasun betiberaz arituko naiz. Goazen, bada, “Zazpiak bat” kontzeptuaren aurretikoak eta garapena aztertzeraz. Axular-en aipu ezagun-ezagun bat izanen dugu abiapuntu.

“ZAZPIAK BAT” KONTZEPTUAREN GARAPENA

“Ceren anhitz moldez eta differentqui minçatcen baitira euscal herrian, Naffarroa garayan, Naffarroa beherean, Çuberoan, Lapurdin, Bizcayan, Guipuzcoan, Alaba-herrian eta bertce anhitz leccutan”.¹

Piarres Axular-ek hitz hauek izkiriatu zituenean —1643. urtean— ezin intui zezakeen berak aipatutako zazpi² herrialdeak egun batean nazio³ bihurtuko zirenik. Horixe izan nahi luke, nolabait, artikuluko honek: “euscal herria” “Euskal Herri” bilakatu zeneko prozesuaren azterketatxoa, alegia, euskaraz mintzatzen zen eskualdeak aipatzeko erabilitako hitz hutsa —horregatik Axular-en minuskulak⁴— euskaldun guztion Herria izendatzeko hitz bilakatu zen prozesua.

Bilakabide hau pittinka-pittinka gertatu zen, nere ustez oraindik amaitzeko dagoelarik. Hemen “Zazpiak bat” lemaren jatorria, zabalpena, iruzkina eta kritikaren bitartez arakatuko dut bilakabide hori. Ba ote dago sistema hoberik euskal naziogintza aztertzeko euskal goiburu nazionala diren (edo, behintzat, izan behar luketen) bi hitzon analisisa baino?

Axular-en garaitik bertatik zenbait saialdi bitxi gertatu ziren Euskal Herrian. Ez dut uste “Zazpiak bat” arekin erlazio arteziko dutenik. Frantzia eta Espainia eraikitzen ari zirenean, batera, “naziogai” txikiago bat ere garatzen ari zelako ohargarri azpikontzienteak izan daitezkeelako eta ezagunegi ez direlako aipatuko ditut. Ikusiko denez, denak gerra edo iraultza garaian jazo ziren. Migel Iturbide Nafarroa Garaia-aren berjabetasunaren alde altxatu zen 1648an, Hogeitamar Urteko Gerra garaian;⁵ Araba Frantziari lotzen saiatu zen 1719an, Espainiako Jarraipen Gerra amaitutakoan;⁶ Polverd sindikoa (limusindarra, berez) Nafarroa Beherearen balizko berjabetasunaz bantatzen zen 1789an;⁷ Gipuzkoako Diputazioak Probintziaren subiranotasuna osoa paktatu zuen frantses agintariekin 1794ean, Konbentzio gerra-garaian.⁸ Ba ote dute zerikusirik azken saio honekin Nafarroa garaiko Carlos VII.ak (Gaztelako Carlos IV.ak) urte berean Konbentzioaren aurrean egin zituen diplomazi ahaleginek? Antzinako Akitaniako Erresuma birbiztu, Frantziako Luis XVII.a Luis V.a Nafarroa Behereko azken erregeren (Frantziako Luis XVI.aren) oinordekoari emateko nahi omen zuen Carlos VII.ak, dio legendak. Izan ere, Agosti Xahoren arabera, Gipuzkoak ez ezik, Arabak, Bizkaiak eta Nafarroa Garaiak ere paktatu zuten nork bere berjabetasuna frantses iraultzaileekin.⁹

1745ean, Joan Felipe Bela zaldun mauletarrak “Kantabriar Bolondresak” zeritzon eskoadroia eratu zuen. Nafarroa Behereko Luis IV.aren (Frantziako Luis XV.aren) esanetara jarri zuen bere armada. Oste hau 1.046 soldadu, denak Euskal Herrikoak, izatera heldu zen. Done Andresen gurutzea zeukan bandera urdin bat zuen ezaugarri Bela-ren armadak. Hauxe da, Arrano Beltza kenduta oker ez banago, Euskal Herriak bere historian izan duen lehen bandera. Bere eskoadroia ren amarrarian Nafarroako kateak ere paratu zituen Mauleko zaldunak. Euskal oste hau 1799an deuseztatuko zen.¹⁰

Orain arte aipatu ditudan adibide guztiak “Zazpiak bat”aren aurretiko urrunak baizik ez dira. Nik dakidanez, kontzeptu honen lehen agerpen argia Manuel Larramendi andoaindarraren *Conferencias curiosas, políticas, legales y morales sobre los Fueros de la MN y ML Provincia de Guipúzcoa* tratatuan —

1756/1758 bitartean izkiriaturua¹¹— kokatu behar da. Zer eta Pirinioko Herrialde Batuen Errepublika —euskal estatu berjabe bat—, zazpi lurraldeez osatua, imajinatu zuen egileak lan honetan. Herbehereetako Probintzia Batuak, 1579an aldarrikatuak (eta Piriniokoak bezala, zazpi zirenak) izan zituen eredu Larramendik. Nere iritziz baina, Errepublika larramendiar horrek badu zerikusi handiagorik gizarte erakuntzarako utopien zerrenda luzearekin (Platon-en *Errepublika* aipatzen da tratatu honetan) Euskal Herriaren berjabetasuna aldarrikatzeko egiazko asmoarekin baino. Borbondarren erdirakoitasunarekin¹² jarri behar da erlazioan, nik uste, On Manuelen irudimenaren pizkundera.¹³

Mende erdi bat geroago azaldu zen Euskal Herrirako hurrengo estatu-proiektua. Susmatzen dudanez, proiektu hau ez zen Larramendi-ren pentsuak bezain funtsgabea (baina, ezta haiek bezain idealista eta kaltegabea ere). 1808an, frantses armada Espainian sartu zen urtean Josepe Garate Uztaritzeko legegizon eta Iraultza garaiko Justizia eta Barne-ministrari ohiak “Fenizia Berria” izeneko estatua eratzea proposatu zion Napoleon I. enperadoreari. Estatu hau zazpi euskal herrialdeez osaturik zegokeen, “tapoi”(?) gisa, Frantzia eta Espainia artean funtzionatuko zukeelarik. Agi denean,¹⁴ Napoleon-ek ez zekusan gaizki Garate-ren asmoa, baina gerrako gertakizunek atzera egitera behartu zuten. Hala eta guztiz, Napoleon I.ak, 1810eko otsailaren 8an, Bizkaia, Araba, Gipuzkoa, Nafarroa Garaia eta Ebrorainoko Aragoa-Kataluniak anexionatu egin zituen bere Enperadoregora.¹⁵ Lapurtarren proiektua eta korsiarren dekretua erlazonaturik egon litezkeela uste dut. Izan ere, “Fenizia Berria” izen zaharkizale horrek satelite kutsua du, Bonapartetarren menpe zeuden Illyriar Probintzien eta Etruriako Erresumaren izenen antzera. Zer nahi ote zuen Garate-k, Euskal Herria independizatu ala Frantzia handitu?

“Zazpi Euskal-Herrietako Uskalduner” eskainitako lehen liburua 1836an agertu zen: Anton Abadia-Urruxtoi eta Agosti Xaho zuberotarren *Études grammaticales sur la langue euskarienne*,¹⁶ hain zuzen. Xaho-k, gnostiko guztiek bezala, izugarritzko obsesioa zuen “zazpi” zenbakiarekin:¹⁷ zazpi dira bere *Azti begia* (1834) liburuxkaren kapituluak,¹⁸ zazpi dira Infernuko

ateak;¹⁹ zazpi, Uholdeak iraun zituen mendeak²⁰; zazpi, Here n-
sugearen buruak;²¹ zazpi, Iao aztien jainkoaren aingeruak;²²
zazpi, oraingo munduaren suntsipena iragarriko duten bron-
tzezko tronpetak;²³ zazpi, erromatarkuntza baino lehen Iberiar
Penintsulan edasten ziren hizkuntzak;²⁴ zazpi, antzinako Euskal
Herriko senideak...²⁵ Nori eskain ote ziezaiokeen Xaho-k bere
gramatikazko saioa “Zazpi Uskal-Herrietako Uskalduner” ez
bazen?

Xahok berak bere *De l'agonie du part révolutionnaire en
France* (1838) delakoan, Luis Carlos Felipe, Nemours-eko du-
keak, eta Luis Felipe, Frantziako erregearen bigarren semeak,
antzinako Nafarroa Erresuma berreraiki eta euskal estatu
subirano bat eratu nahi zuten zurrumurruen berri ematen
digu.²⁶ Akitaniako Erresuma zaharberritua eta Fenizia Berria
dakarzkite gogora Nemours-en asmoak. Beronek Katalina
Foix-ekoa Nafarroa berjabeko azken erreginari ahaidetasu-
na alegatzen zuen, antza, Iruñean erreintzeko. Hau bezalako
esamesak oso arruntak izan ziren lehen karlistadan (1833-1839).
Bai Carlos VIII.aren (Gaztelako Carlos V.aren) aldekoei
(Zumalakarregi, Maroto —Murciakoa!—, Joakin Elio jeneral
nafar garaia, Felipe Urrea teniente koronela...), bai Isabel I.aren
(Gaztelako Isabel II.aren) aldekoei (León Iriarte koronela, Paulo
Barrikal komandantea, Muñagorri elaberriko konspiratzailea...) euskal
separatismo salaketak egin izan zitzaizkien.²⁷

Agosti Xaho-k Euskal Herriko beste bandera bat deskribatu
eregiten du *De l'agonie*-n: “...si le drapeau tricolore, livrée de
la maison d'Orléans franchit la Rhune, arborez le drapeau
rouge et noir: ce sont les couleurs du Cantabre et du Navar-
rais”.²⁸ Esan beharra dago, Xaho-ren irudiko “kantabriarrak”
lapurtar, gipuzkoar, arabar eta bizkaitarrak zirela eta “nafar-
rak”, nafar garai, nafar behere eta zuberotarrak.²⁹ Atharraz-
tarraren bandera gorri-beltza Euskal Herri osokoa zatekeen,
beraz.

Denboran jauzi bat egin eta iragan mendeko bostgarren eta
seigarren hamarkadetan kokatuko gara. Garai honetakoak
dira Euskal Herriko himno nazionala eta lehenengo mapa.
Jose Mari Iparragirre-k, 1853an, Madrilén, kantatu zuen lehen-

bizikoz bere *Gernikako arbola*, azkar-azkar Herriko lau puntetara eta euskaldunik dagoen edozein lekutara hedatua. Hamar urte geroago, 1863an, burutu zuen Louis Lucien Bonaparte-k, Napoleon I.aren loba eta bere sasoiaren euskal dialektologian zegoen aditurik handienak bere *Carte des Sept Provinces Basques*.

XIX. mendeko seigarren hamarkadan oraindik, 1867an, aurkeztu zuen Erramun Ortiz Zaratekoa arabarrak bere “euskal federakundea”ri buruzko proiektua. Euskal herrialde guztiek osatuko zuketena federakunde bitxi hau.³⁰

Araba, Gipuzkoa eta Bizkaiko erakunde berezien azken hondakinen abolizioak (1876) Bortuz bi aldeetako euskaldunen lagunkidetasuna sortera ziuratu zuen. Hurrengo urtean, Nafarroa (Garai)ko Euskarazko Elkargoa sortu zen Iruñean, Arturo Campion aitzindari.³¹ Elkargo honek eramanen zuen “Zazpiak bat” goiburua merezi zuen mailara. Campion-en beraren esanetan:

“Ella, modernamente, fue la primera que proclamó el dogma de la fraternidad euskariana, substituyendo el raquítrico *Irurac Bat*, no con el incompleto *Laurac Bat*, sino con el lema definitivo de *Zazpiak Bat*”.³²

Errefugiatuen elkartrukeak, Iparretik Hegora gerra iraultzaileen garaian (1792-1815) eta Hegotik Iparrera karlistadetan (1833-1876), eta Anton Abadia-k 1853az geroztik antolatutako “Euskal Jai”ek zerikusi handia izan zuten bilakabide honetan, zalantzarik gabe.³³ XIX. mendeko zortzigarren hamarkadan arinagotu egin zen euskal naziozaren erritmoa. 1881ean, Peru Soraluze Zubizarreta, Zumarragako historialari ospetsuaren semeak, beste bandera bat asmatu zuen Euskal Herrirako: zuri eta gorria, angelu bakoitzean urrezko izar bat zuelarik. Parisen, Victor Hugo-ri egin omenaldi batean, aurkeztu zen bandera hau lehenengo eta —nik dakidanez— azkenengo aldiz.³⁴

Urte pare bat geroago, 1883an, Nafarroa Garaiko Partidu Errepublikar Demokratiko Federalak Euskal Herriko lehenengo autonomi estatutugaia aurkeztu zuen Tuteran. Nafarroa Garaia, Nafarroa Beherea, Araba, Bizkaia, Gipuzkoa eta Errioxak

osatuko zuketan autonomi elkarte hau.³⁵ Sasoi hartako mazoi nafar garaiek antzeko asmoa zuten. Tafallako “Zuzentasuna” logiek Espainol Estatuaren deserdirapenerako proiekturik bazuten, 1892an edo. Autonomi erregioetako bat “Euskal Herria” izanen zatekeen, lau euskal herrialdeez eta Errioxaz osaturik zegokeena.³⁶ Euskal autonomia eske zebiltzanak, behinik behin Nafarroa Garaian, karlistak ez ezik, aurrerakoiak ere zirela erazagutzen digute Tuterako eta Tafallako proiektuek.

Gauzak honela, 1893an, Azpeitiako euskal jaietan, entzunen zen lehen aldikoz Adema-Zaldubi-ren “Zazpi Eskual Herriak bat egin dezagun” bertsoa,³⁷ Urko kantariari esker denok ezaguna. Orduandantik “Zazpiak bat” goiburua munduko euskaldun guztiengana zabalduko zen. Herrialde historikoen ezaugarriak zeuzkaten lehenengo armarriak Donibane Lohitzuneko “Euskal Tradizioaren Jaialdi”etan agertu ziren, 1894 eta 1897 urteetan.³⁸ Hortik hartuko zuen Abandoko politikari gazte batek, nork eta Sabino Arana Goiri-k. Beronek, 1897ko abuztuaren 19an, *Euskalzale* aldizkarian hau izkiriatu zuen:

“Lengo egunean *Donibaneko iaialdiak* deritson irakurkizuna eginda gero, Donibanetik bertatik onetarako bialdu euskuen liburuan irakurri genduan gure gaurko irakurburu hau: *Zazpiak bat (...)*”.³⁹

“Zazpiak bat” kontzeptuaren garapen historikoa laburki ikusi eta gero, bi hitz hauek neure baitan sorterazten dituzten galderak, erantzunak, zalantzak eta kontraesanak azalduko ditut. Izan bedi denon Sorterriaren onerako.

ZERGATIK “ZAZPIAK BAT”?

Euskal herrialdeak zazpi (Nafarroa Garaia, Nafarroa Beherea, Zuberoa, Lapurdi, Bizkaia, Gipuzkoa eta Araba) baizik ez direlako. Honela diote Axular-ek, Larramendi-k, Garate-k, Xaho-k, Abadia-Urrustoiko-k, Ortiz Zaratekoa-k, Campion-ek eta Arana Goiri-k eta honela —nere aburuz hau are garrantzitsuago delarik— bertsolariak (Adema-Zaldubi-z geroztik) eta ahozko tradizioak.

Eta Samano (Santander-eko probintzia espainiarrean?) gaur ez da Euskal Herria, ezta inoiz izan ere, seguruenik. Euskal antza duten herri-izen batzuk ez dira aski eskualde hau geureganatzeko, zeren eta Voltairek esan bezala, etimologia zientzia bat bait da, zeinetan bokaleek ez duten inolako garrantzirik eta kontsonanteek oso-oso guti. Etimologiaren jokoari ekinez gero, Granadako probintziako Atarfe herrixka (latinez, “Iliberri”) eta Troia bera (antzinatean, “Ilion” edo “Hirion”) berreska genitzake (Antartidan eta Ilargian bertan ere badateke berreskatzekorik, ongi bilatzen bada). Samano eskatzeak badu, gainera, garai honetan denok gainditua izan behar genukeen *vasco-cantabrisimo /basque cantabrisme* kutsurik.

Bureba eta Errioxa? Eskualdeok, bi mendetan zehar, tarteka Iruñeko Erresumakoak izan ziren eta tarteka Gaztelakokoak. Dena dela, 1179tik, Hendrike Plantiagenet, Ingelaterrako erregea, eta Akitaniako eta Gaskoiniako dukearen ariela zela eta, gaztelauak izan dira. Nafarroako erregeak, Antso Jakitunak, ariel horren emaitza errespetatzea zin egin zuen eta errespetatu egin dugu nafarrok hogeitabost belaunalditan zehar. Hala segi beza denak.

Eta Jakerria? Eskualde honen jatorria euskalduna da. 809. urtearen inguruan Aragoako Konterri bihurtu zen eta Antso Abarka-ren garaitik (970etik), Iruñeko Erresumako parte. Baina Antso Handia hiltzean (1035ean) Aragoa Nafarroatik aldendu egin zen. Orduz geroztik, Aragoa erdal eskualdeak (40.000 km²) “bir konkistaturik” (?) joan zen eta euskalduntasuna erabat galduz. Gaur Aragoa —Jakerria barne— ez da euskalduna, ez hizkuntzaz, ez sentimenduz. Hala dira gauzak.

Eta zergatik ez Gaskoinia? Herrialde honen izenak berak (latinezko *Vasconiatik* adierazten digu bere jatorri euskalduna. Gaskoiniako Dukerriak Zuberoako eta Lapurdiko Bizkonterriak zeuzkan, besteak beste. Baina Ehun Urteetako Gerratik (1337-1453) herrialde hori Frantziako Koroan sartu zen (ordurarte Gaskoinia, Lapurdi eta Zuberoa bezala, Ingeles Koroari zegokion eta). Orduz geroztik, Gaskoiniak harreman sendoagoak (hizkuntz harremanak barne) izan ditu Okzitaniarekin Euskal

Herriarekin baino. Lapurdik eta Zuberoak, aldiz, euskaldun-tasunari atxeki diote 1453tik.

Biamoren kasua konplexuagoa da. 1620an, Nafarroa Behere-arekin batera, Frantses Koroari baterazitako herrialde honetako Iluralde eskualdean hamalau herrixka⁴⁰ oraindik ere euskaldunak dira hizkuntzaz. Gaurko biarnotarrek —baita iluraldetarrik gehienek ere, eskiularrek ezik— ez dute euskal sentimendurik, anitzek beren burua okzitaniartzat dutelarik. Neronek dena dagoen bezala utziko nuke eta Iluraldeko euskaldunen eskubide linguistikoak defendatzeko batzorde bat edo eratuko, gure historia eta kultura erkideei eutsiz, baina inperialismo zirikagarrian erori gabe.

Euskal nazioa, munduko nazio guztiak bezala, bilakabide historikoaren ondorioa da. Hau onartu egin behar dugu. Bilakabide historikoak euskal herrialdeak zazpi izatea nahi izan du eta kitto. Historia anitz ere azarearen edota erregeen triki-mailuen emaitza dela argi dago. Baina historia ez onartzea, gure kontra ere bihurl daiteke. Inoiz euskaldunak izan ziren aldeak berreskatzen hasten bagara, adibidez, eskubide bera alegatzen dukete erdaldunek Euskal Herriko alde erdaldunduak berreskatzeko. Nafarroako Erresumaren pean inoiz alde erdaldunduak berreskatzeko. Nafarroako Erresumaren pean inoiz egon ziren herrialdeak berreskatzen hasten bagara, eskubide bera alegatzen dukete erromatar, arabiar, ingeles, okzitaniar, frantses eta gaztelauek beren pean inoiz izan zituzten (edota oraindik dituzten) euskal herrialdeak berenganatzeko. Alegia: “Zazpiak bat”etik kanpo dagokeen beste herrialderik gureganatu nahi izatea —Krutwig-en *Vasconia*⁴¹ dut gogoan— argudiorik onena da Euskal Herriaren askatasunaren eta batasunaren kontra.

ZERGATIK EZ “SEIAK BAT” (NAFARROA, GIPUZKOA, ARABA,

BIZKAIA, LAPURDI ETA ZUBEROA)?

Nafarroa Beherea eta Nafarroa Garaia bi herrialde direlako. Gaur “Nafarroa Behere”tzat ezagutzen dugunak erdal izen anitz izan du bere historian zehar: *Tierras d’aillent puertos*, *Navarre deça-ports*, *Navarra francica*, *Tierra de vascos*, *Aquent puertos*, *Castellania de Sant Johan*, *Basse Navarre*, *Navarre besterik gabe...*⁴² Uste ohi denaren kontra, baina, Nafarroa Beherea ez zen inoiz izan Nafarroako Erresumako *sexta merindad* edo “seigarren merinaldea” (merinaldeak nafar probintziak ziren gutxi gorabehera). Irakur ditzagun Eugenio Goihenetxe zenaren lerro hauek, aipatu arazoaz konbentzitu gaituztenak:

“La denominación de *sexta merindad* empleada recientemente para designar la parte de Navarra situada al norte del Pirineo, es poco adecuada: se empezó a usar cuando Baxenabarre fue arrancada por la violencia a la comunidad navarra; además, cuando hizo parte del viejo reino, nunca fue propiamente una merindad; más bien, esta denominación está inspirada por la nostalgia del reino de *las seis merindades*”.⁴³

Goihenetxe-k *sexta merindad* adierazpenari buruz dioena Nafarroa Behereari eman ohi zaion beste izen bati buruz ere esan daiteke: *merindad de Ultrapuertos* izenari buruz, hain zuzen. Bere hitzez errepikatuko dut: “la parte de Navarra situada al norte del Pirineo... nunca fue propiamente una merindad”.

Ikusi bezala, Nafarroa Beherea ez zen nafar probintzia arrunta. Egia esan, “Nafarroa Beherea ez zen probintzia bat zazpi “país” edo haranen federakuntza baizik”. Arberoa, Orzaize, Garazi, Baigorri, Irisarri, Iholdi Armendaritze, Amikuze eta Ostibarre dira haranok. Hauez gain, Garruze, Donapaleu, Larzabale, Donibane Garazi eta Bastida hiriak; Lukuze, Landibarre, Behorlegi eta Sorhapürü baronerriak eta Agramontarrendasunen parte bat ere dagozkio Nafarroa Behereari.⁴⁴ Iruñeko Erresumak arian-arian bereganatu zituen lurralde hauek: Nafarroa Behereko hegoaldea 1020 urtearen inguruan zegoeneko Iruñearen kontrolpean bazegoen ere, 1228 arte ez

zituen Antso Azkarrak Amikuzeren eta Ostibarrerren gaineko eskubideak lortu.⁴⁵

Esan bezala, 1228an batu zitzaion osorik gaurko Nafarroa Beherea Nafarroako Erresumari. 1530ean Carlos IV.ak (Gaztelako I.ak) uko egin zion Nafarroa Behereari, Nafarroa Garaitik bereiziz.⁴⁶ Hirurehun urtez (1228-1530) soilik, beraz, egon ziren elkarturik bi Nafarroak, 1530etik hona iragan diren urteak baino anitzez gutxiago. Hirurehun urte horietan, gainera, Nafarroa Behereko haranek, “bajo la autoridad de los Reyes de Navarra, guardaron su personalidad y su vida propia”.⁴⁷ Bere nortasunari, bere federaltasunari atxeki zion Nafarroa Behereak denboraldi horretan, bada.

Bere historiagatik (hirurehun urtez baizik ez gaurko Nafarroa Garaiarekin batua), bere tamainagatik (Lapurdi eta Zuberoa bezain handia), bere berezitasun geografiko (arroil meharrek banandutako haran txikiak) eta instituzionalengatik (sei “Estatu”ren federakundea) eta bere euskalkiagatik (nafarrera garaiari buruz diferente samarra), Nafarroa Behereak euskal herrialdeetako bat izateko eskubide guztia merezia dauka, nik uste.

Orain arte herrialde honen erdal izenak aipatu ditut. Eta euskaraz, zer izen eman behar diogu? Nik oso jatortzat dut mintzatzean erabili ohi duguna, “Baxenabarre” alegia, (ez, ordea, “Benabarra”, “Nabarpe”, “behenafarroa”, “Baxenafarroa”... bezalako imentzioak),⁴⁸ baina tronpagarri gerta daitekeela uste dut, “baxenabartarrak” ez direla nafarrak dirudi eta. Honegatik, honako hau proposatzen dut: hemendik aurrera, “Baxenabarre” eta “Nafarroa” (Iruñea, Lizarra, Zangoza, Erriberri eta Tuterako merinaldeak izendatzeko) esan beharrean, “Nafarroa Beherea” eta “Nafarroa Garaia” esatea. Honela zioten, XVII. mendean jadanik, Axular-ek eta Oihenarte-k, besteak beste.⁴⁹ Proposatzen dudanak badauka, eduki, tradiziorik.

(Zenbait izkiriatzailerengan “Baxenabarre” baztertu eta “Nafarroa Beherea” esatea —honaino ongi— ugaldua da, baina... “Nafarroa”rengandik bereiziz! Honakoa metonimia tipil-tipila da: parte bat —Nafarroa Garaia— denaren izenaz —“Nafarroa”— aipatu egiten da.⁵⁰ Alegia: Bortuez handiko Nafarroa —Iruñean

izkiriatsen ari naiz eta “beherea” omen da, baina ez benetako Nafarroa: benetako Nafarroa bakarra alde honetakoa izango litzateke. Hemen, ordea, hau esaten da: biak benetako Nafarroak dira eta bata “Beherea” baldin bada bestea “Garaia” dela eta kitto. Argudioa irauliz gero, hobeki konprenitzerik dagoke, beharbada. Imajina dezagun euskal liburuetan honelako peilokeria bat agertzea: “Nafarroako hiriburua Donibane Garazi da; Nafarroa Garaikoa, Iruñea”. Onartezina, ezta? Hau dela eta, hemen emandako soluzio salomonikoa dateke onena, alde batekoak bestekook bezain nafarrak garelakoan).

Honako proposamenak badu, bestalde, beste abantaila bat: “Nafarroa Garaia” eta “Nafarroa Beherea” esatea (edo erdaraz: *Alta Navarra/Haute Navarre eta Baja Navarra/Basse Navarre*) esatea Euskal Herriaren zatiketa behin eta berriro salatzeko maina linguistikoa izan daiteke.

Baliteke bi Nafarroak egun batean elkartu eta herrialde bakarra izatea. Gaur egun, ordea, oso zerikusi guti dugu elkarren artean bi aldeetako nafar euskaldunok, euskaraz aparte, eta areago nafar erdaldunek, alde honetan ehuneko larogitamar eta bestean ehuneko hogeitamar direnek. Hemendik aurrera, bada, “Nafarroa” (honela, adjektiborik gabe) 1530 arteko Erresumarentzat gordetzea izanen litzateke, nere aburuz, komenigarriena, 1530az geroztiko erresumentzat “Garaia” eta “Beherea” izenondoak erantsiz.

ZERGATIK EZ “BOSTAK BAT” (ARABA, BIZKAIA, GIPUZKOA, NAFARROA GARAIA ETA “IPARRALDEA”)?

Bidasoa eta Atturri artean kokatzen diren hiru herrialdeetako bakoitzak (Zuberoak, Nafarroa Behereak eta Lapurdik) izugarrizko nortasuna dutelako. Euskaltzaleok ezin ditzakegu hiru probintzia hauek zaku berean sar, hirurak oso diferentiek direlako, hizkuntzaz eta historiaz (geografia eta beren bizilagunen izaera ez aipatzearen). Lapurdiko euskara, esaterako, antza handiago du gipuzkerarekin zubererarekin baino.

Lapurdi eta Zuberoa 1154ean sartu ziren Ingeles Koroapean Akitaniako eta Gaskoiniako (ezkontzazko) dukea zen Hendrike Plantagenet Londoneko tronura igo eta Ingelaterrako Hendrike II. bihurtu zenean. (Jakina denez, Lapurdiko eta Zuberoako bizkonterriak Gaskoiniako dukearen “feudo”ak ziren). Dena dela, 1193 arte ez zuen Ingelaterrako erregeak Lapurdiko bizkontegoa bereganatu, ezta 1307 arte Zuberoakoa ere.⁵¹ 1451z geroztik, Makean sinatutako itun baten arabera, Ehun Urteetako Gerra amaitzear zegoelarik, bi Bizkonterriok Frantziako erregearen ondare bilakatu ziren.⁵²

Nafarroa Behereko historia besterik da. Bere dinastia gordetzen zuen XVI. mendean zehar. 1589an, Hendrike III.a errege nafar behereak Pariseko tronuan jabetu zen, Frantziako Hendrike IV. bihurtuz. Haatik, ordutik 1620ra, “Batasunari buruzko Ediktu”ra, erregea baizik ez zuten baltzuan izan Nafarroa Behereak eta Frantziak.

Aise ikus daiteke, beraz, Lapurdi, Zuberoa eta Nafarroa Behereak denbora luzez ez zutela erakunde edo administralgo erkiderik izan, erregea salbu. Hiru herrialdeok beren instituzioak zaindu zituzten 1789 arte —Frantses Iraultza arte—, 1790ean, Biarnorekin batera, *Basses Pyrénées* zeritzon departamentuko parte bihurtuko zirelarik.

“Iparraldea” kontzeptua —Lapurdi, Zuberoa eta Nafarroa Beherea estaltzen dituen esanahian— oso berria da, 1790etik honakoa, hain zuzen (eta “Iparralde” hitza, adiera honetan erabilia, are berriago) eta oker samarra, gainera: mapa zuzenki hartuz gero Gipuzkoa eta Bizkaia (eta Nafarroa Garaiko eta Arabako eskualde zenbait) Lapurdi, Nafarroa Beherea eta Zuberoa bezain iparraldean daudela konturatuko bait gara. “Iparralde” abstrakzio hori, azken batean, Bidasoaz beste aldean gertatzen denari buruzko ezagutzaz datorkigu oso-osotik (mesprezu hutsa ez esateagatik).

Egiazko euskaltzale eta hertzaleentzat Euskal Herria bakarra da, zazpi probintzia —ez bi “alde”— dauzkana. Hau dela eta, “Iparraldea” ahalik eta gutxienetan aipatzea proposatzen dut.

ZERGATIK EZ “LAURAK BAT” (ARABA, BIZKAIA, GIPUZKOA ETA NAFARROA GARAIA)?

Goiburu hau —1846aren inguruan sortua⁵³— Larramendi, Garate, Xaho eta Abadia-Urruxtoikoaren planteamenduetatik atzerako urratsa izan zelako. Zuberoa, Nafarroa Beherea eta Lapurdi gabe ez dago euskal naziorik.⁵⁴

ZERGATIK EZ “HIRURAK BAT” (ARABA, BIZKAIA ETA GIPUZKOA)?

Real Sociedad Bascongada de Amigos del País-ek —1764ean sortuak— hedatu zuen lema hau urrats erraldoia izan zen euskal nazio gintzan, nere iritziz.

Garai hartan, arabarrek arabartzat zuten beren burua eta ez hainbeste euskalduntzat eta berdintsu bizkaitarrek eta gipuzkoarrek (Larramendi bezalako profetek salbu), hiru probintzia hauetako bakoitzak bere nortasuna zuelako, euskalki eta historia berezia eta guzti: Gipuzkoa 1200ean sartu zen Gaztelako Koroan, Araba 1332an eta Bizkaia 1379an.⁵⁵ Bakoitza bere urtean; ia berrehun urteko epean, beraz. Ulegarria da, nere ustez, XVIII. mendean hiru herrialdeon arteko berezitasunak oraindik oso nabariak izatea. “Irurac bat” goiburuak nolabaiteko “probintziakeria” horren gaindipena ekoiztu zuen⁵⁶ baina beste gaitz bat sortera zten erabakiorki lagundu: *Vascongadas* kontzeptua (euskal herrialdeetako hiruri baizik aplikatzen ez zaien adieran), ahalik eta lasterren baztertu behar duguna.

Nere ustez, *vascongado* hitza oso jatorra da. Hasiera batean, “euskalduna” baino ez zuen esan nahi,⁵⁷ *romanizado* edo *latinado* (*erdalduna*-ren kontrakoa). Honegatik, Nafarroa Garaiko hiri eta herri anitzetako bizilagunak (Lizarrakoak 1607an eta Iruñekoak 1626an, bi kasu baizik ez aipatzeagatik),⁵⁸ *vascongado* bezala agertzen dira orduko agirietan.

Vasco adjektiboa frantsesezko *Basque*-tik (gaskoinerazko *Bàscou*-tik, Mitxelenak aditzera eman duenez)⁵⁹ dator, alegia:

frantseskada hutsa da, behin betiko XIX. menderarte *vascongado* berba herritarra ordeztuko ez zuena.⁶⁰ Erdi Aro eta Aro Modernoan, nafar garairik gehienak *vascongadoak* izan ziren; arabar, bizkaitar eta gipuzkoar anitz, aldiz, *romanzado* edo *latinado*-ak. Gogora bedi, esate baterako, *Arbol verdadero de la Casa de Ayala* izeneko kronika renarabera, Aiarako haraneko populatzaileak “dellos eran vascongados (euskaldunak) e dellos latinados (erdaldunak)”.⁶¹

Ea zergatik esan ote den beti *Navarra y las Provincias Vascongadas/Navarre et les Provinces Basques*?⁶² Nafarra Garaia, 1841 arte,⁶³ ez zelako *provincia/province* bat, *Reino/Royaume* bat baizik.⁶⁴

Dena dela, Erregimen Zaharraren amaieraz geroztik, *vascongado* hitzaren esanahia aldatuz joan zen apurka-apurka, “euskalduna” izatetik “Gipuzkoa, Araba eta Bizkaiko *provincias/provinces*-etako bizilaguna (euskaldun nahiz erdaldun)” izatera pasatuz. Nere aburuz, bi faktorek batipat izan zuten eragina “testuinguruagatiko aldaketa semantiko”⁶⁵ honetan:

1. “Araba”, “Bizkaia” eta “Gipuzkoa” bil zitzakeen berba baten beharrak, hiru herrialdeon harremanak areagotzen ari ziren unean (*Real Sociedad Bascongada de Amigos del País* zeritzonaren ezarkundea lekuko).⁶⁶

2. Nafarroa Garaia erdalduntze azkarrak (XVIII. mendetik bertatik), zegoeneko unitate bakartzat hartzen hasiak ziren beste lurraldeekiko diferentziak handituko zituenak.

(Hurrengo urratsa bilakabide luze honetan, Nafarroa Garaia *vascongado*tasuna ukatzea —kuriroski honetan bat datoz *navarristak* eta anitz herritar— izan zen; hurrengo, herrialde honen euskalduntasuna ukatzea).

Hau esanda, *Vascongadas* adierazpena pikutara zergatik bidali behar dugun, saiaturiko naiz azaltzen. Lau arrazoi nagusirengatik, nere ustez:

1. Nafarroa Garaia, berez, Araba, Bizkaia edo Gipuzkoa bezain *vascongado*-a delako. Erregimen Zaharra bitartean, Araba, Bizkaia eta Gipuzkoa “probintziak” izan ziren; Nafarroa Garaia, ordea, “erresuma” bat: “erresumatasun” honetan —

ez *vasgongado*-tasunean— zetzan (hasiera batean, behintzat) beste herrialdeekiko desberdintasuna. *Vascongadas y Navarra* bezalako hizkuneak erredundagarriak dira, beraz.

2. Badelako sasoia euskal naziogintzak bereizkeriok bazter ditzan: hondakin feudal hauek (“Nafarroako Erresuma”, “Bizkaiko Jaurerria”, etab.) dirauten bitartean ez da euskal naziorik izango, “nazio” kontzeptua bera —adiera modernoan, ez Larramendik, esaterako, zerabilen eran— feudalismo-mota ororen kontrakoa bait da.

3. *Vascongadas* (“Baskongadak” izkiriaturik ere) erdal hitza delako eta —XVIII. mende bukaeratik usatzen den moduan— erdal ideia bat azaltzen duelako, horretan ez bait dugu Nafarroa Garaia sartzen (eta are gutxiago Nafarroa Beherea, Lapurdi eta Zuberoa).

4. *Vascongadas* esaten edo izkiriitzen dugun bakoitzean (“Araba, Bizkaia eta Gipuzkoa” esan edo izkiriatu beharrean, luzeago eta astunago izan arren), “bloke” bat ari garelako egiten hiru probintzior eta gainerako lauretatik urruntzen. *Vascongadas* esatean badirudi Gipuzkoak harreman sendoagoak izan behar dituela Arabarekin, Nafarroa Garaia edo Lapurdirekin baino. Honela ez dago Euskal Herria eraikitzeke modurik, honela hiru euskal herrialde (“Baskongadak” bateko, “Nafarroa” besteko eta “Iparraldea” besteko) ari gara eraikitzen. Hau ez da *nazio bat* egitea, *hiru naziok*⁶⁷ baizik, ez “Zazpiak bat”, “Zazpiak-hiru” baizik. Are gogorrago esango dut: *Vascongadas* kontzeptuak dirauen bitartean, “Euskal Herriaren birbaterapena” *expansionismo vascongado/expansionnisme* “*vascongado*”aren ordezkoko eufemismo hutsa izanen da, *navarristen* eta beste erdaltzaleen eskuetan, euskal batasunaren kontrako armarik baliotsuena.

Nafarroa Garaia ez zaio inoiz *Vascongadas* mamuari batuko —ezta mamua Nafarroa Garaiari ere, noski—. Nafarroa Garaia, Gipuzkoa, Bizkaia eta Arabaren arteko batasuna inoiz lortuko dugu, herrialde-mailan lortuko dugu: Nafarroa Garaia Gipuzkoarekin, Bizkaiarekin eta Arabarekin (ez *Vascongadas*-ekin); Gipuzkoa Nafarroa Garaiarekin, Bizkaiarekin eta Arabarekin; Araba, Nafarroa Garaiarekin, Gipuzkoarekin eta

Bizkaiarekin. Hau da: lau herrialdeok maila berean eta “nazioki”rik gabe.

Beste gauza bat, kontutan hartzeko modukoa: 1980 arte —bigarren Errepublika espainiarraren pean burutu estatu-tualdi labur-laburra izan ezik—⁶⁸ ez da izan inoiz herrialde bat baino gehiago ordezkatu duen gobernurik. Konprenigarria da — nere aburuan— nafar garai anitzek “Euskal (Herriko) Gobernua” deritzona arrotz ikustea, guztiz gain, Nafarroa Garaiak “euskal” gobernu baten izendapenean sekula ere parterik izan ez duelarik. (Zazpi probintzietatik hiruk baino aukeratzen ez duten erakunde bati “Euskal Gobernua” deitzea gehiegi iruditzen zaidanez gero, hemendik aurrera “Gasteizko Gobernua” esanen diot). Nafar garai horietako dexentek, beharbada, ez luke (hain) gaizki ikusiko Nafarroa Garaia, Bizkaia, Araba eta Gipuzkoaren batasuna gobernu autonomo-mailan (hau da: “Gasteizko Gobernu” eta “Iruñeko Gobernu” mailan) planteatu beharrean, Diputazio edo probintzi mailan planteatuko balitz. Batasun horretaranzko lehen pausoak oraintxe bertan eman daitezke ekonomi, kirol, eliz, kultur eta euskal arazoetan, politika-arazoak beste momentu egokiago baterako utziz. Oroit daitekeenez geroztik egon gara politikoki banandurik euskaldunok. Zer dela eta azken hirurogei urteotako lehia? Izan ere, Euskal Herrian *unitate* politikoa hain presaka lortu nahi izatea haren *batasuna* bera ari da arriskutan jartzen. 1936ko estatuturarte lau Diputazioen elkar lana eskergea izan zen.⁶⁹ Zertan gelditu ote da geroztik? (Eta orain beste hiru galdera erretoriko: Zergatik jo ote zuen aurrera estatutugaiak 1932an Nafarroa Garaia atzeratu zenean? Zergatik jo ote zuen aurrera estatutugaiak 1978an Nafarroa Garaia bazterrean utziz? Nondik nora bi “euskal” (!) estatutu Nafarroa Garaia gabe?).

Nafarroa Garaian *antivasquismo/antibasquisme*-rik bada-goela begibistan dago (ez dut “antieuskaltzaletasuna” esan, herrialde honetan euskararen kontrako jarrera esku bakar baten behatzez konta daitezkeen faxista zenbaiti mugatua dagoelako), baina Tuterako seme naizen honek ez dut sekula somatu ez “antiarabarrismo”rik, ez “antibizkaitarrismo”rik, ez “antigiputzismo”rik. Hauxe izan daiteke (behin-behineko) gakoa: Diputazioak zuzpertz eta Gobernuak eta, bidenabar, *navar* -

risten ar gudio kuttuna (“*la injerencia del Gobierno Vasco en cuestiones internas de la Comunidad Foral/l’ingérence du Gouvernement Basque dans les affaires internes de la Communauté Forale*”) indargetzea.

Madriren kontra Gasteizko Gobernua indartu —Diputazioen kaltetan— egin behar delako usteak Nafarroa Garaia-erikiko batasunaren esperantza guztiaren heriotza ekarriko du. Arabar, bizkaitar eta gipuzkoarrek azken hitza.

ZERGATIZ EZ “BIAK BAT” (HEGOALDEA ETA IPARRALDEA)?

Ez dagoelako ez “Hegoalde”rik ez “Iparralde”rik, Euskal Herri bakarra baizik. Naturak euskaldun egin gaitu: gizonak eta estatuek egin gaituzte “hegotar” eta “ipartar”. Honegatik, “Iparralde” eta “Hegoalde” esan beharrean, ahalik eta gehienetan probintzien izenak ahozka ditzagula proposatzen dut. (Bada garaia, gainera, beren burua abertzale amorratutzat duten “hegotar” anitzek ere Lapurdi, Nafarroa Beherea eta Zuberoaren izena eta —behinik-behin— kokapena behingoz ikas ditzaten).

Hauek guztiak bitxikeriak baizik ez direla uste duke anitzek. Beharbada. Nere aburuz, ordea, hizkera zaindu, begiratu egin behar da. “Iparralde eta Hegoalde” esaten badugu erdal moldez ari gara pentsatzen. “Araba, Bizkaia, Gipuzkoa, Lapurdi, Nafarroa Beherea, Nafarroa Garaia eta Zuberoa” esaten badugu, euskal moldez ari gara pentsatzen. *Izenetik izanera* omen. Hizkera funtsezkoa da, euskal naziogintzan batipat. Azken batean, zer gara euskaldunok “hizkuntz nazio” bat baizik?

Arma ahaltzua da hitza: erabil dezagun.

ZERGATIK EZ “BAT BAT” (EUSKAL HERRI HOMOGENOA)?

Haatik. Euskal herrialdeak zazpi dira, bakoitzak bere historia eta bere euskalkia dituelarik. Herrialderik gabeko Euskal Herria ez litzateke gure Herria.

Zera ere begibistakoa da: “Euskal Herria inoiz batua izango bada, euskara batuaren bitartez batuko da; berau euskaldun guztion mintzabide nagusi bihurtuko delarik”.⁷⁰ Nazio bakoitzak hizkuntza bakar bat du, ez bospasei.

Euskara baturik gabe ez da Euskal Herri baturik, baina bizi-biziki behar diegu euskalki orori atxeki, gure ondarearen utzirik aberasgarrienetako bat bait dira: bizkaierarik gabe ez da Bizkaierik (ez Gipuzkoarik, ez Arabarik); zubererarik gabe ez da Zuberoarik (manex batek dio!).

Zein da Euskal Herriko hiriburua? Hau da arazoa! Bizkaitarrak Bilbo dela esango du, Bilbon sortu bait zen lehen partidu nazionalista, Bilbo bait da hirietan populatuena eta Bilbon bait dago euskal (?) diru gehiena.⁷¹ Hiriburua Iruñeak izan behar duela esanen du nafarrak, Nafarroako erregeek bildu omen bait zuten Euskal Herri guztia behinola.⁷² Lapurtararren iritziz, hiriburua, dudarik gabe, Baiona dateke, Erdi Aroan zegoeneko *caput Bascorum* deitzen bait zitzaion.⁷³ Arabarrak Gasteizen alde emanen du botua, zeren eta, ez al da Gasteiz *Comunidad Autónoma del País Vasco*-ko hiriburua?⁷⁴ Gipuzkoarrak, mundu osoan, turismo eta kultur arloan batez ere, Euskal Herriko hiririk ezagunena Donostia dela dioke.⁷⁵ Baten batek Mauleri eman nahi lioke hiriburutasuna. Zuberotarrak dira oraingoz honelako eskakizunik egin ez duten bakarrak.

Eta zergatik ez inolako *primus inter pares* den hiri edo herrialderik gabeko Euskal Herria? Nazio-arazoari buruz teorizatu zuten guztiak, Larramendi-rengandik Arana Goiri-renganaino, ildo horretatik joan ziren. Hauxe da, nere ustez, “Zazpiak bat”aren mamia: Zazpi herrialde nazio bakar batean, nazio bakar bat zazpi herrialdetan; probintziakeriarik gabe, baina baita protagonismo eta erdirakoitasunik gabe ere.

Gogorki ezagutu dugu euskaldunok Parisek eta Madrilek sufrierazitako homogenizazioa. Kritikatzen dugun egin oker

berean eroriko ote gara? Hona hemen gure erantzuna: zenbat eta diferenteago, hobeto... eta euskaldunago.

ZERGATIK EZ “ZERO BAT” (EUSKAL HERRI ERDALDUNA)?

Euskararik gabe ez delako Euskal Herririk. Euskal Herria Euskara duen Herria ez ezik, Euskarak duen Herri bakarra. Euskarak euskal nazioaren beharra dauka bizitzeko. Euskal Herririk gabe ez da euskararik, beraz.

Bere hizkuntza galtzen duen herri batek ez du eskubiderik “herri” esan dakion. Euskara galduko lukeen herri batek ez luke eskubiderik “euskal” esan lekion.

Euskal Herri erdalduna (*contradictio in terminis!*) ez litzateke Euskal Herri, beste erdal herri bat baizik, Jakerria, Gaskoinia, Bureba, Errioxa... —egun batean Euskal Herri izan zirenak— gaur Erdal Herri diren bezala.

Euskal askatasuna eta batasuna bideak dira —ez bidearen amaiera— Euskal Herria berriz euskalduna izan dadin: ez ditzagun bidea eta helburua nahas! Baliteke noizbait gure Herria bizi den lurraldearen libertatea eta batasuna lortzea. Euskara galduz gero, baina, Irlanda berjabeen irlandera galdu den bezala, ez dukegu lortu Euskal Herriaren burujabetasuna, Atturri eta Ebro artean kokatu hoge mila kilometro karratu hutsena baizik, hau da: herri hil baten burujabetasuna.

“Zazpiak bat”: zazpi *euskal* herrialde *euskal* nazio batean. Ez ezazue ahantz: euskararik gabe Euskal Herririk ez, *País Vasco/Pays Basque* baizik, ez “Zazpiak bat”ik, *las siete-una/les sept-une* baizik.

1. AXULAR (AGERRE AZPILIKUETA, Piarres): *Gvero*, 1643, 17 or.
2. Ikusi bezala, "Zazpiak bat" etik at, "bertice anhitz leccutan" ere mintzatzen zen euskaraz AXULARen garaian: Biarno, Errioxa eta Jakerrian beharbada. Dena dela, zazpi herrialde tradizionalak baizik ez dira izenez aipatzen, gainerakoak ukitu egiten direlarik —izenik eman gabe— eskualde hauetan euskara oso eremu baztertuetan mintzatuko zelako agian.
3. AXULAR baino lehen ETXEPAREK, LEIZARRAGAK, POZAK eta ETXEBERRI ZIBURUKOAK erabilia zuten jadanik "nazio" hitza euskaldungoari buruz eta berdin eginen zuten XVIII. mendean BELAK, LARRAMENDIK eta *Real Sociedad Bascongada de Amigos del País*-ekoak, besteak beste. Xabier QUINTANAK oso ongi dioenez ("Euskaldunon ethni izenaren etymologiaz" in *FLV*, VII. urtea, 1975, 191. or., 1. oharra), 1789ko iraultza arte, "nazioa" "jaioterri" edo "sorterri"ren sinonimoa zen. Izan ere, "nazio" hitza *nascor* latinezko aditzetik dator, hau da: "jaino" edo "sortu". Aro Modemoko egileongan, "nazioa" "ethni batasun duen jende eta lurraldea" da, alegia: errealtate objektibo soila.
- Artikulu honetan "nazio" hitzak ez du adiera hori. "Nazioak" errealtate objektibo ez ezik, nazio kontzientzia ere (errealtate subjektibo) suposatzen du, hau da: gizatalde bat beste gizataldeei buruzko diferentziaz jabetzea, diferente izaten segitu nahi izatea, elkartasun-sentimendua diferentzia banatzen duten gizabanakoen artean eta gobernamentu politiko berezia izan nahi izatea (deserdirapena, autonomia, federakuntza, konfederakuntza, berjabetasuna...). XIX. mendean bukaera arte, noiz gero eta zabalago ziren gizarte sektoreak nazio-kontzientzia hartuz joan bait ziren, "nazioagai" hitza erabiliko dut Euskal Herria aipatzeko. Berba honek XVI., XVII. eta XVIII. mendeko ikizkiriataile aipatuek erabilitako "sorterri", "jaioterri" eta "nazio" hitzek zuten esanahi bera du.
4. Dakigun bezala, Joanes LEIZARRAGAK aipatu zuen lehenbizikoz "heusal herri" ("h"z eta minuskulaz), 1571eko *Testamentu Berria*-n. Hain berandu erregistraturik egoteak eta *tatpura* izeneko hitz elkarketa-motaren kasu susmagarriki nabaria izateak euskarazko "Euskal Herria" euskaldunon lurraldeari emandako erdal izendapenen baten moldaketa izan daitekeela pentsarazten dit. Biga dut gogoan: *Tierra de Vascos* (Iruñeko Kontuetako Ganbarako agirietan 1437an jadanik Nafarroa Behereari ematen zitzaion izena, ikus 42. oharra) eta *Pays Basque*. Izan ere, gaztelaniazko *Pais Vasco* ere da frantsesezko formaren kalko hutsa (José Miguel de AZAOLA: "Vasconia y su destino. Los vascos ayer y hoy", in *Revista de Occidente*, Madrid, 1976, 19. or.). Xabier QUINTANAK onartzen ditu "Euskal Herri" hitzaren "modernotasun erlatiboa" (op. cit., 195. or.) eta *Vasconia* latinezko izenarekiko erlazioa (ib., 196 or.). *Vasconia*-ri visigotuek ematen zioten adiera euskarazko "Euskal Herria"ren itzulpena izatearen aldekoa da QUINTANA (ibid.). Dena dela, kontrakoak ("Euskal Herria" *Vasconia*-ren itzulpena izatea) anitzegizkoagoa izanen litzateke, 449. urtean agertutako izen bat, berak aitorzen duenez (ib., 194 or., 16. oharra) 1571n agertutako baten itzulpena izatea ia ezinezkoa delako.
- Español* hitzaren jatorria ez da espainiarra, probentzala baizik. *Russkij* hitzaren jatorria ez da errusiarra, suediarra baizik (QUINTANA, op. cit., 192. or.). Ausartegia al da "euskal" hitz elkartuetako osagaia frantsesezko *Basque*-ren (edo, berdin dio, gaskoinerazko *Bascou*-ren) moldaketa izan daitekeela pentsatzea? "Euskal" "euskara"tik datorrela, azken "a"ren galeraz eta aurreneko "r"aren aldaketaz, ez da ezbaian jartzen, noski (Ikus, VILLASANTE, Luis: *Palabras vascas compuestas y derivadas* Editorial Franciscana Aranzazu, Oñate, 1981°, 41. or.). Arazoa zera da: *Zergatik* bihurtu behar zuen "euskara" "euskal"? Litekeen erantzuna: "Euskal Herri" eta antzeko hitzak sorterazi ahal izateko. AZAOLAREN esanetan (op. cit., 23. or.): "... la secular dispersión de los vascos en entidades políticas independientes unas de otras... contribuyó a aplazar por mucho tiempo la necesidad de emplear un nombre comprensivo de todos aquéllos y de todas éstas". Hamaseigarren menderarte?
- "Alemania" (*Deutschland*) kontzeptua ere oso modernoa da, Erreforma garaikoa, eta "Euskal Herri" kontzeptuarekin analogia harrigarria du, berehalaxe ikusiko denez: "... le sentiment d'une identité collective germanique est... assez tardif, et... il naît, comme le montre l'étymologie des termes mêmes de *deutsch*, *Deutsche*, non de l'idée d'une ascendance commune, mais de la prise de conscience d'une communauté *linguistique* entre les divers *Stämme* (germaniar tribuak, XZ)" (POLIAKOV, Léon: *Le mythe aryen. Essai sur les sources du nazisme et des nationalismes*, Editions Complexe, Bruxelles, 1987°, 87. or.). QUINTANAREN arabera (op. cit., 196 or.) "euskalduntasun"aren kontzientzia antzinako senide edo tribuen hizkuntz erkidetasunetik sortu zen. Euskal senideak germaniar *Stämme*-en baliokide zehatzak dira.
- ENGELSEZ geroztik gutxienez, mintzatu da protestantismo-kapitalismo, kapitalismo-liberalismo, liberalismo-nazionalismo ideologi bikoteen arteko erlazioaz. Erreforma protestanteak arinagotu zuen

aleman naziozintza, hortik *Deutschland* hitzaren beharra. Erreformari euskal naziozintza ere ari-nagotzea, irekitzea, tentagarria da (Ikus APALATEGI, Jokin: *Los vascos de la autonomía a la independencia. Formación y desarrollo del concepto de la nación vasca*, Txertoa, San Sebastián, 1985, 34-35. or.). Ez dezagun ahantz "heuscal herria" aipatu zuen lehena, Joanes LEIZARRAGA, predikari kalbinista zela. Beste antz batek adieraz diezaguke "Euskal Herri" eta "Alemania" kontzeptuen arteko erlazioa: alemanez, XX. mendearen hasiera arte, *Deutschland/Welschland* aurkakotasuna zen. Ezin uka daiteke euskarazko "Euskal Herria/Erdal Herria" aurkakotasunarekiko analogia izugarria duela. Herriaren izenari buruzko beste arazo bat pluraltasunarena da ("Euskal Herriak"). Baina hau 16. oharerako utziko dut.

5. FLORISTAN AMIZCOZ, Alfredo: "Navarra ante la crisis de la Monarquía española" in *Cuestiones de Historia Moderna y Contemporánea de Navarra*, EUNSA, Pamplona, 1986, 41-54. or.

6. "GEBHARDT... incluye a Guipúzcoa y Vizcaya en el pacto de anexión a Francia, pero LABAYRU... dice haber buscado una apoyatura documental al asunto y no haberlo encontrado" (ESTORNES ZUBIZARRETA, Idoia: *Carlismo y abolición foral. En torno a un centenario, 1876-1976*, Auñamendi, San Sebastián, 1976, 47. or., 7. oharra).

7. CLAVERIA, Carlos: *Historia del Reino de Navarra*, Editorial Gómez, Pamplona, 1971², 367. or.

8. GARCIA VENERO, Maximiano: *Historia del nacionalismo vasco*, Editora Nacional, Madrid, 1979³, 100-115. or.

9. CHAHO, Augustin: *De l'agonie du parti révolutionnaire en France. Lettre a Monsieur Jacques Lafitte*, Chez Jean-Baptiste Paya, Toulouse, 1838, 41. or.

10. ESTORNES LASA, Idoia: "Bela, Jeanne-Philippe de" in *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco (EGIPV)*, IV. liburukia, Auñamendi, San Sebastián, 1972, 406-407. or.

11. LARRAMENDIren izkiriaren hau argitaratzeko gelditu zen bere sasoian, 1983an Jose Inazio TELLETXEA IDIGORASEk publikatu arte (Manuel de LARRAMENDI, S.J.: *Sobre los Fueros de Guipúzcoa. Conferencias curiosas, políticas, legales y morales sobre los Fueros de la MN y ML Provincia de Guipúzcoa*, Argitalpen eta Publikapenen Gipuzkoar Erakundea, Donostia), TELLETXEA bera da lan honen izkiriaketa 1756 eta 1758 bitartean kokatzen duena (ikus *Conferenciasi* egindako sarrera, op. cit., XX-XXI. or.).

12. Gogora bitez Nafarroa Behereko LUIS II.aren (Frantziako LUIS XIII.aren) "Batasun Ediktua" (Nafarroa Behereari Frantziarekin eta Zuberoari Biarnorekin bat eragin ziena) eta Nafarroa Garaiko FELIPE VII.ak (Gaztelako FELIPE V.ak) aduanak Kostan ezartzeko egin zuen saialdia, 1620an eta 1717an hurrenez hurren. Kontutan hartu beharra dago, bestalde, 1716az geroztik (*Nueva Planta* -hoazken dekretua) Aragoako Koroako herrialdeetako legeria abolitzean, euskal herrialdeek ez bestek gorde zituztela beren erakunde bereziak Espainol Monarkian. Orduz geroztik, "cuando se acentuó la presión estatal, Navarra, Alava, Vizcaya y Guipúzcoa, los únicos territorios que mantenían autonomía, estrecharon sus relaciones para defenderse", aitortu behar du Nafarroa Garaiko Unibertsitate Pribatuaren inguruan mugitzen den historialari batek (HUICI GOÑI, María Puy: *Las Cortes de Navarra durante la Edad Moderna*, RIALP, Madrid, 1963, 292. or.). Testuinguru honetan behar da LARRAMENDIren lana kokatu.

13. TELLETXEAz gain, gutxi dira Pirinioko Herrialde Batuen Errepublikak larramendiarrak arduratu direnak, esateko: APALATEGI, Jokin: *Los vascos de la autonomía a la independencia. Formación y desarrollo del concepto de la nación vasca*, Txertoa, Donostia, 1985, 26-31. or. eta FERNANDEZ ALBADALEJO, Pablo: *La crisis del Antiguo Régimen en Guipúzcoa 1766-1833: cambio económico e historia*, Akal, Madrid, 1975, 346. or.

14. Ikus AGUDO HUICI, Rosa María: "La Nueva Fenicia. Proyecto de unión vasca bajo Napoleón. Joseph Dominique Garat: su deuda con el pueblo vasco" in *Muga*, 26 zk., 36-55. or.

15. 1810eko otsailaren 8ko dekretuaren testua in ARTOLA, Miguel: *Los afrancesados*, Sociedad de Estudios y Publicaciones, Madrid, 1953, 256-258. or.

16. ABBADIE, A. Th. d' eta CHAHO, J. Augustin: *Études grammaticales sur la langue euskarienne*, Arthus Bertrand Libraire, Paris, 1836.

Kontura gaitzen liburua "Zazpi Uskal-Herrietako uskalduner" dagoela eskainia eta ez "Uskal Herriko zazpi herrialdeetako uskalduner". ABADIAREN eta XAHOAREN garaian, oraindik ere, "Euskal Herria" ez zegoekin, zehatz-mehatz behintzat, nazio bati. Honegatik zioten "Uskal Herriak", pluraletz.

17. "Zazpi" zenbakiaren balio sinbolikoaz, ikus "Siete" in HAAG, H.: VAN DEN BORN, A. eta AUSEJO, S. de: *Diccionario de la Biblia*, Herder, Barcelona, 1981, 1858-1859.or. Ez da mesprezugarri, esateko, Apokalipsiak XAHOREngan izandako eragina.
18. PEILLEN, Txomin: "Euskal pagantasanaren berpizkundea gure Herriko literaturgintza ta edergintzan" in *Egan*, XLI alea (zenbaki zuzendua), 1989, 13 or.
19. *Paroles d'un Voyant (1834)*, Jean Curutchet éditeur, Bayonne, 1989, 2. or.
20. Ib., 83. or.
21. Ibid. eta *Voyage en Navarre pendant l'insurrection des Basques* (1836), P. Lespès Editeur, Bayonne, 1865, 231. or.
22. *Paroles...*, op. cit., 112. or.
23. *Voyage...* op. cit., 231. or.
24. Hona hemen hizkuntza horiek: iberiera (euskara, XAHOREn arabera), keltiberiera, keltera, feniziera, karthagotarren hizkuntza (?), grekoa eta latina bera (*Histoire primitive des Euskariens-Basques, langue, poésie, mœurs et caractère de ce peuple, introduction a son histoire ancienne et moderne*, chez Jaymebon éditeur, Bayonne, 1847, 112. or.).
25. Hona hemen senide horiek, XAHOREn arabera beti: baskoiak, barduliarak, karistiarak, autrigoiak, origebioiak, kantabriarrak eta pesikoak (*Voyage*, op. cit., 398. or.).
26. *De l'agonie...* op. cit., 42. or.
27. "Carlos VIII de Navarra y V de Castilla"ren izenean sinatu zuen ZUMALAKARREGIK 1834eko otsailaren 11ko dekretua, non Nafarroa Araiko Gorteen Diputazio Iraunkorrek kideak hiltzera kondenatu bait zituen. 1834eko martxoaren 2an, Iruñean, aldarrikatu zen Nafarroa Garaiko azken erregina: ISABEL I.a. Lehenbiziko karlistadako ustezko entseiu independentistez, ikus XAHOREn *Voyage*-z gain, IRUJO, Manuel de: *Inglatera y los vascos*, Ekin, Buenos Aires, 1945, 94-120. or. eta MINA APAT, María Cruz: *Fueros y revolución liberal en Navarra*, Alianza Universidad, Madrid, 1981, 135-142. or. batik bat. Zurrumurruon azalpen erraz, etsigarri eta desmitifikatzailea ematen digu MINAk.
28. *De l'agonie*, op. cit., 47. or.
29. *Histoire primitive...* op. cit., 1. or.
30. Ikus EXTRAMIANA, José: *Historia de las guerras carlistas*, Haranburu editor, San Sebastián, 1979, I. liburukia, 425-427. or.
31. Nafarroa Garaiko Euskarazko Elkargoaz arduratu den azken liburua hauxe da: MARTINEZ PEÑUELA VIRSEDA, Araceli: *Antecedentes y primeros pasos del nacionalismo vasco en Navarra 1878-1918*, Gobierno de Navarra, Departamento de Educación y Cultura, Pamplona, 1989, 25-28. or.
32. Koldo ZUAZO ZELAIETAK aipatu in *Euskararen batasuna*, Argitarapen Zerbitzua, Euskal Herriko Unibertsitatea, Euskaltzaindia, Bilbo, 1988, 77. or.
33. Ricardo CIERVIDEren arabera, "Laurak bat" eta "Zazpiak bat" goiburuen artean beste bat sortu zen: "Con la abolición de los Fueros... surge la consigna de unión de los vascos en pro de la restauración foral bajo el lema "Betí bat" (siempre unidos) que sustituye al "Laurak bat"... y que acabará siendo el "Zazpiak bat"... " ("Posicionamiento de Arturo Campión ante el tema lingüístico y la pérdida de los Fueros en el País Vasco en 1876" in *FLV*, XV. urtea, 41-42 zk., 1983, 5. or., 1. oharra).
34. Ikus *Euskal Herria*, 1881, II. liburukia, 204-205. or.
35. *Constitución futura de Navarra. Bases redactadas según el espíritu de los antiguos Fueros, acomodado a las formas modernas y aprobadas en Tudela el 4 de Marzo de 1883 por la asamblea regional del Partido Republicano Democrático Federal navarro*, Establecimiento Tipográfico de Casiano Jáuregui, Calahorra, 1883.
36. ARBELOA, Victor Manuel: *La masonería en Navarra (1870-1945)*, Aranzadi, Pamplona, 1976, 117. or., 22. oharra.
37. ADEMA-ZALDUBIren bertsoa lehenbiziko aldiz jaso in BERNADOU, Charles: *Azpeitia. Les fêtes euskariennes de septembre de 1893, suivi de la Marche de St. Ignace et autres poesies basques avec musique*, Laserre, Bayonne, 1894 (Piarres XARRITON jaunari zor diot datu hau). Ikus bedi 1893an, oraindik ere, "Zazpi Eskual-Herriak" ziocla ZALDUBIk eta ez "Zazpi herrialdeak".

38. LARRONDE, Jean Claude: *El nacionalismo vasco, su origen y su ideología en la obra de Sabino Arana Goiri*, Txertoa, San Sebastián, 1977, 325. or.
39. ZUAZO ZELAIETAK aipatua, op. cit., 78. or.
40. Hona hemen hamalau herrion izenak: Landa, Aramitze, Arhantze, Inhasi, Oloroe, Eskiula, Jeruntze, Sanguëne, Ustasu, Aren, Joosarana, Gurtze, Sues eta Angastue. Ikus TXILLARDEGI - (ALVAREZ ENPARANTZA, Jose Luis): "Jean Pierre Seiliez-ekin hitzegiten" in *Euskal Herritik erdal herrietara*, Alvarez Enparantza, Zornotza, 1978, 141-148. or. eta TXILLARDEGI: "Biarno euskaldunaz" in *Huntaz eta hartaz*, Elkar, Donostia, 1983, 49-58. or.
41. SARRAILH DE IHARTZA, Fernando (= KRUTWIG SAGREDO, Federico): *La nueva Vasconia*, Ediciones Vascas, 1979. Ikus, esateko, 368 eta 369. orrialdeen artean agertzen den mapa psikode-likoa.
42. Nafarroa Behereak jaso dituen izenetarako: BEL (= Bernardo ESTORNES LASA) "Baja Navarra" "Nombre" in *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco (EGIPV hemendik aurrera)*, Auñamendi, III. liburukia (1971), 496. or.
- Tierra de Vascos* izenari buruz iruzkin txiki bat eginen dut: Aro Modernoan, vasco-ak Nafarroa Behereko, Lapurdiko eta Zuberoako bizilagunak ziren, Nafarroa Garaikoak, Arabakoak, Bizkaikoak eta Gipuzkoakoak *vascogado*-ak bait ziren (ikus 27. oharra). (Euskaraz mintzatzean, batzuek besteak bezain "euskaldunak" ziren, noski). Gero aztertuko den bezala, gaztelaniazko *vasco* hitza frantsesezko *Basquetik* dator. Dirudienez, berba hau Zuberoa, Lapurdi eta Nafarroa Beheretik gainerako herrialdeetara hedatuz joanen zen, XVIII. mende bukaeraz geroztik batik bat.
43. GOYHENETXE, Eukeni: "Baxenabarra y el Reino de Navarra" in "Baja Navarra", *Navarra Hoy* egunkariak argitaratutako *Pueblos de Navarra* izeneko sortan.
44. *Ibid.*
45. ESTORNES ZUBIZARRETA, Ydoia: "Baja Navarra" in *EGIPV*, III. liburukia, 1971, 563-567. or.
46. Gaztelako FERNANDO (V.a) errientak, 1512an, Nafarroa osoa konkistatu zuen (dena dela, gaurko Nafarroa Beherearen gaineko kontrola oso azalezkoa izan zen beti). 1515ean, Burgoseko Gortetan, Gaztelako Korroan sartzea erabaki zuen (FERNANDO I.a). 1530ean CARLOS IV.ak, esan bezala, uko egin zion Nafarroa Behereari Pirinioez beste aldean goarnizio militarrik mantentzea oso garestia zelakoan. 1589an, Nafarroa Behereko HENDRIKE III.ak Frantziako tronoa heredatu zuen. Orduz geroztik, herrialde honen historia Frantses Monarkiarenari loturik egonen zen.
47. GOYHENETXE, op. cit.
48. Piarres URTEk erabili zuen lehenbizikoz "baxenabartar" etorkin-berba, bere *Grammaire cantabrique basque*, 1712an jadanik (*Orotariko Euskal Hiztegia*, s.u. 'Baxenabartar', 4. liburukia, 226. or.). Urte berean "Nafarroa-beherear" hitza erabili zuen adiera berberekin Joanes ETXEBERRI SARAKOAK *Eskuaren etorkinak* bere lanean (*ibid.*). Jean ETXEPAREK (*Berebitez* 1931) erabili zuen lehenbiziko aldiz "benabartar" apokrifoa (ib., s.u. 'Benabartar', 4. liburukia, 655. or.). ETXEPAREK berak, hogeit urte lehenago (*Buruchkak*, 1910), "baxenabartar" jatorra zerabilela agerter-aztea oso harrigarri da (ib. 226. or.). Beronen antzera, Enrike ZUBIRIK (1943an hildakoak) "bena-fartar" mamua asmatu zuen (ib. 655. or.). "baxenabartar" egiazkoa ezaguna bazeukan ere (ib. 226.). "Baxe-nafartar" 1870ean agertu zen lehenbizikoz, *Atheke gaitzeko oihartzunak* deritzon libu-ruan (*ibid.*).
- Are urrunago iritsi zen ZALDUBI, "Nabarpe" munstrokeria (*Eskualdunak*, 1877an?) asmatu zuena Baxenabarre edo Nafarroa Beherea aipatzeko (*Diccionario Retana de autoridades de la lengua vasca* s.u. 'Nabarpe', 2975. or.). Izan ere, "Baxenabarre" ez beste da herrialde honen ahozko izena. Beronixe kantatu zioten, nik dakidanez, ZALDUBIK berak ("Zazpi Eskual Herriak"), MENDIAGAK ("Eskual Herria gure ama da"), ETXAHUN-IRURIK ("Agur Xuberoa") eta XALBADORek gutxienez. "Baxenabarre" (edo "Baxe-Nabarra") da, gainera, Jean Baptiste ORPUSTANEK argi eta garbi utzi duenez, dokumentu zaharrik gehienetan agertzen den forma (*Toponymie basque. Noms des pays, communes, hameaux et quartiers historiques de Labourd, Basse-Navarre et Soule*, Presses Universitaires de Bordeaux, Bordeaux, 1990, 49-51. or.). Dena dela, ez du berdin uste Txomin PEIL-LENEk: "Nafarroa Behera (sic, XZ) (da) izen zahar eta ederra, orain Basse-navarre ereduari egin da *patois*-ko izen bat Baxe-Nabarre; baina Züberoan ez al da entzuten Züberoako lurrez mintzo: hau Sulan (sic) dük" "(Züberoako itzal-argiak. Eüskarazko jakilegoak. *Lehen aldia*: XV., XVI., XVII. *mente zahar*ak, Elkar, Baiona, 1988, 126. or.). XALBADORek ez zituzkeen gogoko izanen, ezta hurrik eman ere PEILLENEN hitz horiek, zeren eta: "Ene sortzeko agerietan ni naiz baxenabartarra/

titulu horrek lehen hitzean galtzen du bere indarra/ ni behetar zendako deitu, nerez banaiz orotarra?/ Goi ta beherik ez da enetzat, Naparro bat da bakarra” (“Naparroari”, *Odolaren mintzoa*, Auspoa Liburutegia, Tolosa, 1989, 261. or.).

49. AXULARi buruz, gogora bedi emandako aipua: “Ceren anhitz moldez eta differentqui minçatcen baitira euscal herrian, NAFFARROA GARAYAN, NAFFARROA BEHEREAN...” (maiuskulak neureak dira).

OIHENARTEri dagokionez, bere aipu hau beharbada aski dateke: “... Bortuko bide hersi eta kampil bat... zein baita Otsagabiren eta Larraneren artean, NAFARROA GARAIko eta Zuberoako mugan”. (OIHENARTE: *Atsoitzak eta neuritzak*, Herri Gogoa, Donostia, 1971, 30. or.). OIHENARTEren esaldi hau (1657an izkiriatua) iruzkintzean, zera diosku LARRESOROK (ALVAREZ ENPARANTZAK): “Hegoaldeko Nafarroa izendatzeko, Oihenarte-k, Atsular-ek bezela, ‘Nafarroa Garaia’ dio” (ibid., azpimarraketa neronena da).

50. EUSKAL AKADEMIak berak ematen du ontzat aipatu metonimia: *Euskal Herriko udalen izendegia*, 1979, 79. eta 97. or.

51. 1193an GILEN ERRAMUNek, Lapurdiko bizkonteak, bere eskubideak Ingalaterrako erregeari (batera Akitaniako eta Gaskoiniako dukea ere zenari) saldu zizkion. Berdintsu egin zuen 1307an AUGER III.ak, Zuberoako bizkonteak.

52. GOYHENETXE, Eukeni: *Historia de Iparralde. Desde los orígenes hasta nuestros días*, Txertoa, Donostia, 1985, 33. or.

53. “Faltan estudios sobre el origen de Laurac bat. Parece que se halla muy ligado al carlismo. En la proclama del 14 de setiembre de 1846 de la Junta Provisional vasco-navarra decía: ‘¡Vasco-navarros! al grito de laurac bat, álcense como un solo hombre las cuatro provincias’, y concluía: ‘¡Viva el Rey! ¡Viva la verdadera libertad! ¡Vivan nuestros fueros!’” (MARTINEZ BELOQUÍ, Mª Sagrario: “Las relaciones entre la Diputación navarra y las Provincias Vascongadas en 1866” in *Noveno Congreso de Estudios Vascos* (1983), Eusko Ikaskuntza, Bilbao, 1984, 464. or., 9. oharra).

Dena dela, lema hau ez zegoen hedatua 1866 baino lehen. Urte hartan, Nafarroa Garaiko Diputazio Probintziarrak euskal unibertsitate bat eratzea proposatu zien Araba, Gipuzkoa eta Bizkaiko Diputazioei. Hau bezalako proiektuek indartu zuten “Laurac bat” goiburua.

54. Esan beharra dago, “Laurac bat”a ez zela inoiz “Zazpiak bat”aren (edo behintzat “Bostak bat”aren) ukoa izan. Gogora bedi ORTIZ ZARATEKOA, dudarik gabe “Laurac bat”aren bultzatzailearik sutsuenaren “euskal federakundea” (1867), zeinetan Nafarroa Behereak, Lapurdik eta Zuberoak ere har zezaketen parte (“ese quinto pariente” ziotzen arabarrak herrialde hauei).

55. Gaztelako ALFONTSO VIII.ak jarri zuen Gipuzkoa bere pean 1200ean. 1332an Arriagako Kofradiak Gaztelako eta Leongo ALFONTSO XI.a aukeratu zuen Arabako jaun. 1379an JOAN HAROKO, Bizkaiko jauna, Gaztelako JOAN I.a bihurtu zen bere aita HENDRIKE II.a, Gaztelako erregea hiltzean.

(Jakin bezala, ez zituen Gaztelak gorputzeratu herrialde hauek, Gaztelako erregeak baizik —hauxe da Bureba eta Errioxarekiko diferentzia handia, Gaztelak berak erantsiak— Gipuzkoa, Araba eta Bizkaia ez ziren sekula gaztelauak izan, Gaztelako Koroako parte baizik).

56. Argi eta garbi utzi behar da, “irurac bat” izan arren, Gipuzkoa, Araba eta Bizkaiak ez zutelako gobernu erkiderik izan 1936 arte. 1936ko estatuturarte —ezta urtebetez ere indarrean egon ez zena, gainera— ez da inoiz *Provincias Vascongadas* edo *País Vasco* izeneko administral unitaterik egon, Araba soila, Bizkaia soila eta Gipuzkoa soila baizik.

57. “... *vascondado* aludía ante todo a ‘vasco de habla’, o sea lo que en primer lugar, mientras no se violente el lenguaje, quiere decir *euskaldun*” (MICHELENA, Luis: “Los vascos y su nombre” in *RIEV*, 32. urtea, XIX. liburukia, 1. alea, 1984ko urtarrila-ekaina, 17. or.).

Nolanahi ere, *vascondado* hitzari buruz, badago, egon, beste etimologia bat. *Real Academia Española* deritzonak ateratako *Diccionario de la Lengua Española* hiztegiaren arabera (Madrid, 1970⁹, 1324. or.), *vascondado* latinezko *vaconicatus*-etik letorke (nahiz eta, MITXELENAK dioen bezala, op. cit., 19. or., *vasconicatus* berba hori “no está atestiguada en parte alguna conocida”), “baskondua” (= *hecho vascón/vasconisé*) esan nahi lukeelarik. Aurre-historian Nafarroa Garaian bizi zen tribukoak ziren baskoiak (latinez *vascones*). Gipuzkoa, Araba eta Bizkaian, aldiz, barduliarrak (latinez *vardulí*), karistiarrak (*caristií*) eta autrigoiak (*autrigones*) bizi ziren garai hartan.

Antonio TOVARen arabera (*Mitología e ideología sobre la lengua vasca*, Alianza, Madrid, 1980, 55. or.), “De Oihenart viene la idea, que aún ha persistido hasta nuestros días, de que los antiguos vascones son los auténticos hablantes de la lengua vasca (...). Para Oihenart (beronen, *Notitia*

utriusque Vasconiae, 1638an agertua, aipatzen du, XZ), la región de los várdulos, caristios y autrigones fue ocupada ya en los tiempos antiguos por los vascones, que derrotaron... a estas tribus". Tesi honi zabalpenik handiena eman diotenak, baina, SCHULTEN eta SANCHEZ ALBORNOZ izan dira.

Adolf SCHULTEnen iritziz, bere jarrararen alde Joan BICLARAHO VI. mendeko kronistaren lekukotza baizik aipatzen ez duena, "En el período comprendido entre el año 150 y 580... (los vascones, XZ) han verificado... conquistas, las cuales se hicieron a costa de los Várdulos, Autrigones y Caristios". ("Las referencias sobre los vascones hasta el año 810 después de JC" in *RIEV*, XVIII, 1927, 240. or.).

Claudio SANCHEZ ALBORNOZek, bestalde, (ikus, esateko, beronen "Los vascones vasconizan la depresión vasca" in *Vascos y navarros en su primera historia*, Ediciones del Centro, Madrid, 1974, 72-79. or.), honako hau baieztatzen du: baskoiek konkistatu ez ezik *baskondu* edo *euskaldundu* ere egin zituztela barduliar, karistiar eta autrigoiak (SCHULTEnek ez bait zuen sekula *vasconizar/vasconiser* aditza erabili). Alegia: aipatu tribu hauek ez zitezkeen euskaldun izan harik eta sei garren mendeand edo baskoiek euskaldundu arte.

Nafarroa Garaiko eskuin *navarrista* (hala nola Jaime del BURGO bere *Historia de Navarra. La lucha por la libertad* izkirialanean, Tebas, Madrid, 1978) baliatu izan da OIHENARTE, SCHULTEN eta SANCHEZ ALBORNOZen argudioez, zera frogatzeko: *vascones* zirelakoek ez zutela inoiz zenikusirik izan *vasconicati* zirelakoekin. Ondorioa ere begi bistan dago: nafar garaiek —baskoien ondorengo zuzenek— ez dute inolako harremanik izan behar ez arabarrekin, ez bizkaitarrekin, ez gipuzkoarrekin.

58. Aro Modernoan Nafarroa Garaiko euskaldunei *vascongados* esaten zitzaela egiaztatzeko, ikus adibidez IRIGARAY, Angel de: "Documentos para la geografía lingüística de Navarra" in *Geografía histórica de la lengua vasca*, Auñamendi, 1960, 67-102. or.

59. Op. cit., 21. eta 29. or.

60. *Vasco* gaztelaniazko hitzaren historiaren laburpen on (nahiz ñabargarri) bat in AZAOLA, op. cit., 17-19. or.

61. MITXELENak aipatua, op. cit., 22. or.

62. Lehenbizi "beti" hori ñabartu egin beharko litzateke. MITXELENaren arabera, XVIII. mende hasieran erabiltzen zen jadanik *Provincias Vascongadas* adierazpena (op. cit. 18. or.). Dena dela, orain *Vascongadas* deritzenak *Provincias exentas/Provinces exemptes* ere izan ziren Erregimen Zahararren krisirarte. Ehun urtez baino gehiago bizikide zitezkeen bi izendapen hauek.

63. Nafarroa Garaiko Erresumaren amaieraren data 1814ean kokatzea gutziz nahierarakoa da, ez bait da zehazki esaterik noiz utzi zitzaion *Reino de Navarra* adierazpena erabiltzeari. Nolanahi ere, 1841eko dataren alde badago argudio bat, urte hartako abuztuaren 16ko Foruen Aldaketari buruzko Legearen lehenengo artikulua ezarri zuena: "El mando puramente militar estará en Navarra... sin que pueda nunca tomar el título de Virrey ni las atribuciones que éstos han ejercido".

64. Nafarroa Garaia eta *Provincias Vascongadas* zirelakoan artean egiten zen desberdintzapena ez zetzala *vascongado*-tasunean, *provincia*-tasunean baizik frogatzeko, LARRAMENDI berriz aipatzea komeni da. *Nación bascongada*-z eten gabe mintzo zaigu LARRAMENDI, Nafarroa Garaia "nazio" horren parte dela inoiz dudatzen ez duelarik. Baina azter dezagun arretaz Andoingo jesuitak bere buruari egiten dion galdera: "¿Por qué TRES PROVINCIAS en España (y no hablo ya del REINO de Navarra) han de estar dependientes de Castilla, Guipúzcoa, Alaba y Bizcaia...?" (ikus 4. oharra).

Zergatik ez du hau galdetzen, anitzez logikoago den bezala: "¿Por qué CUATRO PROVINCIAS en España han de estar dependientes de Castilla, Navarra, Guipúzcoa, Alaba y Bizcaia...?". Begi-bistan dago erantzuna, nere ustez: Nafarroa Garaia ez zelako "probintzia" bat, "erresuma" bat baizik. Bizkaitarren bat haserre dakidan baino lehen, Luis MITXELENaren hitz hauek aipatuko ditut: "Se me objetará acaso que Vizcaya era (o es todavía, en el desdibujado reino de la legitimidad) señorío, no provincia, pero esta diferencia, borrada para nosotros, era casi decorativa ya por 1800. Remito al *Diccionario geográfico-histórico de España* de la Academia de la Historia, II, s.u. *Vizcaya*" señorío que se titula también condado: una de las tres provincias llamadas vascongadas..." (op. cit., 18. or.).

65. Fenomeno linguistikoa nahikoa arrunta da honakoa. Honetan datza: adjektibo batek (*vascon-gadas*-ek kasu honetan) bere alboan jarri ohi zen substantiboaren esanahia (*Provincias*) hartu egiten du, bera ere substantibo bihur daitekeelarik (*Las Vascongadas*).

MITXELENak berak ematen digu aditzera honelako zerbait: "Sin ser un experto, no puedo aceptar la arraigada convicción dominante entre muchos de nosotros, según la cual *Provincias Vascongadas* es una especie de artefacto infernal maquinado para favorecer aspiraciones separatistas. No sé de cuándo procede... pero parece natural que nuestras provincias, las que se llegaron a llamar 'provincias exentas', recibieran por mera economía una denominación común que apunta más bien a unión que a división (...). No haría falta añadir que, ya en lo institucional, Navarra quedaba claramente diferenciada por su condición de reino, sus cortes estamentales, etc." (op. cit., 18. or.).

66. *Real Sociedad Vascongada de Amigos del País* deritzonaren arautegiko lehen artikuluaen arabera, "El objeto de esta sociedad es ... estrechar más la unión de las tres Provincias Bascongadas de Alaba, Vizcaya y Guipúzcoa".

67. Nere "nazioki" horrek BAROJAren *aborto de nación/avortement de nation* adierazpenaren itzulpena (On Pioik Euskal Herriari eta Kataluniari aplikatzen ziena) izan nahi du.

68. Alde batean utzi ditut erbestaldiko gobernuak AGIRRE LEKUBE eta LEITZAOLA SANCHEZ jaunek presidituak.

69. Nafarroa Garaiaaren beste herrialdeekiko harremanen laburpenik onena, XIX. menderarte, hauxe da: OLABARRI GORTAZAR, Ignacio: "Notas en torno al problema de la conciencia de la identidad colectiva de los navarros en el siglo XIX" in *Congreso de Historia de Euskal Herria, II Congreso Mundial Vasco*, Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco, Gasteiz 1988, 5. liburukia, 307-322. or.

XX. mendeari dagokionez, gogora bedi lau Diputazioen lankidetzako ekonomikoaren emaitza Eusko Ikaskuntza Euskal Estudioetarako Elkartearen eta Euskal Akademiaren ezarkundea izan zela (1918. urtean).

70. TXILLARDEGI: *Oinarrri bila*, Donostia, 1977, kontrazala.

71. "Euskal Herriko Kontseilu Nazionala"k 1940an burutu zuen "konstituziogai"aren arabera, Euskal Herriko hiriburua Bilbo da. SARRAILH DE IHARTZAK dakarkigu konstituziogai horren testu osoa (op. cit., 488-503. or.).

72. Argi dezagun gauza bat: Iruñeko Erresumak ez zuen sekula ere gaurko Euskal Herri guztia bildu. ANTISO HANDIAK (1000-1035), esateko, ez zuen bereganatu ez Tuterako Erribera, ez Amikuze, ez Ostibarre, ez Lapurdi, ez Zuberoa (Gaskoiniako Dukerriarekin subjektasun-lokarririk ezarri arren). Gainera, "los dominios de aquel monarca (que se tituló emperador de España, y no emperador, ni rey, de los vascos o de los vascones) comprendían extensos territorios no vascos reunidos en una ambiciosa perspectiva de unificación de la España cristiana y del Suroeste de la Francia actual bajo hegemonía navarra:... aquella unidad no fue,... consolidación de un proceso, sino pasajero avatar que nada consolidó y que, políticamente, ha quedado en la historia como paréntesis más que otra cosa" (AZAOLA, op. cit., 31-32. or.). Bere kokaera geografikoagatik (zazpi herrialdeen hiriburuaren artean erdiratuena dagoena Iruñea da) edo Nafarroa Garaia *Comunidad Autónoma del País Vasco*-rantz erakarri nahi delako edo beste edozein ziotatik dateke Iruñea Euskal Herriko hiriburua, baina mesedez: Ez bekio justifikapen sasihistorikorik bila jarrera honi (nafar garai bat mintzo).

73. Ikus AZAOLA, op. cit., 20 or.

74. 1836an, lehenengo karlistada garaian, *Navarra y España, o verdadera naturaleza de la cuestión debatida por las armas* izeneko liburuxka agertu zen Parisen. Beronen egile ezezagunak "Euskal Erresuma" (*vasconavarro* dio erdal originalak) berjabearen aldarrikapena proposatzen zuen. Erresuma honek bi hiriburu izanen zituzkeen: Gasteiz eta Iruñea. (Ikus IRUJO, Manuel de *Inglaterra y los vascos*, Ekin, Buenos Aires, 1945, 94 or.).

75. CASTAÑON jeneralaren arabera, 1833an zegoeneko, "San Sebastián, por sus sacrificios que ha hecho a la lealtad y al sostén de la soberanía de la Reyna... es acreedor a que se le declare Capital de las tres Provincias, puerto franco y con la única aduana que debe existir en las mismas..." (José Antonio AYESTARAN LECUONAK aipatu in ESTORNES ZUBIZARRETA: *Carlismo y abolición foral*, op. cit., 25. or., 4. oharra.

GUNEN GURPILEAN

MARIANO FERRER

HAURDUNALDIAREN SUBJUNTIBOA
ASKATUAK?
BARBERA ZUZENEAN
DAVID/HB-REN IZARRA
"BAI, NAHI DUT" ESAN AURRETIK PUTZ EGIN
EHIZTARIAREN HIPOTESIA
EUSKADI BERRIA
AUTOBIDEAREN HILDAKOAK
TELEBISTAREN INDARRA
"FORCEPS"EKIN
ALBANIA
ESTATU-KOLPEA
SESB-ERA BEGIRA ETA ZAIN
IDAZKARIAREN KASUA
KAPITALISMOAREN ARRAKASTA
"OCA"REN JOKOA
GIZAHILKETA ALA HILKETA
"UNA, GRANDE Y REDONDO"
ILYA REZNIKOV
ATUTXAK DIO
ALCOYANO C.F.
"MICHELLE, MA BELLE"
LACAN
ULTIMATUMA
AHUNTZAREN GAUERDIKO EZTULA
ARDANZAREN ADIERAZPENAK
BATASUNA BERRIRO ERE
BIHUR ZAITEZ ABUZTUAREN 22-KORA
NEURE BURUA LASAITZEKO
HISTORIKARIK GABEKO "MANI" BAT
AITA SANTUAREN ERRETOLIKA
BANAKETA
MUNDU ATOMIKOAREN AMAIERA

MARIANO FERRER

HAURDUNALDIAREN SUBJUNTIBOA

Badirudi abortuari buruzko eztabaidaren trintxera laugarren indikatiboaren —ekonomikoaren— onartzean kokatzen dela. Baina ez. Benetako bataila subjuntiboaren baliogabetzea izaten ari da. Beste era batera esango dut.

Orain arte legalak izan dira indikatibo etiko (bortxaketa), eugenesiko (fetuaren malformazioa) eta medikuaren (amaren osasun fisiko nahiz psikikoarentzako arriskua) arabera bururiko abortuak. Hau, dena den, itxurazko gauza bat baino ez da; Espainian egiten diren ilaur legalen %98a, aipatu azken indikatiboaz baliatuz, amaren osasunari buruzkoaz alegia, gauzatzen bait dira. Egoera artifizial honi aurre egiteko abortuaren eskubide-luebakitik epe-lege baten (abortu librea haurdunaldiaren lehen astetan) edo laugarren indikatibo

sozioekonomikoaren alde (seme-alaba berri batek sorteraziko lituzkeen arazoak familiaren ongitasunarekiko) borrokatzen da.

Baina eztabaida teoriko honetaz gain, beste gauza materi-alago bat ere badago eta ez zaio behar bezalako arreta eskaintzen. Datu ofizialen arabera, Espainian burutzen diren ilaur ofizialen %97a klinika pribatuetan gauzatzen dira. Komeni da jakitea une honetan 215 direla abortuak egiteko baimena duten eritegi publikoak eta 54 besterik ez pribatuak. Baina emakumeak, 100etik 97, klinika pribatuetara doaz. Zergatik?

Medikuak etikan oinarritzen dira borondate-askatasuna eta atentzio-kalitatea argumentatzeko. Baina erne ibiltzen dira sakoneko arrazoietakoa bat ez aipatzeko. Medikuek, alegia, betebeharrak legalak (indikatioak) betetzeko eskaerari, emakumeek ordain dezatela (subjuntiboa) erantzen diote.

Abuztuak 1

ASKATUAK?

Eli Galdos-ek bi urterako diru-laguntza eskaini dio saskibaloiko "Askatuak" taldeari jokalarien elastikoetan "Leitzarango Autobidea"ren iragarkia eramatearen truke.

Eskaintza onartzen badute, zama izugarri batetik askatuko dira. Ez dute, irauan ahal izateko, diru-eske ibili beharrik izango. Baina, *askatuagoak* izango al dira?

Politikoen gauzen artetik gehien kezkatzen nauena da zein erraza zaien diru publikoaz besteen askatasunaren salneurria ezagutzea.

Abuztuak 2

BARBERA ZUZENEAN

Emilio Barberá-k, Giscard d'Estaing-i irakurri ote dion galdetzen diot neure buruari. Frantziar lehendakari ohia bere memorien bigarren alearen aurkezpena egiten dabil. Elkarriz-

ketetan behin eta berriro errepikatzen du komunikabideak “agintea” direla. Ez laugarren agintea. Agintea, soilik, aginte osoa.

Eta Giscard datorkit gogora ETB2an, bizi-bizian eta zuzenean, Barberá bere dimisioaren berri ematen ikustean. Gordeta izan du notizia berak eman ahal izateko, eta biztanleriari eman dio zuzenean, ez kazetariei.

Jarrera honek esanahirik ba ote duen galdetzen diot neure buruari. Baina, tira, Barberá denez, beharbada gaur goizean bururatu zaiola baino ez du esan nahi.

Abuztuak 3

DAVID/HB-REN IZARRA

Zein arriskutsua den segurtasunaren diskurtsua! Polizi sindikatuak Rafael Vera -rekin bildu dira autobabes eta segurtasun-neurriak ezartzeko. Bi sindikatuk “Euskal Herrian dauden polizien bizilagunak kontrolatzea HBren ingurukoak ote diren jakin ahal izateko” eskatu diote Estatu-Idazkariari.

Egun batzuk pasa dira eta oraindik ez dut, halako eskaera baten aurrean, sekulako harridura isladatu duen iritzi bakar bat ere irakurri/entzun.

Nik, HBkoek ere euren bizilagun poliziak GALEko sinpatizanteak ez izatea garantizatuko lituzketen kontrol-neurriak eska ditzatela proposatuko nuke.

A zer-nolako eskandalua!

Abuztuak 5

“BAI, NAHI DUT” ESAN AURRETIK PUTZ EGIN

Gaur ezagutu da La Rota-ko Epaimahaiak ezagutzera eman duen epaia. Dibortzio-legea bezain iraultzailea izan liteke. Haren arabera, ezkongaietako bat ezkondu aurretik —edo baiezkoa eman zuenean— drogadiktoa nahiz alkoholikoa zela

demonstratuz gero, ezkontza baliogabeturik gera liteke. Argumentua zera da: hala alkoholismoak nola drogadikzioak adimena eragozten duen perturbazio psikikoa eragiten dute. Ezkontza, halaber, bietako batek besteari bere ezkondu aurretiko drogodependentzia ezkutatu izan balio ere, deuseztaturik gera liteke.

Beti bezala, orain ere, ez dira falta gaizki pentsatzen duten horietarikoak, ezkontzaren sendotasunarekiko Elizaren "irekiera" hau susmo txarrez ikusten dutenak, alegia. Famili porrotam kontrola berreskuratzeko kontrataketa daukate. Zibilki separatzeko aukeraren eraginez, gero eta gutxiago dira eliz baliogabetasuna eskatzera arriskatzen direnak.

Neri Elizaren gaurkotze bat iruditzen zait. Oso egokia droga berriei dagokien heinean, baina oso berantkorra alkoholismoari dagokionean.

Eta mugen arazoa datorkit gogora. Zer toxikomani maila behar da lotura hausteko? "Bai" esan aurretik alkoholometroan putz egin beharko ote da?

Abuztuak 8

EHIZTARIAREN HIPOTESIA

Denek gauza bera diote: zergatik? Zerk bultzatu du EAJ halako itzulipurdi ikaragarria ematera? Atzo arte:

- *Proiektu ofiziala zen egokiena.*
- *Gehiengo demokratikoak nahi zuena zen.*
- *Aurrera jarraitu behar zen atzera begiratu gabe.*

Gaur, ordea, Diputazioaren aldaketaz gain, beste inolako aldaketa ezagunik gertatu gabe, EAJk ezin hitz egin zitekeenekin hitz egin du eta adostasun batera iritsi da beste proiektu desberdin bat onartzeko. Galdera, berriro ere diot, zera da: zergatik?

Teorikoki ez da zaila eskenategi desberdinak eraikitzea erantzuna aurkitzeko:

1. *Garaipena*: Paktuko alderdien finkotasunak Lurralde-HB-ETAren erresistentzia ahuldu egin du instituzioek autobidea egiteko erakutsi duten gaitasuna sinesgarri bihurtzean. Honi esker, oposizioak autobidea Leitzarandik pasatzea onartu behar izan du. MLNV delakoaren erresistentzia makurterazi ondoren, kontzesioekin gatazka behinbetirako gainditua geratzea nahi dute.

2. *Porrota saihestu*: hauteskunderen ondoren EAJ da autobidea egin behar duena eta zuhurtzia politikoak kostuak neurtea eskatzen du. Gatazkak irtenbiderik aurkitzen ez badu, bi gauza gerta daitezke: bata, legealdi osoa baldintzapean geratzea; bestea, hurrengo hauteskundeetarako autobidea bukatu gabe egotea. Panorama txarra benetan.

Numantinismoaren ondorio negatibo posibleen aurrean, autobidea egiteko erarik egokiena adostasun batera iristea dela erabakitzen da. Eskandalu bat izango da baina gero ahaztu egiten da. Gizarte honek dena irensten du. Azkenean gauza garrantzitsu bakarra autobidea egina ote dagoen izango da.

3. *Hitzarmen globala*: Lurralde-ekin lortutako adostasuna ETArekiko beste operazio zabalago baten lehen urrats bezala hartuz adierazten da.

Honekin misterio sakonean murgiltzen garenez, hipotesia jaso baizik ez dut egingo.

4. *Arzalluz "makiavelo"*: jokaldi politiko bat besterik ez da; bere helburua gobernu hirukoitza hankaz gora botatzea (EAK e ro batek bezala erantzun eta motiboak emango ditu) eta etorkizuneko mapa politikoa osatzea honako hiru indarren inguruan: EAJ, PSOE eta HB.

5. *Dirua* mila milioi asko dira jokoan daudenak. Autobidea diru-jario izugarria izan daiteke. Ikusi egin behar, beraz, nola egiten den. Egiten dutenen arabera dirua "etxean" gera daiteke.

Jarrai nezakeen, baina jakin badakidanez politikoek epe luzerako egitamuez baino gehiago unean uneko bultzadez funtzionatzen dutela, nahiago dut ehiztariaren hipotesia.

Galdos-ek, abuztuaren 5eko bileran, Lurralde-k akordio batera iristeko zuen gogoia somatu zuen. Koordinadorak galdutzat ematen zuela proiektu alternatiboaren gudua eta

gatazkatik politikoki bizirik irten nahian, akordio-mahaian eseri nahi zuela alegia.

Galdos-ek hain gertu ikusi zuen txoria, ezen eskupeta disparatu bait zitzaion ehiza debekatua zegoen barruti batean zegoela konturatzeko astirik gabe. Gerokoak, goardari eman behar izan dizkion adierazpenak izan dira.

Abuztuak 9

EUSKADI BERRIA

Orain dela hilabete batzuk, Estatuko Fiskal Nagusiak, Euskal Herria zela Espainian eta European zehar banatzen den drogaren portu frankua adierazi zuen. Gaur, Ertzaintzako arduradunek diotenez, Euskadi omen da nazioarteko mafien prostituzio femeninoaren “meca”tako bat.

ETari eskaintzen zaion arretak, beharbada, beste hainbat gauza deskuidatzera garamatza.

Abuztuak 11

AUTOBIDEAREN HILDAKOAK

Une batez “txunditurik” gelditu nintzen. Honela zioen egunkariak: “Autobideko obrek bost hildako eragiten dituzte hamar egunetan”. Baina ez zen *gure* autobidea. Ez ziren *aten-tatuz* hil. Besterik gabe, Granadan egiten ari diren autobidean, 92koan, hamar egunetan lan-istripuz hildako bost langile ziren.

Zer gatik saiatzen ote gara hain egoskorki heriotz guztiak berdinak direla esaten?

Abuztuak 13

TELEBISTAREN INDARRA

Ez naiz iritzi publikoarengan duen eraginaz ari. RTVEk hartua zuen 1.600 langileren kontratuak ez berritzeko erabakia.

Suposatu behar da ongi pentsatuta eta argumentu indartsuetan oinarritutako erabakia zela. Baina sindikatuen greba-mehatxuaren ondoren RTVEk atzera egin eta erabakia aldatu du: derrigorrezko jubilazioa 63 urtetik gorakoentzat eta aukerazkoa 60-63 bitartekoentzat.

Hau da telebistaren indarra. Abenduaren 14 ospetsu hartatik aurrera, iritzi publikoari telebistarik gabeko herrialde bat gobernu gabeko herrialdea dela iruditzen zaio. Gobernu honen ustez, ez ziren sindikatuak izan Espainia gerarazi zutenak, gaueko hamabietan puntu-puntuari Tor re España agindarrik gabe utzi zuen gizon hura baizik. Eta, jakina, ez daude esperientzia errepikatzeke prest.

Errekonbertitu guztiek, berriro jaiotzekotan, lan egitera TVEra joango direla zin dagite.

Abuztuak 14

“FORCEPS”EKIN

Zein testu zoragarria!

“Herri Batasuna desea aclarar que en el caso de presentar el citado acuerdo a las Juntas Generales de Gipuzkoa aceptaría el resultado del debate y votación sobre la misma cualquiera que fuera aquel”.

Eskerrak “argitzea” nahi duten. Ez dut pentsatu ere egin nahi zer idatziko zuketean “ilundu” nahi izan balute. Baina alde batera utziz sintaxia, zakar samarra, nahiago bait dute behatzak gramatika-mailan —eta ez kontzeptuetan— harrapatzea, testu biribila atera zaie oraingoan. Esan nahi duena baino ez du esaten. Hau da, ezer ez. Eta hala eta guztiz ere, Arzalluz-ek, emagin bat bezain harro, pozik erakutsi ahal izan zuen umea.

Ezin izan zuen, ordea, ezer egin, beste guztiok “forceps”ekin aterea izan zenik ohar ez gintezen.

Abuztuak 16

ALBANIA

Herrena baino lehenago harrapatzen da gezurtia. Zein egia galanta!

Potentzia *demokratikoek* mende erdi iragan dute Ekialdeko diktadurei handik atera nahi zuten biztanleei ateratzen lagatzeko eskatuz.

Eta albaniarrek mendebaldeko banketera konbidatuak zeudela uste izan dute.

Abuztuak 17

ESTATU-KOLPEA

“Altzairuzko teloa”ren inguruan sortutako zintzoen eta gaiztoen munduan ume izan denak bakarrik uler dezake gaur sentitu dudana SESBeko Estatu-kolpearen berri izan dudanean.

Ez nau zoriotsu egiten gelditu zaigun jabe bakarreko mundu honek, baina sekulako hotzikarak jo nau milioika errusiar, esloveniar, mongoliar eta musulman horietaz pentsatzean. Denboraren tunelean barrena atzera eginez, kikiltzen sentitu ditut.

Abuztuak 19

SESB-ERA BEGIRA ETA ZAIN

Herenegun izan zen ikaraldiaren eguna. Atzo, bular-kolpeena eta behatz-salaketena. Baita auhen-eguna ere, Gorbachov-i behar bezalako laguntzarik eman ez zitzaiolako. Hura bakarrik utzi eta SESBen zer gertatzen zen ulertu ez zutenen izenekin zerrenda osatzeko eguna.

SESBen gaur da, Gorbachov aske, bularra ateratzeko eguna. Denak egon omen ziren barrikadetan. Eta hemen, berriz, puntuak irabazteko eguna da, denek bait zekiten kolpeak porrot egingo zuela.

Garbi dago Estatu-kolpea oraindik gehiengoan jokoan sartu ez diren Sovietar Batasun handiaren bi gutxiengoan artean eman dela, eta astirik egon ez denez, ez hemen, eta ezta han ere inork ezer ulertzeko, gerokoen zain geratuko naiz. Hau hasiera besterik ez bait da.

Abuztuak 21

IDAZKARIAREN KASUA

Joan zen egunean irakurri nuen “¡Viva Cartagena!”ren azken bertsioa. Harekin nahi izaten dute espainiarrek zailtasunak gainditu maiz.

Lehengo batean, Madrileko fiskal batek egunkarian korruptzioaz idatzi zuen eta sahiesgarria ote zen ala, aldiz, etsi eta dena salneurri bat duen Sudamerikan bezala, berarekin bizi-tzera ohitu behar ote genuen galdetzen zion bere buruari.

Ez dakit, baina ziur naiz oraindik orain ere badirela Espainian prezioa jarria duten gauza batzuk. Nolanahi ere, hau prurito bat baizik ez denez, utz dezagun alde batera. Gauza da, fiskalak, gure hegoamerikar ustelkeriarantzako joera deskribatu ondoren, montera jarri eta “viva Cartagena” egozten zuela. Haren ustez, ustelkeria sahiesgarria da epe motzean formula erraz batzuk betez gero; lehena, biztanlegoak inolako irregulartasunekin bat ez egitea, ezagutzen duen edozein ustelkeria salatuz.

Unetxo batez eten egingo dut fiskalaren idazkia kalera botatako idazkariaren historia kontatzeko.

Verónica Rodríguez Luque “Fundación para el Estudio y Desarrollo de la Salud” (FEDES) delakoaren idazkaria zen. Bertan kontratu laboralik gabe lan egin zuen eta, urtebete baten buruan, kalera bota zuten.

Verónicak, Epaitegira jo zuen milioi t’erdiko indemnizazioa eskatzera eta bere eskaerari esker jakin ahal izan dugu FEDESen eskaparatepean ezkutaturik zegoen irregulartasun-lupetza: parlamentari sozialistek zuzendutako fundazio klandestinoa,

entitate juridikorik gabekoa, diru publikoa bideratzeko erabilia osasun-gaietan eskaintzen zuen aholkularitzaren aitzakiaz.

Dena den, gure lagun fiskalarengana itzuliz, bere neurrien artean despidoarekiko zaletasuna ere sartzea aholkatuko nioke, ustelkeria biztanlegoaren laguntzaz gainditu nahi badu behintzat. Era berean izan genuen FILESaren berri eta.

Abuztuak 22

KAPITALISMOAREN ARRAKASTA

Sebastián Salgado 47 urteko argazkilaria brasildarra dugu, mendearen hondarreko argazkilaritzaren “guru”etako bat. Eta entzun diot, soviatar kolpe doilorraren eraginez sortutako antikomunista-uhinak bultzaturik komunikabideak kapitalismoaren arrakasta aldarrikatzen ari diren unean.

“Zenbat herrialde kapitalistak izan du arrakasta? Hamar... hamabostek? Nere herrialdea kapitalista da, Txile kapitalista da, Bolivia kapitalista da... eta ez dute inolako arrakastarik izan. Munduan barrena ehundik gora dira porrot egin duten herrialde kapitalistak. Oso gutxi izan dira benetan arrakasta lortu dutenak. Hori da arazoa.”

Ez dago gaizki baten batek gauzak samurki ebidenteak gogoraraztea.

Abuztuak 23

“OCA”REN JOKOA

Uste dut joko hau dela, alegia, kuadro batean eroriz gero atzeragoko beste batera joan erazten zaituena.

Gaur iragartzen denez Ramos Hidalgo, S.A. delakoak bere kontratua euskal enpresa-talde bati utzi behar diola, irakurlea abuztuaren 9ko testura (diruaren hipotesia) bihurtzera konbidatuko nuke.

Abuztuak 27

GIZAHILKETA ALA HILKETA

Diotenez idatzita omen dago Amedoren sententzia. Eta zigortua izango dela gizahilketa-saio bategatik eta ez hilketagatik. Desberdintasuna —gartzela-urtetan—, kasu baten nahiz bestearen arabera, oso handia da.

Gizahilketa batetik hilketa batera dagoen aldea egintza nola burutzen denean datza. Adibidez, “alebosiaz” (biktimari defen-datzeke aukerarik eman gabe) burutu ote den, edota “pre-meditazioz” (asko pentsaturiko nahi baten ondorioa), edota “ordain-aginduz” (saria), etab. Bada pentsatzen duenik sententzia —konfirmatzekotan— justiziaren hilketa-delitu bat izango litzatekeela.

Abuztuak 28

“UNA, GRANDE Y REDONDO”

Jordi Pujol-ek “Katalunia, Lituania legez, nazio bat da” esatean trumoiak kaxa ireki du. Eta berriro ere askatu da, Vázquez Montalbán-ek zorrozki idazten zuen bezala, besteen begian Lituania ikusten dutenen eta norberarenean, aldiz, Estoniarik ikusten ez dutenen haserre antinazionalista.

Beste gauza batean ere bat dator Carvalho-ren “aita”rekin: Espainiaren benetako baterakuntzarako, Errege-Erregina Katolikoen baterakuntza politikoa baino askoz ere efikazagoa izan da futbol-liga nazionala. Gaur hasten dena, hain zuzen.

Orain, zain geratu eta ikusi egin behar ea Pujol-ek noiz bil-tzen dituen untzi-oihalak. Bere esaldiari hainbatek txinpar-tak ateratzen dizkion bitartean, berak nolako probetxua ater-atzen duen ikusiko dugu.

Irailak 1

ILYA REZNIKOV

Ez dakit nola irudikatzen duzuen zuek kolpearen ostean Yeltsin-ekin bat egitera joan zen jendetza. Neuk ere, egia esan,

ez dut honetaz oso ideia garbirik. Baina, agian, ondo datorkiguke denori *Newsweek* aldizkarian agertutako zati hau irakurtzea:

«Aldaketa generazional baten seinaleak nabari zitezkeen kolpea salatzeko Mosku-ra joandako jendetzaren artean. Yeltsinen lehenagoko mitinetan, gehiengoa, jende heldua zen, 50-60 urte bitartekoa. Baina Errusiar Parlamentua defendatzera joan zen jende gehienak, 30-40 urte zituen.

Hau da mendebaleko gauzez maitemindurik dagoen sovietar belaunaldi kontsumista, dirua metatzeari uko egiten ez diona eta ideologia jakin bati loturik ez dagoena.

Haietako bat Ilya Reznikov zen, 23 urteko gaztea, Errusiako Estatuko Humanistika-Unibertsitateko Ikasle-Kontseiluburua. Bere herrialdearen etorkizunaz duen ideia oso zabaldua dago: “Gizarte sanoa izango da eta gazteria sano bat izango du. Mairiuhana erreko dugu, dirua pilatuko dugu, ‘hippiak’ eta ‘yuppiak’ edukiko ditugu... munduko beste guztiak bezalakoxeak izango gara”.

Irailak 2

ATUTXAK DIO

Barne-kontseilariak joan zen abuztuaren 29an bere gizonek burutu egintzaren gorabeheren berri eman du gaur. Tiroketaren ondorioz bi lagun hil dira: ETAKoa bata eta ertzaina bestea.

Legebiltzarreko batzordearen aurrean eman duen adierazpenera HBko parlamentariak joan dira. Garapen argi baten sintoma da. Urrun samar gaude jada “numeritoxa montatzean” oinarritzen den partizipaziotik (“Yoldi for President” kasua). Ez dakit HBren munduan garapen hau gehiegi ez igertzea nahi duten, baina igerri egiten da.

Konparezentziatik —eta berau eragin zuen gertaeratik— honako bi inpresio nagusi geratzen zaizkit:

1. MLNVren eskandalu farisaikoa enfrontamentu batean ETAKo kide bat hiltzen den bakoitzean.

2. Bloke demokratikoa osatzen duten alderdi politikoen poz akritikoa Atutzaren adierazpenen aurrean.

Nagusi samarrak gara burdinez hiltzen duena burdinez ere hila izan daitekeela jakiteko. Eta edozein poliziak bere bizia jokoan jartzen duenean, ahal badu, abantailaz jokatzeko duela.

Irailak 5

ALCOYANO F.C.

“Auñamendi”k gaur aurkeztu du bere manifestua. Bertan aitortzen denez, EE oso urrun gelditu da bere sorrera eragin zuten nahietatik. Ezkerraren eta abertzaletasunaren arteko zubi izateko jaio zen alderdia, korrontearen erdian aurkitzen da, partidu erdia ibaiertz baterantz eta beste erdia kontrakorantz igeri egiten diharduen bitartean.

“Auñamendi”koek, horietako erdi batek alegia, euren burua daukate kode genetikoaren jabe, benetako DNAREN jabe, herri honetan falta den proiektu politikoaren jabe, nahiz eta EE ez izan baliabiderik egokiena hura praktikara eramateko.

Horregatik dei egiten diote PNV-HB-PSOE ardatzarekin bat ez datorren biztanleriari beraiekin batera elektoralki indartsua izango den alderdi berri bat osatzeko.

Beren alderdikideekin bat egiterik lortu ez dutenez, Alcoyano-k baino kemen handiagoa dutela esan behar.

Irailak 6

“MICHELLE, MA BELLE”

Musika eta hitzak “The Beatles”ei dagozkie. Keinua, ordea, Valderrama-ri, hots, Bernabeu-n Michel-en behatz kuriosoen ustegabeen harrapatutako Valladolid-eko jokalaria.

Komunikabideek hamaika punta atera diote gertaera honi: madrildarraren tentazio sexuali buruzko intsinuazioak, haren

benetako intentzioei buruzko elukubrazioak, ezarritako isunari buruzko iritziak, etab.

Ni neu, episodio honetatik, Michel-ek ferekatzen zizkion bitartean Valderrama-k zuen begiradarekin gelditzen naiz. Harritzea gero eta zailago den mundu honetan, pozgarria da topo egitea haserrerik ere ez —harridura bakarrik— adierazten duen halako begirada batekin.

Irailak 8

LACAN

Gaur hamar urte hil zen Jaques Lacan. Ez dut hamakeriaz esaten. Egia esan ez dut psikoanalisiaren historian hain ospetsua eta, bidenabar esanda, idazle ilun eta zailaren fama duen gizon honen ezertxo ere irakurri.

Hau argitu eta gero, orain dela urte asko ukitu ninduen esaldi bat —gaur arte harena zenik ez nekiena— aipatzera ausartuko naiz.

Panés Calpe-k kontatzen du nola 1969an (dataz ohartu!) Lacan-en mintegi batera joan zen eta zein harrigarria egin zitzaion Lacan-en insistentzia “erreboluzio” hitzari bere esangura zehatz-mehatza eman zekion: “gauzak, behin eta berriro, leku berberera eramaten dituen errotazio-mugimendua”.

Irailak 9

HAMAR EGUNEN BURUAN

Gaur bete dira hamar egun ETak komunikatu batean esan zuenetik berak ez zuela jarri Donostiako Boulevard kalean ONCEko kabina baten gainean Salve egunean aurkitu zen lehergailua.

Gauza guztiek dute beren lehen egun bat, baina nik dakidanez, ETak oraindik ez du inoiz ere bere militanteek egin-

dako egintzarik gezurtatu. Hala ere, inori ez zaio garrantzitsua edo egokia iruditu nork jarri zuen arakatzea.

Garbi dago ETA ez dela jada lehen zena. Baina ezta gu geu ere.

Irailak 11

ULTIMATUMA

Ez da oso argia izan behar Ardanzak EAri egotzitako ultimatumak EAJren baitan gobernu hirukoitzaz duten ideari erantzuten diola ohartzeko: opari bat da, salneurri bat duena (arazorik ez sortzea, alegia), eta EEk eta EAk merezi ez dutena.

Ultimatumak, beraz, EAk aurkeztu dituen independentziaren aldeko mozioek EAJren baitan arazo bat eragin dutela esan nahi du.

Hau ez da ikusterazi nahi zaigun bezain argi eta garbia. EAJk beste era batera saihas zezakeen auzia eta, EGiren proklamekin egiten duen bezala, “mutil koxkorren gauzak” dirrela esanez bukatu. Baina ez da horrela izan. EAJk gune horretan ezarri nahi izan du muga. Honek, jakina, “zergatik” galdetzera bultzatzen gaitu.

Erantzun bat baino gehiago egon liteke. Ni gehien betetzen nauena: EAJk oso garbi dauka independentziaren txapela handiegi gelditzen zaiola. Ez dela momentua. Baina ez gauzak oraindik heldu gabe daudelako, interesatzen ez zaiolako baizik. Prozesu autonomikoak oraindik joko handia eskain diezaioke haren erresorteen jabe izaten jakin duenari eta, gaur egun, amildegira jotzea baino errentagarriagoa da.

Eta giroa berotu eta jokoari hasiera ematea baino ez zen gelditzen. Baina finagoa da gobernu-konpromezua zela esatea.

Irailak 13

AHUNTZAREN GAUERDIKO EZTULA

Plazaratu da dagoeneko Euskal Herriko Unibertsitatearen kontuei buruzko behinbetiko txostena. Agertzen diren gauzen artean errektorego-taldearen VISA txartelaren erabilera aipatzen da. Txartel honen kontura 1987-1989 bitartean 20 milioi pezeta xahutu ziren.

Justifikanterik ez dagoenez, "Tribunal Vasco de Cuentas" delakoak gasturik gehienak jatetxe-fakturei dagozkiela uste du.

Gastu publikoaren dispendioa ikusirik, halako txikikeria batek ahuntzaren gauerdiko eztula eman dezake. Baina kuriositate batez hilko naiz: jakitea, alegia, edozein eguerditan, gaur bertan esaterako, zenbat eta zenbat jendeak diharduen Administrazio Publikoaren kontura jaten.

Ez da harritzekoa administrazioa bera arduratzea gauza horiek estaltzen.

Irailak 15

ARDANZAREN ADIERAZPENAK

Ardanza hizketan ari zen bitartean beste guztiak katuaren bostgarren hankaren bila zebiltzan. Zergatik hautsi ote da gobernu hirukoitza?

Gehiengoaren ustez EAJk aukera ezin hobea zuen EA gainetik kentzeko, hasiera-hasieratik egin nahi zuena egiteko, alegia.

Uste honen aurka nik neurea daukat: politikoez ez dute epe luzera pentsatzen, ezta konspiratzeko ere.

Nere aburuz, bai batuk eta bai besteak (EA independentziaren aldeko mozioei atxekiz, Ardanzak ultimatumak egotziz) gero zer zetorren jakin gabe jokatu zuten.

Seguru aski, jakin izan balute, ez batuk eta ez besteak ez zuten egin zutena egingo. Okerrena da, egin egin zutelako, gertatu zela gertatu zena.

Gero, batzuen eta besteen adierazpenak datoz.

Hona hemen, agian, gure politikoen arazorik handiena: maizegi eman behar izaten digutela inoiz gertatu behar ez zuenaren berri.

Irailak 16

BATASUNA BERRIRO ERE

Ez diet inbidiarik presidenteak nahiz lehendakariak elkar-rizketatzera telebistara konbidatzen dituzten kazetariei. Ez da erraza haien aurrean han egotea, eurek bait dituzte abantaila guztiak, galdetzaile inpertinente bat jasango ez lukeen ikusentzule arruntarena barne... eta horrelakoetan bat inper-tinentea ez bada, oso zaila da ezer garbirik ateratzea.

Atzo, ordea, gogoz egongo nintzatekeen Onega, Tapia eta Franco-ekin batera González-en aurrean. Elkarriketaren une batean Gubernuburuak "Espainiaren batasuna ez dago arrisku-tan" esan zuen.

Han izan banintz, begirune osoz, zera esango niokeen: oso ongi, Lehendakari jauna, baina axola al litzaizuke zertan da-tzan adieraztea?

Irailak 17

BIHUR ZAITEZ ABUZTUAREN 22-KORA

Barkatu molestiak, baina irakurtzen baduzu egun horretan idatzi nuena, gaur nahikoa zait hitzez hitz kopiatzea gaurko egunkariak dakarren berria:

"Madril. 'Fundación para el Estudio y el Desarrollo de la Salud' (Fedes) delakoak, hainbat kargu sozialistek osatzen dute -nak, Verónica Rodríguez Luque berronartzea erabaki du bere ugazabek deklarara ez dezaten despidoa aztertzeke ospatu behar zen epaiketari".

Beti bezala, hemen ez da ezertxo ere gertatu.

Irailak 19

NEURE BURUA LASAITZEKO

Bere historia polizia on baten historia da. Bere lankideen bizia —eta demokraziarena—eguneroarriskutan jartzen zuen hiltzaile-talde bat ezin onar zezakeenarena. Haiek erabiltzen zituzten arma berdinez baliatu behar zuela ohartu zen eta, inori ezer esan gabe, buru-belarri hasi zen lanean bere ahorroak eta bere familiarenak enpeinatuz.

Nagusiek bere profesionaltasunean konfidantza osoa zuten, nahi izan zuen bezala ibili zen muga, kasino eta burdeletan zehar inolako susmorik eragin gabe. Bere gurutzada pertsonala, betebeharrak profesionalekin eta lan-ordutegiarekin uztartzen jakin izan zuen, eta inori ez zion atentziorik eman bere funtzionario-soldatarekin gabe hoteletan, jatetxeetan eta joko-mahaietan xahaturiko dirutzak.

Mutiko argia zenez, harremanetan jarri ahal izan zuen, hura bezalaxe, bere kontura lan egiten zuen “hampa”ko jendearekin, taberna batean txikitoak hartzen aurkitzen zuten lehen euskalduna tirokatuz.

Baina ez zuen talde terroristarik eratu, eta bere nagusiei ez zaie oraindik halakorik egia izan daitekeenik iruditzen.

Horregatik, oraindik orain ere, polizien eredutzat daukate.

Hau idazten dut neure burua lasaitzeko, alegia, Amedoren kasua dela eta, Entzutegi Nazionalaren epaia behar den bezala ulertu dudala konbentzitzeko.

Irailak 20

HISTORIARIK GABEKO “MANI” BAT

Lurraldea-k dei egin du gaur autobidearen A-4 delako trazatu berriaren alde manifestatzeko.

Isiltasunean manifestatzekoa zen deialdia.

Ez naiz harritzen. Ez bait zen pozaren pozez oihukatzen joateko modukoa.

Irailak 21

AITA SANTUAREN ERRETOLIKA

Ez dut ulertzen Aita Santuak Gotzainei botatako erreto-likak eragin duen istilua gure gizartearen paganizazioa eta tradizio katolikoaren baloreen uztea salatuz.

Dagoeneko jakin behar genuke Erromatik datorrela Erromara joana, eta Aita Santuak Gotzainei esandakoa, hain zuzen ere, Gotzainek Aita Santuari esaten ihardun diotena dela. Aita Santuari eta geuri ere, gordin-gordina bait dago oraindik gai berberaz Conferencia Episcopal Española delakoren txostena.

Eta aipatu agirian bezalaxe, berriz ere, Elizaren beraren "mea culpa" falta dela iruditzen zait. Eliza gizarte espainolare n erresorte guztien jabe izan dela kontutan izanik, bere umetxoak deabruaren magalean ikustean, bere buruari ere erruren bat egotzi beharko lioke ala?

Irailak 23

BANAKETA

Badugu EAJ eta PSOEn arteko gobemu-akordioa. Karterak ere banatu dira.

Gutxitan gelditu da hain argi karteren banaketa alderdien in teresa arabera egiten dela, herriaren interesen arabera egin ordez.

Beste gauza bat ere garden geratzen da programaren 10 puntuak irakurtzean: Ardanzak ezingo ditu bere bazkide berriak gobernutik bota, programa ez betetzearren. Oraingo ez bait dago betebeharreko programarik.

Gobernu-krisiak eragin du konpromezu-eredu berri hau. Bi parteek, gobernu-egintza bateratua jasoko lukeen programa

bat osatzeko ez direla gai izan ikusirik, beharrak eskatu ahala ados jartzen joatea erabaki dute.

Etengabeko negoziazio-kontzeptua da. Egokiena bi lokomotara dituen gobernu batentzat. Bakoitzak bere eginkizunak ditu eta programatuta dago piloto automatikoa txoke egin aurretik piz dadin, bata besteari bidea libre utz diezaion. Ez zaie beste irtenbiderik gelditzen, bestela, bi lokomotorak geratu egin beharko lukete eta.

Planteamendu honen arriskua zeharka elkar begira egotean datza, biak aurrera begiratu beharrean, herri honek beharko lukeen legez.

Irailak 26

MUNDU ATOMIKOAREN AMAIERA

Horrelako zerbait dirudi Bush-ek agindu duena bere arsenal nuklearraren eraispen unilaterala iragartzean.

Ez dut esango berri on bat ez denik. Baina bere dimentsio justuan neurtzeko orduan ekologistaren anekdota gogoan izatea komeni da.

Ekologistak, poluzioaren aurkako borrokak luzapenik onartzen ez zuela jabeturik, bere kotxea txatarrara botatzea erabaki zuen.

Kotxeak 17 urte zituen.

Irailak 27

Euskaratzailea:
JON BERGARETXE

TOLOSA HIRIBIDEA, 103-1. C
TEL.(943) 21 80 92
FAX (943) 21 82 07
20009 DONOSTIA

